

AZƏRBAYCAN DİLİ

dövlət dili

DƏRSLİK

HEYDƏR ƏLİYEV

AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

Lavine

RAFİQ İSMAYILOV, ÜLKƏR NURULLAYEVA, REYHAN HƏBİBLİ

Ümumi təhsil müəssisələrinin **6**-cı sinifləri üçün

AZƏRBAYCAN DİLİ *(dövlət dili)*

fənni üzrə
DƏRSLİK

©Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

**Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0
International (CC BY-NC-SA 4.0)**

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
lisensiyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trims.edu.az
saytında əlçatandır. Bu nəşrin məzmunundan istifadə edərkən
sözügedən lisenziyanın şərtlərini qəbul etmiş olursunuz:

İstinad zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərilməlidir.

Nəşrdən kommersiya məqsədilə istifadə qadağandır.

Törəmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtləri ilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
trm@arti.edu.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

İÇİNDƏKİLƏR

1 Motivasiya

	Mövzu	Dil qaydaları	
	Giriş		6-7
Fəsil 1	Xəyal	Bəzi ikihecalı sözlərdə ikinci hecadakı saitın düşməsi	8-11
Fəsil 2	Uğur	Sözlərin sonunda b, c, d, g və söz ortasında k, t, p, q samitlərinin yazılışı və tələffüzü	12-17
Fəsil 3	Yaradıcı yanaşma	Sözdə b, m samitlərindən əvvəl gələn n samitinin tələffüzü. Qoşa yy ilə yazılan sözlərin tələffüzü	18-24
Fəsil 4	Əzmkarlıq		25-28
	Ümumiləşdirici təkrar		29

2 Heyvanların gözü ilə

	Mövzu	Dil qaydaları	
	Giriş		30-31
Fəsil 1	Vəfalı dostlarımız	Sifətin müqayisə dərəcələri və yazılışı	32-40
Fəsil 2	At igitin yaraşığıdır	Say və onun mənə növləri	41-48
Fəsil 3	Heyvanlarda doğmalıq hissi	Sayların yazılışı	49-54
	Ümumiləşdirici təkrar		55

3 Tarixi dəyişdirən alimlər

	Mövzu	Dil qaydaları	
	Giriş		56-57
Fəsil 1	Elmin gücü	Saylardan sonra isimlərin təkdə və ya cəmdə olması	58-65
Fəsil 2	Təbiblərin hökmdarı	Feilin zamana və şəxsə görə dəyişməsi	66-71
Fəsil 3	Dahilərin uşaqlığı	Zərfin mənə növləri	72-76
Fəsil 4	Cığır açan alimlər		77-79
	Ümumiləşdirici təkrar		80-81

4 Rəbitə

	Mövzu	Dil qaydaları	
Giriş			82-83
Fəsil 1	Teleqraf	Təsriflənməyən feillər. Məsdər	84-91
Fəsil 2	Telefon	Feili sifət	92-99
Fəsil 3	Mobil telefonlar	Feili bağlama	100-106
	Ümumiləşdirici təkrar		107

5 Xeyriyyəçilər

	Mövzu	Dil qaydaları	
Giriş			108-109
Fəsil 1	Məsənətlıq	Əvəzlık və onun mənə növləri	110-114
Fəsil 2	Hökmdarlar və alımlər	İsmi və feili birləşmələr	115-118
Fəsil 3	Azərbaycanlı məsənət	İsmi birləşmələrin müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bildirməsi	119-127
Fəsil 4	Məsənət sahibkarlar		128-130
	Ümumiləşdirici təkrar		131

6 Kinonun tarixi

	Mövzu	Dil qaydaları	
Giriş			132-133
Fəsil 1	Kino tarixinin müəmmalı məqamları	Cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri	134-139
Fəsil 2	Səssiz kino	Tamamlıq	140-147
Fəsil 3	Azərbaycan kinosu	Təyin	148-151
Fəsil 4	Bir filmin izi ilə	Zərflık	152-156
	Ümumiləşdirici təkrar		157
	İzahlı sözlük		158-160

Motivasiya

Sevil altıncı sinifdə oxuyur. Çox çalışqan və məsuliyyətli şagirdidir. Müzakirələrdə tutarlı argumentləri ilə seçilir. Lakin yazıya gələndə bəzi çətinliklərlə qarşılaşır. O bu tədris ilində yazı bacarığını inkişaf etdirməyi planlaşdırır.

a Sevilin tədris ilinin əvvəlində hazırladığı fəaliyyət planı ilə tanış olun.

FƏALİYYƏT PLANI

Hədəf: Esse yarışmasının qalibi olmaq.

Səbəb: Zəif cəhətlərimi aradan qaldırmalıyam.

Bacarıqlarım: Problemi araşdırma bilirəm.

Mühakimə yürüdə bilirəm.

Fikrimi əsaslandırma bilirəm.

Çatışmayan cəhətlərim: Yazıda səhvlərə yol verirəm.

Mətni strukturlaşdırma bilmirəm.

Fikirlərimi məntiqi ardıcılıqla ifadə edə bilmirəm.

Zaman: Sentyabr, oktyabr, noyabr.

Fəaliyyət: Keçən il yazdığım esselərə nəzər salmaq.

Müxtəlif mövzularda esselər yazmaq.

Dil qaydalarını daha dərinlən öyrənmək.

Dəstək: Müəllimdən, atamdan və bacımdan kömək istəyə bilərəm.

Gözlənilən nəticələr: Yazılarıma daha maraqlı və oxunaqlı olacaq.

Savadlı yazacağam.

Təhsildə nailiyyətlərim artacaq.

Söz mücrüsü

- dəstək
- hədəf
- mühakimə

Söz ehtiyatı

- b** Hansı cümlədə “hədəf” sözü həqiqi mənada işlənib?
1. Snayper hədəfi nişan alıb atəş açdı.
  2. Biz inkişaf edir, addım-addım hədəfə doğru irəliləyirik.
- c** Hansı cümlədə “plan” sözü mətndəki mənada işlənib?
1. Mühəndis binanın planını ustalara təqdim etdi.
  2. Səidə firmanın inkişaf planını hazırladı.
  3. Şəkildə arxa plandakı təbiət mənzərəsi diqqəti cəlb edirdi.
  4. Şagirdlər oxuduqları hekayənin planını qurdular.

Nə anladın?

- ç** Mətnə əsasən suallara cavab verin.
1. Sevil fəaliyyət planını nə vaxt hazırlayıb?
  2. Fəaliyyət planı hansı problemin həllinə yönəlib?
  3. Sevilin hədəfi nədir?

Düşün və cavab ver

- d** Fəaliyyət planının maddələrinə istinad etməklə Sevil haqqında fikirləri əsaslandırın.
1. Məqsədyönlüdür.
  2. Vaxtını planlaşdırmağı bacarır.
  3. Öz bacarıqlarını dəyərləndirə bilir.
  4. Xaraktercə xəyalpərəst deyil, realistdir.
- e** Sevilin fəaliyyət planını şərh edib münasibət bildirin. Sizcə, plana daha hansı bəndlər artırıla bilər?

Sözlərin izahı

Realist – öz bacarıqlarını və real şəraiti düzgün qiymətləndirən və ona uyğun hərəkət edən adam.

Yazı

- ə** Bu tədris ilində sizin hədəfiniz nədir? Hədəfə çatmaq üçün nələr etmək istəyirsiniz? Təlimata uyğun olaraq fəaliyyət planı hazırlayın.

Təlimat:

- Məqsədinizi, bu hədəfi seçməyinizin səbəblərini müəyyənləşdirin.
- Bu sahədə güclü və zəif tərəflərinizi qeyd edin.
- Planı həyata keçirmək üçün vaxtı müəyyən edin və onu mərhələlərə bölün.
- Fəaliyyət üsulları, tapşırıqlar və məşğələləri müəyyənləşdirin.
- İstifadə edəcəyiniz mənbələrin, resursların siyahısını tutun.
- Əldə edəcəyiniz uğurları, görmək istədiyiniz nəticələri yazın.

1 a Həyatdan nümunələr gətirməklə aşağıdakı aforizmi şərh edin.

Bütün yeniliklər fantastik xəyallar arxasınca gedilərkən tapılıb. (Xudu Məmmədov)

Xəyalların izi ilə

Gec idi. Vasif hələ də masa arxasında oturub nə isə yazırdı. Anası neçə dəfə onu yatmağa səsləmişdi. Amma Vasif hər dəfə:

– Tapşırıq edirəm, ana, mütləq bitirməliyəm, – deyirdi.

– Oğlum, sənə necə kömək edə bilərəm? – deyə anası ona yaxınlaşdı.

– Ana, “Böyüyəndə kim olmaq istəyirəm” mövzusunda esse yazıram.

– Həə... Bu, vacib məsələdir, – deyə ana vərəqə nəzər saldı:

– Vasif, bu necə essedir? Yazıdan çox **çertyojdur** ki?!

– Mən **fermer** olmaq istəyirəm. At **ferması** yaradacağam. Orada Qarabağ atları yetişdirəcəyəm. Bu da fermanın çertyojudur. Ferma 10 **hektar** ərazidə yerləşəcək. Bax bu, evimizdir, 500 kvadratmetrdir. Bu iki düzbucaq isə tövlələri göstərir. Hərəsi 250 kvadratmetrdir. Bu ərazi də **otlaq** sahəsidir.

– Niyə məhz at ferması? İnək, qoyun ferması olsaydı, daha yaxşı olmazdımı?

– Baba həmişə deyirdi ki, Qarabağ atları dünyada ən güclü və çevik atlardır. İstəyirəm ki, mənim də yetişdirdiyim atlar beynəlxalq yarışlarda iştirak etsin.

– Elə isə, sən burada, – deyə ata barmağı ilə işarə etdi, – evin yanında məşq üçün yer də ayır. Dördə bir hektar bəs edər.

Vasif sevinib əlini əlinə vurdu.

– Çox sağ ol, ata! Nə yaxşı yadıma saldın...

Ertəsi gün Vasif yeddi səhifədən ibarət esseni müəllimə təqdim etdi.

Bir həftə sonra müəllim nəticələri elan etdi. Nümunə olaraq bir neçə esseni oxudu. Bir çox şagirdin yol verdiyi səhvləri izah etdi. Sonra yoxlanılmış esseləri şagirdlərə payladı. Vasifin yazısı qiymətləndirilməmişdi. O, dərstdən sonra müəllimə yaxınlaşdı:

– Müəllim, siz mənim yazımı qiymətləndirməmişsiniz.

Müəllim esseni ondan alıb vərəqlədi:

– Vasif, mən bilirəm ki, sən çalışqan şagirdsən. Amma bu sən yaşda uşaq üçün həyata keçməsi mümkün olmayan bir xəyaldır. Qarşına reallaşıdır biləcəyin məqsədlər

qoymalısan. Həm də essenin, az qala, yarısı sxemdən ibarətdir. Mən sənin yazı bacarığını yoxlamaq istəyirəm, riyazi bacarıqlarını yox. Sxemlərdən görünür ki, **həndəsəni** yaxşı bilirsen. Əminəm ki, sən yaxşı riyaziyyatçı və ya mühəndis ola bilərsən. Amma essenin belə yazmazlar.

Vasif evə qanıqara gəldi. Müəllimin qərarını anasına söylədi. İndi ondan məsləhət gözləyirdi:

- Necə düşünürsən, ana, başqa esse yazım?
  - Oğlum, bu sənin xəyalındır. Hər halda, özün qərar verməlisən.
- Bu hadisədən 25 il ötmüşdü...

Söz mücrüsü

- çertyoj • fermer • ferma
- hektar • otlaq • həndəsə

Söz ehtiyatı

b “Söz mücrüsü”ndən izahlara uyğun gələn sözləri seçin.

1. 10.000 m²-ə bərabər sahə ölçüsü
2. Bir şeyin müəyyən üsullarla kağız üzərində çəkilmiş şərti qrafik təsviri
3. Riyaziyyatın bölmələrindən biri

c “Xəyalpərəst”, “xəyalı göylərdə olmaq” ifadələrinin mənasını izah edin. Sizcə, Vasifi xəyalpərəst adlandırmaq olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

Düşün və cavab ver

ç Vasifin yazdığı essayə anasının və müəllimin münasibəti haqqında fikir yürüdün.

d Mətni Vasifin dilindən nəql edin. Aşağıdakı çertyojdan istifadə etməklə onun arzuları, yazdığı essenin məzmunu haqqında danışın.

- 2 a** Plana və illüstrasiyalara əsasən hadisələrin davamı ilə bağlı mətn qurub nəql edin.

ATÇILIQ MƏRKƏZİNƏ EKSKURSIYA

Plan

1. Vasifin fermer olması
2. Məktəblilərin fermaya ekskursiyası
3. Vasifin müəllimi ilə görüşü
4. Divardan asılmış xatirə

- b** “Xəyalların izi ilə” mətninin ikinci hissəsini dinləyin və öz variantınızla müqayisə edin. Fərqli və oxşar epizodlar haqqında danışın və münasibət bildirin.
- c** Mətnin ideyasını müəyyən edin. Aşağıdakı fikirlərdən istifadə etməklə “Təxəyyül və məqsəd” mövzusunda esse yazın.
- Plan qurmaq – arzunı məqsədə çevirən fəaliyyətdir.
  - Arzu təxəyyülə təkan verir, məqsəd isə fəaliyyətə.
  - İnam təxəyyülə dayaq verir və onu məqsədə çevirir.

3 a Fərqləndirilmiş sözlərin hal və yaxud mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etdiyini müəyyənləşdirin.

- Evin* ətrafına taxta çəpər çəkilməmişdi.
- Sənin *evin* bura yaxındır?

b Sözləri kök və şəkilçiyə ayırın. Saitlə başlayan şəkilçi artırılarkən söz kökündə hansı dəyişiklik baş verir?

şəkildə, şəkliniz, şəkildən, şəklə, şəklimiz

Bunları bilməliyik BƏZİ İKİHECALI SÖZLƏRDƏ İKİNCİ HECADAKI SAİTİN DÜŞMƏSİ

Bəzi ikihecalı sözlərə saitlə başlayan hal və mənsubiyyət şəkilçisi qoşulduqda ikinci hecadakı qapalı sait düşür. Məsələn: **ömür** – **ömrün** illəri, onun **ömrü**.

Həm mənsubiyyət, həm də hal şəkilçisi qoşulduqda düşür:	Yalnız mənsubiyyət şəkilçisi qoşulduqda düşür:
<i>fikir, atir, çatir, isim, cisim, nəsil, fəsil, səbir, şəkil, sinif, eyib, əsil, sətir</i> və s.	<i>ağıl, alın, beyin, burun, ağız, boyun, çiyin, qarın, könül, oğul, qayın, əyin, ovuc, qoyun (qucaq)</i> və s.
<i>fəslin ayları</i> (yişəlik hal şəkilçisi) <i>yay fəslı</i> (mənsubiyyət şəkilçisi)	<i>oğula güvənmək</i> (yönlük hal şəkilçisi) <i>dayımın oğlu</i> (mənsubiyyət şəkilçisi)

c İkinci hecasındakı saiti düşən sözləri müəyyən edin. Bu sözlərə hansı şəkilçi artırılıb: mənsubiyyət, yoxsa hal?

- Qəlbim, canımsan, ey ana yurdum!
İsti qoynunda mən yuva qurdum.
(*Abdulla Şaiq*)

- Bir bax, gül-çiçəklər qucaq-qucaqdır,
Elə bil hər gülün çətri başqadır.
İnanma, desələr, torpaq torpaqdır,
Vətən torpağının ətri başqadır.
(*Musa Yaqub*)

ç Mötərizədəki sözlərə uyğun hal şəkilçiləri artırmaqla cümlələri tamamlayın. İkinci hecadakı saitlər hansı hallarda düşdü? Səbəbini izah edin.

- (İsim) ... altı halı var.
- Kitab beş (fəsil) ... ibarət idi.
- Şuşada (ömür) ... bərabər bir gün keçirdik.
- Hansı (sətir) ... söz sırası pozulmuşdur?
- Bəzən gənc (nəsil) ... qınayırlar.

Xatırla

Yişəlik, yönlük, təşirlik hallarının şəkilçiləri saitlə başlayır.

- 1 a Uğursuzluqla qarşılaşanda hansı hissləri keçirirsiniz?
Cavablardan birini seçin və seçdiyiniz cavabı şərh edin.

- a. Ruhdan düşürəm.
b. Daha da mübariz oluram.

ELEKTRON ÜNVANIM OLSAYDI...

I hissə Bir çox gənc amerikalı kimi, qaradərili Coninin də ən böyük arzusu zəngin biznesmen olmaq, cəmiyyətdə hörmət qazanmaq idi. O, mağazada satıcı işləyirdi. Lakin arzuları böyük idi. Həyatda ideali dünyanın ən varlı adamı sayılan Bill Geyts idi. Eşitmişdi ki, bu şəxs universitetdə təhsilini yarımçıq qoyub kompüter texnologiyalarının istehsalı ilə məşğul olan “Maykrosoft” (Microsoft) şirkətini yaratmış və az müddətdə milyarder olmuşdur.

Coni imkansız ailədə böyüdüyündən mükəmməl təhsil ala bilməmişdi. Bəlkə də, Bill Geytsin şəxsiyyətinə maraq bununla bağlı idi.

Bir gün qəzetdə oxudu ki, “Maykrosoft” şirkətinə süpürgəçi tələb olunur. Coni tərcümeyi-halını, işə qəbul olunmaq haqqında ərizəni yazdı, başqa lazımı sənədləri də toplayaraq şirkətin ofisinə müraciət etdi. Bir neçə gündən sonra ona bildirdilər ki, işə qəbul olunur.

Coni çox sevinirdi. Onun özünəinamı böyük idi. O bilirdi ki, süpürgəçi vəzifəsində çox qalmayacaq. Xəyallarında düşünürdü ki, bir gün şirkətin dəhlizində Bill Geytslə rastlaşacaq. Ola bilməz ki, böyük biznesmen ondakı **fərasəti** duymasın. O, Coniyə daha məsuliyyətli işlər tapşıracaq. Və günlərin bir günü Bill

Geytsin **sağ əli** olacaq.

Lakin birdən-birə **xəyalları puç oldu.**

Kadrlar şöbəsində işləyən qız Coninin şəxsi anketini doldurmaq üçün ondan elektron poçt ünvanını soruşdu. Coni utana-utana dedi:

– Mən hələ kompüter almamışam. Ona görə də elektron poçt ünvanı açmamışam.

Qız təəccüblə ona baxıb **soyuqqanlı** tərzdə dedi:

– Bağışlayın, şirkətimizin prinsiplərinə görə, elektron ünvanı olmayanı işə götürə bilmərik...

- b** Sizcə, rədd cavabı alan Coni nə edəcək? Uğursuzluq ona necə təsir edəcək? Siz Coninin yerində olsaydınız, nə edərdiniz? Mətnin II hissəsini oxuyun və öz variantınızla müqayisə edin.

II hissə Coni başını aşağı salıb küçə ilə gedirdi. İndi o, “Maykrosoft”-a da, Bill Geytsə də nifrət edirdi: “Mən sizə kim olduğumu göstərərəm. Məni işə götürmədiyinizə peşman olacaqsınız”.

Bu fikirlərlə dayanıb ətrafına baxdı. Böyük bir bina diqqətini cəlb etdi. Maşından düşən hərbi geyimli şəxslər qapının ağzında **ayaq saxlayıb** çəkmələrinin tozunu silir, sonra içəri daxil olurdular. “Biznesə başlamaq üçün pis yer deyil”, – deyə Coni düşündü.

Ertəsi gün o, 20 dollar pul verib ayaqqabı təmizləmək üçün **ləvazimat** aldı və həmin binada özünə yer tutdu. İdarəyə gələn zabitlər məmnuniyyətlə ona müraciət edirdilər. Coni çox **səylə** çalışırdı. O başa düşürdü ki, zabitlərin vaxtı çox olmur. Odur ki iki dəqiqəyə onların çəkmələrini par-par parıldadırdı. Elə birinci gün o, 30 dollar pul qazandı. Sonrakı günlər gəliri daha da artdı.

Bir aydan sonra yaşadığı məhəllədən tanış bir oğlanı öz yerində oturtdu və yaxşı işləyəcəyi təqdirdə gününə 20 dollar pul verəcəyini dedi. Oğlan məmnuniyyətlə razı oldu. Coni isə üç tin yuxarıda polis **məntəqəsi** qarşısında yeni ayaqqabısilmə yeri açdı.

Bir ildən sonra Coninin şəhərdə 20-yə yaxın ayaqqabısilmə məntəqəsi var idi. O artıq özü işləmir, yalnız işçilərə nəzarət edirdi.

Coni kiçik uğurlarla kifayətlənən adamlardan deyildi. Texnikaya böyük həvəsi olan bu gənc indi də avtomatik ayaqqabısilmən qurğu üzərində işləməyə başladı.

Mütəxəssislərin köməyi ilə o bu qurğunun ilk **modelini** yaratdı. Lakin qurğu müxtəlif ölçüdə və formada olan ayaqqabıların bütün hissələrini insan əli kimi təmizləyə bilmirdi. Onda Coni diş fırçaları hazırlayan konstruktorları da bu işə cəlb etdi. Nəhayət, avtomatik ayaqqabısilmən qurğu hazır oldu. Coni onun satışı üçün idarələrlə, reklam şirkətləri ilə danışıqlar apardı. O, bankdan kredit götürüb ayaqqabısilmən aparatın kütləvi istehsalına başladı. İdarələr bu qurğunu məmnuniyyətlə alıb ofisin girişinə qoyurdular ki, işçilər və qonaqlar daxil olarkən ayaqqabılarını təmizləsinlər.

İllər keçdi. Artıq Coninin qurğuları dünyanın bir çox ölkələrində satılırdı. Bir gün Coni 600 milyon dollarlıq **mülkiyyətini sığortalamaq** üçün bir şirkətə müraciət etdi. Sığorta agentləri öz təkliflərini göndərmək üçün ondan elektron ünvanını istədi. Coninin elektron poçtunun olmadığını eşidəndə təəccübünü gizlətmədi:

– Çox maraqlıdır. Elektron ünvanınız olmadığı halda, belə nəhəng bir şirkət qura bilərsiniz. Gör indi elektron poçtunuz olsaydı, nələr edərdiniz!

Coni isə əhvalını pozmadan dedi:

– Elektron ünvanım olsaydı, indi “Maykrosoft”da süpürgəçi işləyirdim!..

Salim Özdəmirin

“Səmərali iş həyatı” kitabından

Söz mücrüsü

- fərasət • məntəqə
- soyuqqanlı • kadr
- ləvazimat • model
- mülkiyyət • sığorta
- mütəxəssis • səy

Söz ehtiyatı

c Uyğunluğu müəyyən edin.

1. Müəyyən sahədə xüsusi bilikləri olan şəxs.	a. mülkiyyət
2. Bir iş üçün lazım olan əşyaların toplusu.	b. məntəqə
3. Hər hansı bir iş üçün uyğunlaşdırılmış bina, yer.	c. sığorta
4. Şəxsi əmlak: ev, bağ, maşın və s.	ç. mütəxəssis
5. Zərər çəkmiş şəxsə təminatın ödənilməsi.	d. ləvazimat

ç Mətnə “kadr” sözü hansı mənada işlənmişdir?

1. Kinofilmdən ayrıca bir səhnə, epizod
2. Hər hansı bir idarənin işçisi

d Aşağıdakı sözlərin izahını oxuyun və Coninin xarakteri ilə əlaqələndirib şərh edin.

Fərasət – işin öhdəsindən gəlmə, düzgün qərar vermə bacarığı.

Səylə – çox çalışaraq.

e Sübut edin ki, mətnə fərqləndirilmiş “sağ əl” ifadəsi məcazi mənada işlənib. Həmin ifadəni həqiqi mənada işlədin.

ə Mətnə əsasən “xeyalları puç olmaq”, “ayaq saxlamaq” ifadələrinin mənasını izah edin.

Xatırla

Məcəzi mənada işlənən söz birləşmələri **frazеoloji birləşmə** adlanır.

Nə anladın?

2 a Mətnə əsasən suallara cavab verin.

1. Coni işləmək üçün hansı şirkətə müraciət etmişdi?
2. Bill Geytslə görüşünü Coni necə təsəvvür edirdi?
3. Nə üçün Conini işə götürmədilər?
4. Necə oldu ki, Coni uğur qazandı?

Düşün və cavab ver

b Sizcə, Coninin tərcümeyi-halında hansı məlumatlar öz əksini tapmamışdı? Mətnə istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.

1. Doğum tarixi və yeri
2. Ailəsi
3. Təhsil aldığı məktəb
4. Təhsil aldığı universitet
5. Yaşadığı ünvan
6. Elektron ünvanı
7. İş təcrübəsi

Sözlərin izahı

Tərcümeyi-hal – bir şəxsin həyatı haqqında məlumatlardan ibarət yazı; bioqrafiya.

c Coni nə üçün məhz Bill Geytsi özünə ideal seçmişdi? Mətnə istinad edərək Coninin seçiminin səbəblərini izah edin.

ç Hansı hadisə Coniyə stimül verdi? Xəyallarının ardınca getməyə təkanverici amil, həvəsləndirici səbəb nə oldu? Coni təslim olmayacağını, mübarizə aparacağını nitqində necə ifadə edir? Mətdən həmin hissəni seçib oxuyun.

d Mətnin son cümləsini əsas fikirlə əlaqələndirib izah edin. Sizcə, nə üçün müəllif bu cümlənin birinci hissəsini mətnin başlığı kimi seçib?

e Baş qəhrəmanın xarakter və davranışlarını nümunə gətirərək aşağıdakı fikri şərh edin və mətnin əsas ideyasını əks etdirdiyini sübut edin.

İnsan məqsədyönlü və özgüvənlidirsə, heç bir maneə onu hədəfdən yayındıra bilməz.

ə Mətni Coninin dilindən nəql edin. Coninin duyğu və düşüncələrini əks etdirməklə mətni genişləndirin.

- Coninin xəyalları
- İşə qəbul edilmədiyini eşidəndə keçirdiyi hisslər
- Uğur qazanacağına inamı
- Yaradıcı ideyaları

Yazı

3 a Coni işə qəbul olmaq üçün şirkətə necə müraciət etdi? Mətnin müvafiq abzasını seçib oxuyun.

b Coni “Maykrosoft” şirkətinə hansı məqsədlə ərizə yazmışdı?

Yadda saxla

Ərizə – xahiş ifadə edən məktub, yazılı müraciət. Ərizənin məzmunu qısa, faktlar isə konkret olur.

c Ərizəni oxuyun, strukturuna diqqət edin.

Vərəqin yuxarı sağ tərəfində: →

- ərizənin ünvanlandığı təşkilat və müraciət edilən şəxsin adı, soyadı göstərilir.
- ərizəni yazan şəxsin adı, soyadı göstərilir.

Yasamal rayonu M.Müşfiq adına
18 nömrəli tam orta məktəbin
direktoru S.Məmmədovaya
həmin məktəbin VI^a sinif şagirdi
Rəhilə Hacıdan

Vərəqin ortasında böyük hərflə ərizə sözü yazılır. →

ƏRİZƏ

Məzmun hissəsində ərizə yazanın xahişi ifadə olunur. →

Xahiş edirəm ki, məni məktəbdə fəaliyyət göstərən “Şahmat” dərnişinə üzv qəbul edəsiniz.

Sonda imza və tarix yazılır. →

İmza: *Hacı*

R.Hacı

Tarix: 20.09.2024

ç Coninin adından “Maykrosoft” şirkətinin rəhbərliyinə ərizə yazın. Bir-birinizin yazısını aşağıdakı meyarlara görə yoxlayın.

- Ərizənin başlığı, yəni kimə və kimdən yazılması dəqiq göstərilib.
- Ərizənin məzmunu qısa, aydın ifadə olunub.
- Ərizəçinin şəxsi imzası qoyulub.
- Ərizənin sonunda tarix (gün, ay, il) qeyd olunub.

Yazı

- 4 a** Cingiltili samitlərin kar qarşılığını müəyyən edin.

Cingiltili samitlər: [b] [c] [d] [g] [ğ] [j] [q] [l] [m] [n] [r] [v] [y] [z]

- b** Nöqtələrin yerinə uyğun gələn hərfi seçin. Orfoqrafiya lüğəti vasitəsilə yoxlayın.
məktə... (*b*, yoxsa *p*) gən... (*c*, yoxsa *ç*) pələn... (*g*, yoxsa *k*) bulu... (*d*, yoxsa *t*)

Bunları bilməliyik SÖZLƏRİN SONUNDA *B, C, D, G* SAMİTLƏRİNİN YAZILIŞI VƏ TƏLƏFFÜZÜ

[H] samiti istisna olmaqla, bütün kar samitlərin cingiltili qarşılığı var. Kar və cingiltili samit cütlərinin tələffüzü oxşar olur. Ona görə də bəzən yazıda səhvə yol verilir. Söz sonunda **b, c, d, g** samitlərinin yazılışına diqqət etmək lazımdır.

Söz tək işlənərsə:	Sözdən sonra samitlə başlayan şəkilçi və söz gələrsə:	Sözdən sonra saitlə başlayan şəkilçi və söz gələrsə:
qutab [qutap]	qutabdan [qutapdan] qutab bişirmək [qutap]	qutabın [qutabın] qutab almaq [qutab]

- c** Hər sırada səhv yazılmış sözü seçib düzgün yazın.

a. kənd	b. ağac	c. ahəng	d. kitab
a. qənt	b. süd	c. tufəng	d. məktəb
a. qanad	b. məktup	c. nəhəng	d. corab

- ç** Hansı sözlərin tərkibindəki fərqləndirilmiş cingiltili samit kar qarşılığı kimi tələffüz olunur? Qaydaya əsasən səbəbini izah edin.
bulud, buludun arxasından, buluddan, cavab vermək, uşağın cavabı, cavab, cavabda

Bunları bilməliyik SÖZÜN ORTASINDA *K, T, P, Q* SAMİTLƏRİNİN YAZILIŞI VƏ TƏLƏFFÜZÜ

Söz ortasında yanaşı işlənən kar samitlərin ikincisi **k, t, p** olduqda bu samitlər cingiltili tələffüz olunur. Məsələn: *həttə [hətə], ixtira [ixtira], hoppanmaq [hopbamməx].*

Söz ortasında **q** samitlərindən birincisi kar tələffüz olunur: *doqquz [dok'quz].*
-kar, -keş şəkilçiləri yazıldığı kimi tələffüz olunur: *sənətkar [sənətkar].*

- d** Tələffüz formasında yazılmış sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın.

[isdi], [əlbətdə], [sak'qız], [tapbıltı], [seçgi], [bitgi], [sak'qal], [səkgiz], [xəsdə]

- e** Hansı sözün yazılışı ilə tələffüzü fərqlənir?

- a. təşəkkür   b. asta   c. doqquz   d. guppultu   e. zəhmətkeş

1 a

“İmza” sözünün izahına əsasən aşağıda verilmiş ifadələrin həqiqi və məcazi mənalarını təxmin edin.

İmza – bir şəxsin öz dəst-xətti ilə yazdığı adı və ya soyadı, qol.

- İmza atmaq
- İmzası tanış olmaq
- Hər yerdə onun imzası görünür.

HƏRƏNİN ÖZ İMZASI

Bu, adi bir supermarket idi: nə böyük, nə də kiçik. **Müştəriləri** o qədər də çox deyildi. Bura gələnlər, əsasən, ətraf binaların **sakinləri** idi.

Üç ay əvvəl həmin küçədən iki tin yuxarıda daha iri supermarket açıldıqdan sonra burada alış-veriş xeyli zəifləmişdi. İş o həddə çatmışdı ki, satıcılar günün çox hissəsini bir-biri ilə söhbət etməklə keçirirdilər. **Şayiə** gəzirdi ki, yaxınlarda supermarket bağlanacaq. Lakin günlərin birində supermarketə yeni müdir təyin olundu və tez bir zamanda hər şey dəyişdi.

Həsən müəllim müdir təyin olunan günün səhəri supermarketdə divara lövhə vuruldu:

“Müştərilərə hörmət və qayğı ilə yanaşın”.

Həmin gün axşam Həsən müəllim bütün işçiləri iclasa yığdı. Əvvəlcə o hamı ilə tanış oldu. Söhbət zamanı hər kəsə öz adı ilə müraciət etməsi işçiləri çox təəccübləndirdi. Bu qədər adamın adını ilk dəfədən yadda saxlaması istər-istəməz yeni müdirə qarşı **rəğbət** hissi yaratdı.

Həsən müəllim işçilərə dedi:

– Çalışın, marketimizə gələn insanlarla ünsiyyətdə alıcı-satıcı münasibətlərindən bir qədər kənara çıxasınız. Siz bu insanları, demək olar, hər gün görürsünüz. Onların da, yəqin ki, bir xoş sözə, səmimi təbəssümə ehtiyacı var. Hər bir işdə uğur gətirən əsas **amillərdən** biri də yaradıcı yanaşmadır. Hər bir şəxs öz işini Səttar Bəhlulzadənin şəkil çəkdiyi, Üzeyir bəyin musiqi bəstələdiyi, ya da Füzulinin şeir yazdığı kimi yerinə yetirməlidir.

Bu zaman cavan bir oğlan əlini qaldırıb söz istədi. Bu, supermarketdə şən və zarafatlı adam kimi tanınmış Səlim idi. O, ayağa qalxıb dedi:

– Həsən müəllim, mənim işim kassanın yanında dayanıb müştərilərin aldığı malı torbalara doldurmaqdır. Deyə bilərsinizmi, mən bu işi yaradıcı şəkildə necə görə bilərəm?

Həsən müəllim gülümsündü:

– İclasdan sonra qalın, bir şey fikirləşərik.

Səlim iclasdan sonra Həsən müəllimə yaxınlaşdı. Maraqlı nəzərlərlə ona baxdı.

Həsən müəllim soruşdu:

– Sən, deyəsən, tələbədən?

– Bəli, **qiyabi** oxuyuram.

– Yəqin ki, evdə kompüterin var?

– Əlbəttə.

Həsən müəllim ayağa qalxıb kitab rəfinə yaxınlaşdı. Qalın bir kitabı götürüb Səlimə uzatdı:

– Bu, aforizmlər kitabıdır. Xoşuna gələn aforizmləri seç, kompüterə köçür. Sonra onları çap elə. Hər müştərinin torbasına bir aforizm qoy. Yadında saxla: işə yaradıcı yanaşma ona öz imzanı atmaq deməkdir.

Bir həftə keçdi. Həsən müəllim supermarketi gəzir, satıcılara **göz qoyurdu**. Ət şöbəsinin yanından keçəndə satıcı ilə alıcının söhbətini eşitdi:

– Zərifə xanım, bu gün xüsusilə gözəl görünürsünüz. Elə bil arıqlamısınız.

– Doğrudan? – şişman qadın sevinclə soruşdu.

Həsən müəllim gül şöbəsinə yaxınlaşdı. Burada işləyən iki qız **saplağı** qırılmış gülləri bir qaba yığırdı.

– Qızlar, bunları nə edirsiniz? Birdən satarsınız ha!

– Yox, Həsən müəllim. Bunları müştərilərin uşaqlarının yaxalarına taxırıq. Elə sevinirlər ki!

Bu zaman başqa bir işçi müdirə yaxınlaşdı:
 – Həsən müəllim, qonşu binada bir qoca yaşayır. Heç kimi yoxdur. Neçə gündür ki, xəstədir. İcazə verin, onun ərzağını evinə çatdırım. Pulunu gətirib kassaya ödəyərəm.
 – Əlbəttə, qızım, xeyirxah iş görmüş olarsan.
 Bu zaman kassada işləyən qızlardan birinin səsi gəldi:
 – Xahiş edirəm, o biri kassaya keçin. Axı orada növbə yoxdur.
 Buna cavab olaraq növbədə duranlardan biri dilləndi:
 – Kim istəyirsə, keçsin. Mən Səlimin **kəlamlarından** almaq istəyirəm.
 Həsən müəllim razı halda kabinetinə sarı yollandı: “Hərənin öz imzası var. Deməli, hər şey öz qaydasındadır...”

Rəfiq Ələkbəroğlu

Söz ehtiyatı

- b** Supermarket marketdən nə ilə fərqlənir? Sizcə, *super* hissəciyi sözə hansı mənə çalarını qatır?
- c** Kompliment sözünün izahını oxuyun. Hansı şöbənin satıcısı müştərisinə kompliment söyləmişdi?

Birisinə deyilən xoş söz, tərifli ifadə.

- ç** Kontekstə əsasən “Hərənin öz imzası var” ifadəsinin mənasını izah edin.

- d** Uyğunluğu müəyyən edin. Mətnə əsasən bu sözlərin sinonim olduğunu əsaslandırın.

1. kreativlik	a. kəlam
2. müştəri	b. yaradıcılıq
3. amil	c. alıcı
4. aforizm	ç. faktor

Yadda saxla

Aforizm – müdrik fikir ifadə edən cümlə; hikmətli ifadə. Atalar sözündən fərqli olaraq, aforizmin müəllifi məlum olur.

- e** “Sağlam rəqabət” ifadəsində *sağlam* sözü hansı mənada işlənmişdir: həqiqi, yoxsa məcazi? Bu ifadənin mənasını mətnin məzmunu və ideyası ilə əlaqələndirib şərh edin.

Nə anladın?

- ə** Mətnə əsasən uyğunluğu müəyyən edin.

1. Səttar Bəhlulzadə	a. bəstəkar
2. Üzeyir bəy	b. şair
3. Füzuli	c. rəssam

Düşün və cavab ver

2 a Mətnə istinad edərək cümlələri tamamlayın.

1. Marketdə alış-veriş xeyli zəifləmişdi, çünki ... .
2. Satıcılar günün çox hissəsini söhbət etməklə keçirirdilər, çünki ... .
3. Elə ilk iclasdan Həsən müəllim işçiləri təəccübləndirə bildi, çünki ... .
4. Həsən müəllim vəziyyətdən çıxış yolunu işə yaradıcı yanaşmada gördü, belə ki ... .

b Yarımbaşlıqların ardıcılığını müəyyən edin və mətnin tərkib hissələri üzrə qruplaşdırın.

- İşlərin qaydaya düşməsi *Giriş*
- Yeni müdirin gəlməsi
- Həsən müəllimin tədbiri *Əsas hissə*
- Satış səviyyəsinin düşməsi
- Satıcıların yaradıcı yanaşması *Nəticə*

c Verilmiş aforizmləri mətnin məzmunu ilə əlaqələndirib şərh edin. Hansı aforizm mətnin epiqrafı kimi daha uğurludur? Fikrinizi əsaslandırın.

1. Kiçik işlərdə də böyük olmaq lazımdır. (A.Morua)
2. Yoxdan vara çevrilən hər şey yaradıcılıqdır. (Platon)
3. Hər bir insan öz uğurunun memarıdır. (Sallüsti)
4. Kreativlik – sadəcə, üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirmək deyil, onu başqalarından fərqli yerinə yetirməkdir. (Rod Cadkins)

ç Mətnə istinad edərək aşağıdakı fikirləri əsaslandırın və “Hərənin öz imzası” mətninin bədii mətn olduğunu sübut edin.

- Mətndəki epizod və dialoqlarda obrazların xarakteri aydınlaşır.
- Mətnin bir çox hissələri dialoqlardan ibarətdir.
- Oxucunu müəyyən dəyərlər haqqında düşünməyə vadar edir.
- Hadisələr müəllifin təxəyyülünə uyğun təsvir edilib.

ç Təsəvvür edin ki, supermarketin “Uşaq kitabları və məktəb ləvazimatı” şöbəsində satıcı işləyirsiniz. Şöbənin satış həcmi artırmaq üçün hansı yaradıcı addımları atardınız?

3 a

“Hərənin öz imzası” mətninin giriş hissəsinə bir daha nəzər yetirin.

- Supermarket hansı problemlə üzləşmişdi?
- Problemi aradan qaldırmaq üçün Həsən müəllim işçilərə nə tövsiyə etdi?

UĞUR DÜSTURU

Uğur qazanmaq hədəfə nail olmaq deməkdir. Hədəfə aparan yol isə motivasiya, inam və kreativlikdən – yaradıcı yanaşmadan keçir.

Motivasiya – qoyulan hədəfə çatmaq ehtiyacı və ya arzusudur. Sadə dillə desək, bir şeyi nə dərəcədə istədiyinin ölçüsüdür. Əgər macəra romanını oxumaqdan zövq alırsansa, deməli, bunun üçün daxili motivasiyan var. Amma, tutaq ki, fizika və ya tarix dərslərinə hazırlaşmağa həvəsin yoxdur. Bu halda motivasiyanı özün yaratmalısən. Motivasiya yaratmaq hədəfi müəyyənləşdirməklə başlayır.

Məsələn: “Mən gələcəkdə memar olmaq istəyirəm. Bunun üçün fizika və tarixi dərindən öyrənməliyəm, çünki memar tikinti materiallarının fiziki xüsusiyyətlərini, bir çox abidələrin tarixini yaxşı bilməlidir”. Beləliklə, sən dərslərinə daha məsuliyyətlə yanaşarsan. Əvvəlcə özünü buna məcbur edəcəksən, lakin zaman keçdikcə, yeni biliklər qazandığca fizika və tarix üzrə kitabları macəra romanı kimi zövqlə oxuyacaqsan.

Əlbəttə, hədəfə gedən yolda çoxlu çətinliklər, hətta müvəqqəti uğursuzluqlar da ola bilər. Amma bütün bunlar səni ruhdan salmamalıdır. Böyük şəxsiyyətlərin həyat tarixçələrinə nəzər sal. Onlardan heç biri hədəfə asanlıqla çatmayıb, lakin hər zaman məqsədə doğru inamla irəliləyib. Unutma ki, “hər bir uğursuzluq yeni bir motivasiya yaradır”. (C.Ferrari)

Gördüyün işdə uğur qazanmaq üçün həmin işə yaradıcı yanaşmalısən. Kreativlik problemi daha səmərəli və özünəməxsus üsulla həll etmək deməkdir. İstər hər hansı riyazi məsələnin həlli olsun, istərsə də esse yazısı, öz orijinal üsul və düşüncəni təklif etsən, ətrafdakılar üçün daha maraqlı olar. Bütün ixtiraçılar yaradıcı insanlar olublar. Əgər belə olmasaydı, onlar başqalarının ağılına gəlməyəni icad edə bilməzdilər.

Beləliklə, motivasiya, inam və kreativlik uğur **düsturunun** ayrılmaz tərkib hissələridir. Bu düstura əməl etsəniz, gec-tez uğur əldə edəcəksiniz.

Motivasiya

İnam

Kreativlik

Söz ehtiyatı

b

Mətnə “düstur” sözü hansı mənada işlənmişdir?

1. Kəmiyyətin rəqəmlərlə, hərflərlə, xüsusi işarələrlə şərti ifadəsi; formul.
2. Qanun, qayda, əsas, üsul.

Düşün və cavab ver

- c Kvadratın perimetrini tapmaq üçün istifadə olunan düstura diqqət yetirin.

$$P = 4 \times a$$

P – perimetr

a – kvadratın bir tərəfinin ölçüsü

4 – kvadratın tərəflərinin sayı

- Bu düsturdan nümunə kimi istifadə etməklə UĞUR DÜSTURUNU şərh edin.

$$U = M + İ + K$$

- ç “Uğur düsturu” mətninin mühakimə xarakterli mətn olduğunu əsaslandırın.

- d “Hərənin öz imzası” mətnindəki hadisələri “Uğur düsturu” mətnində öz əksini tapmış mühakimələrlə şərh edin.

Yadda saxla

Mühakimə – müəyyən məsələ ilə bağlı irəli sürülən fikirdir. Bəzi mətnlərdə müəllif problemlə bağlı öz mövqeyini, baxışını ifadə edir, yəni mühakimələr yürüdür. Belə mətnlərə **mühakimə xarakterli mətn** deyilir. Mühakimə xarakterli mətnlər qeyri-bədii mətnlərin növlərindən biridir.

- Yaxınlıqda iri supermarketin açılması ilə güclü rəqabət yaranmışdı. Həsən müəllim bu rəqabətdə qalib olmaq niyyətində idi.
  - Həsən müəllim işçiləri yığıb onlarda marketin bağlanmayacağına, əksinə, daha da inkişaf edəcəyinə inam yaratdı.
  - Müdirin tövsiyəsi ilə əməkdaşlar öz işlərinə daha məsuliyyətli və yaradıcı yanaşmağa başladılar.
  - Məhəllədə daha böyük supermarket olmasına baxmayaraq, alıcılar Həsən müəllimgilin marketindən alış-veriş edirdilər.
- e “Uğur düsturu” mətninin əsas hissəsinə aid olan abzasları məzmunu uyğun yarımbaşlıqlarla adlandırın.
- Aşağıdakı aforizmləri hansı yarımbaşlıqlara aid etmək olar?
1. İnsan öz qüvvəsinə inandığı vaxt istəyinə nail olur. (*L.Feyerbax*)
  2. Yaradıcı adamlar hamıya tanış olan elementləri unikal şəkildə birləşdirib fərqli bir varlıq yarada bilirlər. (*Jak Fresko*)
  3. Hətta bütün imkanların tükəndiyi bir zamanda belə, motivasiya insana güc verir. (*D.Karnegi*)

4 a Lüğətdən istifadə etməklə hansı sözün səhv yazıldığını müəyyənləşdirin.

- a. kombayn   b. ambar

! Bunları bilməliyək SÖZDƏ B, M SAMİTLƏRİNDƏN ƏVVƏL GƏLƏN N SAMİTİNİN TƏLƏFFÜZÜ

Söz ortasında **n** samiti **b, m** samitlərindən əvvəl gəldikdə [m] kimi tələffüz olunur. Məsələn: *şənbə* [şəmbə], *sönməz* [sömməz]. Belə sözlərin yazılışına diqqət etmək lazımdır. Onları *lampa, hambal, ambisiya* və s. kimi sözlərlə qarışdırmaq olmaz.

b Tələffüz formasında verilmiş sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın.

[təmbəl], [zambax], [pambix], [çərşəmbə], [sümbül], [dömməz]

! Bunları bilməliyək QOŞA YY İLƏ YAZILAN SÖZLƏRİN TƏLƏFFÜZÜ

Qoşa **yy** ilə yazılan sözlərin əksəriyyəti bir **y** ilə tələffüz edilir. Əsasən, **-iyyat, -iyyat, -iyyat** şəkilçilərinin tərkibində **yy** samitləri [y] kimi tələffüz olunur. Məsələn: *şəxsiyyat* [şəxsiyat]. Sözlərin kökündə işlənən qoşa **yy** samitləri isə, əsasən, yazıldığı kimi tələffüz olunur. Məsələn: *səyyah* [səyyah]. Elə sözlər də var ki, tək **y** ilə yazılır və tələffüz edilir. Məsələn: *tərbiyə* [tərbiyə].

c Fərqləndirilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayırın. Hansı sözlərdə qoşa “yy” şəkilçinin, hansılarda kökün tərkibindədir? Səhv yazılmış sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın. Qaydalara istinad edərək səhv yazıldığını əsaslandırın.

1. Mən bu ay üçün *fəaliyyət* planı hazırladım.
2. Azərbaycanda 1908-ci ildə ilk qadın *xeyyə cəmiyyəti* yaradılmışdır.
3. Havada hərbi *təyyarələr* uçuşurdu.
4. Nazilə xala bizim üçün *şirniyat* süfrəsi açmışdı.
5. Texnologiya dərində müxtəlif *hədiyyə* qutuları hazırladıq.
6. Şagirdlərin dərə *davamiyyəti* keçən həftəyə nisbətən aşağı düşmüşdü.

ç Uyğun nöqtələrin yerinə “y” və yaxud “yy” yazaraq sözləri tamamlayın. Bu sözləri qaydaya əsasən qruplaşdırın.

ədəbi...at, ehti...at, dövr...ə, tövsi...ə, ni...ət, qəti...ət, haşi...ə, ziddi...ət, sani...ə

d Hər sırada səhv yazılmış sözü seçib düzgün yazın.

a. məmbə	b. pambiq	c. lampa	d. ambulans
a. kombayn	b. hanbal	c. çərşənbə	d. kombinat
a. qətiyyə	b. nəzəriyyə	c. vəziyyət	d. hissiyat

1 a Sizcə, məqsədə çatmaq üçün hansı xüsusiyyətlərə malik olmaq daha vacibdir?

“İNDİ ÜSTÜNÜZƏ TOPAL TEYMUR GƏLİR”

Alaçığın divarı boyu üzüyuxarı bir qarışqa özündən böyük yük daşıyırdı. Hərdən hamar yerə düşəndə ayağı sürüşür, bir az dayanıb sanki **nəfəsini dərir**, sonra yenə yoluna davam edirdi. Teymur gözünü qarışqadan çəkmirdi. Sanki yaralarının ağrısını unutmuşdu.

Bir neçə gün əvvəl döyüşdə ayağından və biləyindən yaralanmışdı. Artıq ikinci gün idi ki, o, alaçıqından çıxmırdı. Girişin ağzında duran keşikçilər onun əmri ilə **təbibdən** başqa heç kimi içəri buraxmır, özləri də qorxudan girmirdilər.

Bu günlər ərzində sərkərdənin yaralarına məlhəm qoyan təbib “Yaram sağalacaqmı, yeriye biləcəmmi?” soruşan Teymuru “İnşallah, hər şey yaxşı olar” deyə sakitləşdirirdi. Nəhayət, bu gün səhər o qorxa-qorxa dəhşətli həqiqəti söylədi: “Qolun işləməyəcək, ayağın axsayacaq”.

Deməli, hər şey bitdi. **Puç oldu** o xəyallar – yenilməz sərkərdə, qüdrətli hökmdar olmaq arzusu. Harada görünüb ki, şikəst adam hökmdar olsun?! İndi sən gəl bir qol, bir ayaqla hakimiyyət uğrunda mübarizə apar, ölkələr **fəth elə**! Şikəst sərkərdənin arxasınca hansı döyüşçü gedər?! İlahi, kimə lazımdır bu həyat?! Allahım, nə idi günahım, niyə bu oxları ürəyimə yönəltmədin?!

***

... Divardakı qarışqa sağa yönəldi. Bir qədər gedib dayandı. Yenə üzünü yuxarı çevirib dırmanmağa başladı.

Görəsən, orada – yuxarıda nə var ki, bu həşərat **özünü həlak edir**? Bəlkə də, Tanrı bütün canlıları elə yaradıb ki, hamısı yuxarıya, nəyinsə zirvəsinə çatmaq istəyir. Mən də istəyirdim...

Söz mücrüsü

- fəth etmək • vilayət • vali
- mürgüləmək • puç olmaq
- nəfəsini dərmək • alaçıq
- özünü həlak etmək • təbib

***

Uşaq yaşlarından at çapmaqda, ox atmaqda mahir olan Teymur gənc yaşlarından döyüslərdə iştirak etməyə başlamışdı. 25 yaşında ikən Keş **vilayətinə** hakim təyin edilmişdi. O bununla kifayətlənməyib bütün ölkədə hakimiyyəti ələ keçirmək istəyirdi. Lakin özünə yaxın bildiyi qohumu həlledici döyüşdə ona xəyanət etdi.

“Lənətə gəlmiş Sistan **valisi!** Məndən düşmənlərinə qarşı yardım istədi. Sən demə, fikri başqa imiş, mənə gücdən salıb məhv etmək istəyirmiş. Beş qalanı azad etdim, o isə mənə arxadan zərbə vurdu. Xain! Rəqibə inanmaq lazım deyil, onu əzmək lazımdır. Bax bu qarışqa kimi”.

Teymur bir azca dikəlib var gücü ilə divardakı qarışqaya tərəf üfürdü. Qarışqa yox oldu. Teymur taxtdan əyilib yerə nəzər saldı. Orada da həşəratı görmədi. Bir az sakitləşib **mürgülədi**.

***

Nə qədər yatdığını özü də bilmədi. Gözünü açanda qarşısında kiçik, qara bir nöqtənin tərpendiyini gördü. Bir-iki dəfə gözünü açıb-yumdu və bir daha diqqətlə baxdı. Qarışqa divarda həmin yerində idi və əvvəlki kimi üzüyuxarı dırmaşırdı.

“Nə inadkar məxluqdur bu?! Düz yeri qoyub divara dırmaşır. Bəlkə, belə lazımdır?! **Bəlkə, xoşbəxtlik zirvəyə çatmaq deyil, ona can atmaqdadır?** Onda mən niyə zarıyıram? Yəni bir qarışqa qədər də olmadım? Böyük iş olub, ayağım axsayacaq! Guya ki ölkələri qaça-qaça fəth edəcəkdim. Aqlım yerindədir, qüdrətimi itirməmişəm. Yox, sevinməyin, düşmənlər! İndi üstünüzə Topal Teymur gəlir! O sizdən mərhəmət diləmir, lakin siz də ondan aman gözləməyin!”

Rafiq Ələkbəroğlu

Söz ehtiyatı

- b** Kontekstə əsasən “alaçıq” və “təbib” sözlərinin mənasını təxmin edin. Lüğət vasitəsilə bu sözlərin mənasını və sinonimini müəyyənləşdirin.
- c** Əmir Teymur “Teymurləng” (Avropa dillərində “Tamerlan”) ləqəbi ilə məşhurlaşmışdı. “Ləng” sözünün mənasını araşdırın və bu ləqəbin səbəbini izah edin.
- ç** “Həlak olmaq” sözünün mənasını izah edin. Kontekstdən çıxış edərək “özünü həlak etmək” ifadəsinin mənasını təxmin edin.

Nə anladın?

- d** Mətnə hansı suallara cavab yoxdur?
  1. Əmir Teymur kim idi?
  2. Hansı vilayətin hakimi idi?
  3. Neçənci illərdə hakimiyyətdə olmuşdu?
  4. Hansı əraziləri fəth etmişdi?

- e** Mətnin məzmununa əsasən cümlələri tamamlayıb şərh edin.
1. Teymur bədbin fikirlərə qapılmışdı, çünki ... .
  2. İndi artıq nikbin hisslər sərkərdənin ürəyini bürümüşdü, çünki ... .
- ə** Mətnə əsasən sübut edin ki, Teymur döyüşdə qolundan və ayağından ox yarası almışdı.

Düşün və cavab ver

- f** Əmir Teymurun xarakterindəki xüsusiyyətlər haqqında danışın.
döyüşkən, iddialı, qətiyyətli, mübariz
- g** Teymurun düşüncələrini “Uğur düsturu” mətnində verilmiş motivasiya və inam haqqında mühakimələrlə əlaqələndirərək şərh edin.
- ğ** Sizcə, müəllif mətn boyu nə üçün oxucunun diqqətini qarışqaya yönəldir?
- h** Qarışqanın hərəkətləri sərkərdəyə hansı ibrət dərslərini verdi?
Oxucu bu haqda mətnin hansı hissəsində məlumat alır?
- x** Mətnin sonluğunda fərqləndirilmiş cümləni mətnin ideyası ilə əlaqələndirib şərh edin.
- i** Aşağıdakı fikirlərdən uyğun olanı seçərək “İndi üstünüzdə Topal Teymur gəlir” mətninin bədii mətn olduğunu əsaslandırın.
1. Müəllifin əsas məqsədi obrazın daxili aləmini açmaq, oxucunu müəyyən mənəvi dəyərlər haqqında düşündürməkdir.
  2. Müəllifin əsas məqsədi oxucuya tarixi şəxsiyyət haqqında dəqiq məlumat verməkdir.
  3. Mətnə hadisələrin dəqiq tarixi, yeri, real şəxslərin adları göstərilir.
  4. Hadisələrin və obrazların təsvirində müəllif, adətən, öz təxəyyülünə əsaslanır.

Yadda saxla

Bəzi bədii mətnlərin mövzusu real tarixi hadisələr, həyatda yaşamış şəxslərin taleyi üzərində qurulur. Bununla belə, həmin əsərlərdə müəllifin məqsədi tarixi həqiqəti göstərmək deyil. Müəllif həmin mövzudan istifadə edərək öz düşüncələrini oxucusuna çatdırır, onu hadisələrdən və insanların həyatından nəticə çıxarmağa dəvət edir.

Təqdimat

- 2 a** Əmir Teymur haqqında araşdırma aparın. Aşağıdakı plana uyğun təqdimat hazırlayın.
- Teymurun uşaqlıq və gənclik dövrü
  - Teymurilər dövlətini yaratması
  - Teymurilər dövləti və Azərbaycan
  - Əmir Teymurun vəfatı

3 a “Hədəfə doğru” mətnini dinləyin və suallara cavab verin.

1. Edmund Hillari kim idi?
2. Onun ən böyük arzusu nə idi?
3. Hillari şagirdlərlə görüşündə hansı hadisədən söz açmışdı?
4. Uğursuz cəhdi Hillariyə necə təsir etmişdi?
5. Hillari məqsədinə çatdı mı? Fikrinizi əsaslandırın.

b “Fəth etmək” sözü hansı cümlədə məcazi mənada işlənmişdir?

1. İndi sən gəl bir qol, bir ayaqla hakimiyyət uğrunda mübarizə apar, ölkələr **fəth elə!**
2. Onun ən böyük arzusu dünyanın ən uca zirvəsi olan Everesti **fəth etmək** idi.

Həmin sözün mənalarını yuxarıdakı cümlələrlə uyğunlaşdırın.

- a. Özünə tabe etmək, yiyələnmək.
- b. Zorla, silah gücü ilə almaq; işğal etmək.

c Mətnə əsasən aşağıdakı xüsusiyyətlərin Edmund Hillariyə aid olduğunu əsaslandırın.
əzmkar, mübariz, qətiyyətli, nikbin

ç “İndi üstünüzə Topal Teymur gəlir” və “Hədəfə doğru” mətnlərini mövzu, məzmun və ideya baxımından müqayisə edin.

Yazı

d Aşağıdakı struktura əsasən “İnam uğurun açarıdır” mövzusunda esse yazın.

Giriş	Problem (məsələ) – Bəzən insan nə qədər cəhd etsə də, hədəfə çatıbilmir. Bu, uğursuzluqdur mu? Uğursuz cəhdlər insanı hədəfindən yayındıra bilərmi? Fikir (münasibət) – Məncə, uğur zirvəyə çatmaq deyil, daim mübarizə aparmaq, ona can atmaqdır.
Əsas hissə	Əsaslandırma (arqumentlər, izah, nümunə) – Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərdən nümunələr.
Nəticə	Özünə inananlar, təslim olmayanlar gec və ya tez uğur qazanacaqlar, çünki uğurun açarı məhz inamdır.

e Aşağıdakı meyarları nəzərə alaraq bir-birinizin essəsini yoxlayın.

- Esse tərkib hissələrinə düzgün ayrılıb.
- Giriş hissədə problem qoyulub və məsələyə münasibət bildirilib.
- Əsas hissədə Əmir Teymur və Edmund Hillarinin təmsalında nümunələr verilib.
- Nəticə hissəsində fikirlər ümumiləşdirilib.

Ümumiləşdirici təkrar

- 1 Aşağıdakı sözlərə saitlə başlayan hal və mənsubiyyət şəkilçiləri artırın. Sözləri cədvəl üzrə qruplaşdırın.

sinif, ağız, ömür, burun, fikir, oğul, sətir, beyin

II hecasındakı saiti saitlə başlayan şəkilçi qəbul edəndə düşən sözlər.	II hecasındakı saiti yalnız mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edəndə düşən sözlər.

- 2 İkinci hecasında saiti düşən sözləri müəyyən edin. Həmin sözü cümlədə elə işlədin ki, saiti düşməsin.

1. Könüm keçir Qarabağdan,
Gah bu dağdan, gah o dağdan.
(Səməd Vurğun)

2. Məktəb açır qoynunu
Əziz bir ana kimi...
(Tofiq Mütəllibov)

- 3 Verilmiş nümunələrin son samiti ilə başlayan sözlər söyləyin.

Nümunə *şabalıd – dərman*

şabalı...	qur...	ağa...
çəki...	qorxun...	palı...
kaba...	quta...	tüfən...
əhən...	nəhən...	güla...

- 4 Fərqləndirilmiş sözlərə diqqət edin. Hansı sözün son samiti fərqli tələffüz olunur?

a. <u>kərpic</u> divar	b. <u>kərpicin</u>	c. <u>kərpic</u> almaq	d. <u>kərpicə</u>
a. <u>cavab</u> vermək	b. <u>cavab</u> almaq	c. <u>cavabın</u>	d. <u>cavab</u> eşitmək
a. <u>zəng</u> eləmək	b. <u>zəng</u> olanda	c. <u>zəngi</u>	d. <u>zəng</u> vurulanda
a. <u>ustad</u> aşıqlar	b. <u>ustad</u>	c. <u>ustadın</u>	d. <u>ustad</u> olanda

- 5 Hansı sözün yazılışı ilə tələffüzü fərqlənir?

a. mürəkkəb   b. isti   c. saqqız   d. sənətkar   e. tappıltı

- 6 Sözləri cədvəl üzrə qruplaşdırın.

təxəyyül, tərbiyə, qalibiyyət, niyyət, tövsiyə, kəşfiyyət

Qoşa "yy" ilə yazılır, bir [y] ilə tələffüz edilir.	Qoşa "yy" ilə yazılır, qoşa [yy] ilə tələffüz edilir.	Bir "y" ilə yazılır, bir [y] ilə tələffüz edilir.

2 Heyvanların gözü ilə

a Qruplara ayrılın. Kitabların üz qabığına baxın, annotasiyalarını oxuyun. Məlumatları təqdim edin. Bir-birinizin təqdimatına münasibət bildirin.

- Məlumatlar ardıcıl, anlaşıqlı şəkildə çatdırıldı/çatdırılmadı.
- Təqdimatçının nitqi aydın, rəvan idi/deyildi.
- Təqdimat kitab haqqında təsəvvür yaratdı/yaratmadı.

I qrup

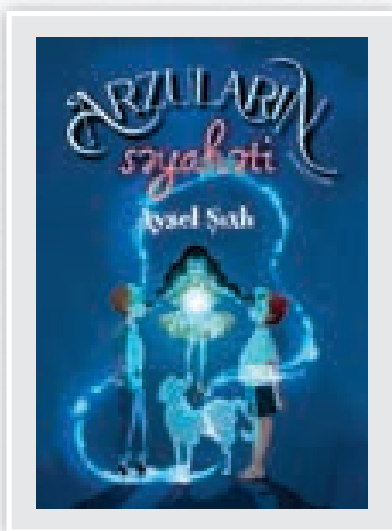

“Bəyaz Diş” Amerika yazıçısı Cek Londonun ən çox oxunan əsərlərindəndir.

Bir gün doğulduğu mağaradan çölə çıxan canavar balası insanla tanış olur. Beləliklə, onun çətinliklərlə dolu həyatı başlayır. İnsanlar ondan qoşqu iti kimi istifadə edir, tabe olmadıqda incidirlər. Lakin Bəyaz Diş öz azadlığı ilə vidalaşmaq istəmir.

Yazıçı itin daxili aləmini, onun hisslərini ustalıqla qələmə almışdır. Cek London əsərdə cəmiyyətin heyvanlara qarşı münasibəti haqqında öz fikirlərinə də yer vermişdir. Heyvanların da insanlar kimi duyğulara sahib olduğunu, bəzən insanların daha düşüncəsiz, duyğusuz hərəkət etdiyini göstərmişdir.

II qrup

Aysel Fərrux qızı Şıxlı 1994-cü ildə Bakıda yazıçı ailəsində dünyaya gəlib. Erkən yaşlarından rəsmlər çəkib və nağıllar yazıb. “Arzuların səyahəti” adlı bu kitaba gənc yazarın üç əsəri daxil edilib. Bu əsərlərdən biri heyvansevərlərin diqqətini cəlb edən “İşıq” povestidir. Əsərdə sahibini itirmiş “İşıq” adlı it başına gələnləri nəql edir. Balaca qəhrəmanın dünyasında insanlar ikiye bölünür: onun həyatını çətinləşdirənlər və ona kömək edənlər. Işıq bəzi insanların sinəsində gördüyü parıltının nə olduğunu anlamağa çalışır. Görəsən, bu insanları digərlərindən fərqləndirən nədir?

III qrup

İT OLMAQ nə deməkdir?

GREQORİ BÖRNS

İt olmaq necədir? Biz insanlar bunu anlamaq bilirikmi? Amerikalı neyrobioloq Qreqori Børnsün elmi işi sayəsində biz sevimli dostlarımızı daha yaxşı anlayırıq. O, tomoqrafiya vasitəsilə heyvanın beynində baş verən prosesləri izləmiş, onun düşüncə və hisslərini təhlil etmişdir. Børns müəllifi olduğu “İt olmaq nə deməkdir?” kitabında müşahidələri haqqında geniş danışmışdır.

Børnsün təsvir etdiyi elmi kəşflər sübut edir ki, heyvanlar bizimlə eyni hissləri yaşayır. Bu da insanların onlara münasibətinə yenidən nəzər salmağının vaxtı olduğunu göstərir.

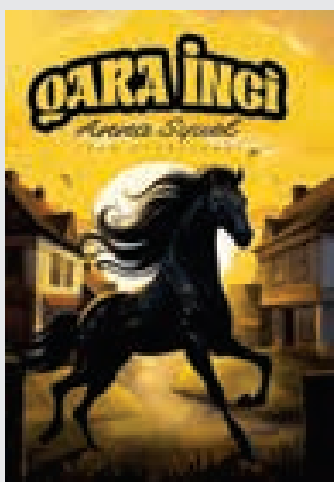

Sözlərin izahı

Neyrobioloq – beyinin işləmə prinsiplərini araşdıran alim.

Tomoqrafiya – xüsusi cihaz və kimyəvi maddələr vasitəsilə orqanın daxili strukturunun təsviri.

IV qrup

“Qara İnci” ingilis yazıçısı Anna Syuelin romanıdır. Yazıçı bu şah əsərini həyatının son illərində, ağır xəstə olduğu vaxtlarda yazmışdır. Lakin qısa müddətdə ən çox oxunan əsərlərdən biri kimi dəyərləndirilmişdir.

Əsərin baş qəhrəmanı Qara İnci cins atdır. O, müxtəlif xasiyyətli insanlarla rastlaşır, insanların həm vəfalı dost, həm də qəddar düşmən ola biləcəyini öyrənir. Görəsən, bu insanlar Qara İncinin ağılından, gücündən necə istifadə edəcəklər? İndi bir heyvanın taleyi sahiblərinin əlindədir...

b Aşağıdakı suallar ətrafında müzakirə aparın.

- Təqdim olunan kitabların hansı oxşar və fərqli xüsusiyyətləri var?
- Annotasiyalarda verilmiş hansı məlumat diqqətinizi cəlb etdi?
- Kitab haqqında daha hansı məlumatı almaq istərdiniz?
- Məlumat aldığınız hansı kitabı mütləq etmək istərdiniz? Seçiminizi əsaslandırın.

- 1 a** Hansı ev heyvanları öz sahibinə sədaqəti ilə seçilir? Həyatda gördüklərinizdən və ya oxuduğunuz əsərlərdən nümunələr gətirməklə fikrinizi əsaslandırın.

Sadiq dostlar

Tarix boyu at və it insanların ən sədaqətli dostu olub. Hər bir xalqın, xüsusilə türk xalqlarının folklorunda atına xüsusi sevgisi olan qəhrəmanlar var. Onun dostu, sirdaşı olan at sahibini təhlükələrdən qoruyur, xəbərdar edir, ölümdən qurtarır, qələbəyə aparır. Atından uzaq düşən qəhrəman çox zaman gücünü, qüvvəsini itirir.

Bu at obrazlarından biri türk xalqlarının əfsanəvi qəhrəmanı Koroğlunun sadiq dostu Qıratdır. “Koroğlu” dastanında danışılır ki, Qırat insan kimi ağıllıdır, düşməni yaxşı tanıyır, yeri gələndə hiylə işlədir. Dastanın qollarından birində Koroğlu igidləri ilə bərabər əsir düşür və onun atını bazarda satışa çıxarırlar. Qırat onu kimsə bəyənib almasın deyə özünü qoca yabı kimi göstərir: qulaqlarını sallayır, axsamağa başlayır.

Düşmən də çox vaxt qəhrəmana qalib gəlmək üçün, ilk növbədə, onu atından məhrum etməyə çalışır. Məsələn, Koroğlunun öhdəsindən gələ bilməyən paşalar Keçəl Həmzə adlı hiyləgər birinin əli ilə Qıratı qaçırlar. Kimsənin qarşısında əyilməyən Koroğlu atını düşmən əlində görəndə əl-qolu yanına düşür. Üzünü Həmzəyə tutub belə deyir:

Canım Həmzə, gözüm Həmzə,

Həmzə, incitmə Qıratı.

Budu sənə sözüm, Həmzə,

Həmzə, incitmə Qıratı.

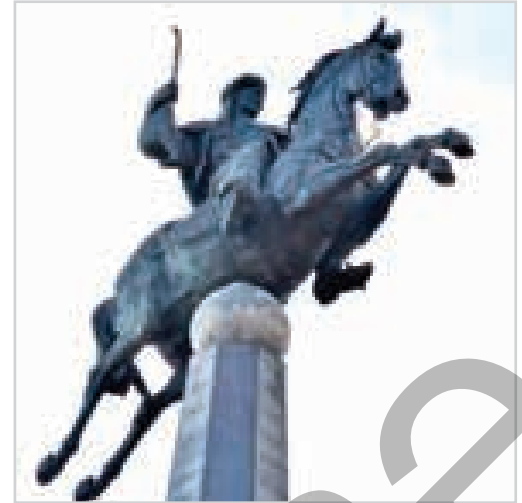
Qırat mənim iki gözüm,

Belə dərdə necə dözüüm?

Həmzə, sənə budu sözüm,

Oğul, incitmə Qıratı.

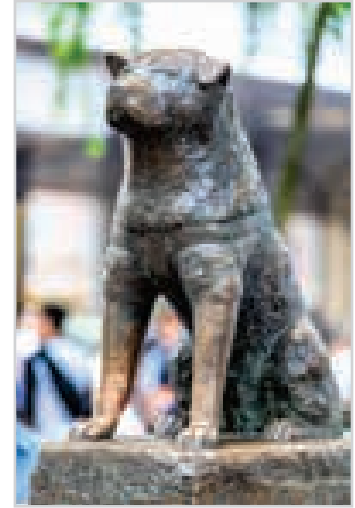
Hökmdarların, sərkərdələrin, eləcə də ədəbi qəhrəmanların şərəfinə ucaldılmış heykəllərdə bu şəxslər, adətən, at üstündə təsvir olunur. Məşhur obraz Don Kixotun Rosinant adlı atının heykəlinə isə bir çox şəhərlərdə rast gəlmək olar. Böyük fateh Makedoniyalı İskəndər Hindistana yürüşü zamanı öz atının şərəfinə Bukefaliya adlı şəhər də salmışdı. Pakistan ərazisində yerləşən bu şəhər indi Calalpur adlanır.

İnsanın daha bir vəfalı dostu itdir. İtlər hələ Neolit dövründən insan tərəfindən əhliləşdirilib və onun ən sadıq dostu olub. Əvvəlcə itlərdən ov edərkən və evin keşikçisi kimi istifadə edilirdi. Sonradan itlər çobanlara mal-qara otarmağa kömək etdilər. Müasir dövrdə isə polislər, xilasedicilər itlərin köməyindən istifadə edirlər.

İtlərin sahibinə sədaqətindən bəhs edən bir çox əsərlər yazılıb, filmlər çəkilib. Bu əsərlərin çoxu real hadisələr əsasında. Məsələn, bu gün Yaponiyada Haçiko adlı bir itin heykəli var. Haçiko Yaponiyada sədaqət rəmzi hesab olunur. İtin sahibi Tokio Universitetinin professoru Hidesaburo Ueno idi. Haçiko hər gün sahibini stansiyadan işə yola salır və hər axşam eyni saatda həmin yerdə onun yolunu gözləyirdi. Lakin bir gün professor işdə olarkən ürəktutmasından həyatını itirir, geri qayıtmır. O gündən etibarən 9 il müddətində Haçiko hər gün sahibinin işdən qayıtdığı vaxtda stansiyaya gələrək səbirlə onu gözləyir və bəzən stansiyadaca gecələyir.

Sözsüz ki, insanlarla bu heyvanlar arasındakı daimi dostluğun səbəbi sədaqətdir.

Nə anladın?

b Uyğunluğu müəyyən edin.

1. Bukefal	a. Don Kixot
2. Qırat	b. Makedoniyalı İskəndər
3. Haçiko	c. Koroğlu
4. Rosinant	ç. Hidesaburo Ueno

Düşün və cavab ver

c Koroğlunun Həmzəyə dediyi sözləri şərh edərək igidin atına olan münasibətini dəyərləndirin. Koroğlunun bu sözləri məndəki hansı fikri təsdiqləyir?

ç Mətni iki bitkin hissələrə ayırın və yarımbaşlıqlarla adlandırın.

d Aşağıdakı parçanı hansı yarımbaşlığa əlavə etmək olar?

Qədim türk xalqına məxsus “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında qəhrəmanları tərif edərkən onun adından öncə atının adı söylənilir: Boz Ayğırlı Bamsı Beyrək, Qonur atlı Qazan bəy.

e Keçən dərsdə aldığınız məlumatlardan və əlavə biliklərinizdən çıxış edərək mətnə “Ədəbiyyatda heyvan obrazları” adlı yarımbaşlıq əlavə edin və danışın.

İŞIQ

I hissə ...Gözümü açdım. Hər tərəf qaranlıq idi. Böyük və kobud bir əl məndən yapışaraq yerimdən qaldırdı:

– Qızıdır!.. – dedi. – Xoş gəldin, balaca...

Sonra məni anamın sinəsi üstünə qoydu. Elə oradaca, qardaşlarımla arasında yuxuya getdim.

Yaşadığım evin iri darvazası var idi. Hər iki tərəfindən yuxarıya doğru sarmaşıqlar uzanırdı. Yamyaşıl yarpaqları darvazanı bəzəyirdi. Sarmaşıqlarla oynamağı çox sevirdim.

“İnsan” adlanan ikiayaqlılar arasında ən çox onu sevirdim. Sinəsində daim bir parıltı var idi. Sanki günəş balacalanıb onun sinəsinə qonmuşdu, qaranlıq düşəndə belə itmirdi. Adı Tofiq idi. Evdə az olardı, səhər tezdən çıxıb hava qaralana yaxın gələrdi. O gələndə qədər darvazanın ağzında oturub onu gözləyərdim. Darvaza açılmamış onun qoxusunu hiss edərdim, qabağına qaçardım. Qabaq pəncələrimi dizinə söykəyib quyruğumu bulayardım, əllərinin qabarmış dərisini yalayardım. Onun yanından ayrılmaz, arxasınca gəzərdim.

Hərdən ayağına dolaşaraq onu bürürərdim. “Ayağımın altında qalacaqsan!” – deyib mənə hirslənərdi. Sonra gülümsəyib yenə başımı sığallayardı.

Adımı İşiq qoymuşdu. Deyirdi ki, mən digərlərindən fərqliyəm. Hərdən “Bəlkə, səni yanımda saxlayım?” deyirdi. Özümü ona, onun evinə, onun həyatına, onun darvazasına aid hiss edirdim. Bu darvazadan o tərəfdəki dünyadan xəbərim yox idi. Ümumiyyətlə, orada dünya var idimi? Mənim dünyam bizdən ibarət idi: o və mən.

Bir gün həyətdə qardaşlarımla oynayırdım. Tofiq əlində kiçik qutu bizə yaxınlaşdı:

– Hazırlaşın, balacalar. Vidalaşmaq vaxtı çatdı.

Həyəcanlandım. Tofiq qardaşlarımla qutuya yığib

mənə baxdı. Sonra arvadına səsləndi:

– Bəlkə, heç olmasa, İşiqı saxlayaıq?

– Yox! – deyə Nəzakət qətiyyətlə cavab verdi.

Nəzakət bizi sevməzdi. Tez-tez acıqlanırdı. Tofiqdən fərqli olaraq, onun sinəsində heç vaxt parıltı görməmişdim...

Tofiq məni qucağına alıb sığalladı, yavaşca burnumdan öpdü:

– Sənin üçün darıxacağam, mənim sevimli İşiqım...

Düşün və cavab ver

- b** Əsər kimin dilindən nəql olunur?
Mətnə fikrinizi əsaslandırın üç cümlə seçin.
- c** Mətnə əsasən Tofiq haqqında nə demək olar? Tofiqin xeyirxah olduğunu və işığın ona sevgisini göstərən cümlələri seçib oxuyun.
- ç** Sizcə, nə üçün Tofiq işığı və onun qardaşlarını evdən çıxardı?

Dinləmə 03

- d** “İtlərdə duyğu və emosiyalar” mətnini dinləyin. Bu mətnə verilmiş elmi məlumatlar işıq obrazının hansı davranışlarını təsdiq və ya təkzib edir?

“İşıq” mətnindən nümunələr	Dinləmə mətninə görə
<i>Gözümü açdım.</i>	Yeni doğulmuş it gözlərini açma bilirmi?
<i>Sarmaşığın yamyaşıl yarpaqları darvazanı bəzəyirdi.</i>	İtlər yaşıl rəngi digər rənglərdən seçə bilirləmi?
<i>Darvaza açılmamış onun qoxusunu hiss edərdim.</i>	İtlər uzaqdan qoxunu hiss edə bilirləmi?
<i>Qabaq pəncələrimi dizinə söykəyib quyruğumu bulayardım.</i>	Pəncələrini yuxarı qaldıraraq quyruğunu bulaması itin hansı emosiyasını ifadə edir?
<i>Əllərinin qabarmış dərisini yalayardım.</i>	Adamın əlini yalaması itin hansı emosiyasını ifadə edir?

- 3 a** Mətnəki bu cümləyə diqqət yetirin.

Bu darvazadan o tərəfdəki dünyadan xəbərim yox idi.

- Sizcə, işıq həmin dünya ilə tanış olacaqmı?
- Baş qəhrəmanı yeni dünyada nələr gözləyir?
- Hadisələrin davamı ilə bağlı fərziyyələrinizi söyləyin.

II hissə – Təzə evinə xoş gəlmisən!

Saçı səliqə ilə daranmış sarışın bir kişi başımın üstündə dayanmışdı. Harada olduğumu bilmirdim. O məni qutudan çıxarıb yerə qoydu. Boynuma bağlanmış bant məni sıxırdı. Arxa pəncəmlə onu çıxarmağa çalışırdım, ancaq alınmırdı. Birdən qışqırıq səsi gəldi:

– Qoymayın gəzsin! İndi hər yeri batıracaq! – deyərək, hündür bir qadın məni əli ilə göstərərək qışqırırdı.

Qorxudan qaçıb stulun altında gizləndim. Kişi gülə-gülə mənə baxdı:

– Qorxma, gəl. Gedək səni qızım ilə tanış edim.

Pilləkənlə yuxarı qalxdıq. Kişi qapıların birini açıb içəri girdi. Çarpayıda balaca bir qız yatırdı. Mən çarpayıya yaxınlaşdım, quyruğumu buladım. Qız iri, mavi gözlərini açıb təəccüblə mənə zillədi. Birdən qışqıraraq mənə qucaqladı:

– Ata, bu mənimdir? Sən nə gözəlsən! Sənin adın nə olsun? Tapdım! Pambıq!

Sarışın, balaca qız yanımdan ayrılmırdı. Onu sevməyə başlamışdım. Amma gözüm həmişə Tofiqi axtarırdı. Onun üçün çox darıxırdım.

Hələ də nə baş verdiyini, bu insanların kim olduğunu anlamırdım. Burada mənə tanış gələn yeganə şey balaca qızın sinəsində yanib-sönən parıltı idi.

Artıq axşam düşürdü. Hava qaralmağa başlamışdı. Stulun üstünə dırmaşılıb pəncərədən çölə baxırdım. Onun işdən qayıtdığı saatlar idi. Birdən darvazanın necə açılıb-örtüldüyünü eşitdim. Açıq qapının arasından **sivişib** pilləkənlərdən enməyə başladım. 12-13 yaşlarında qıvrımsaçlı bir oğlan gülə-gülə üstümə gəlirdi. Ürəyim tez-tez döyünməyə başladı. Üzümlü çevirib təzədən yuxarı qaçmağa başladım. O, ikiəlli quyruğumdan yapışılıb dartdı:

– Tutdum səni!

Nə qədər çırpınsam da, azad ola bilmirdim. Yüngülcə **zingildədim**.

– Burax onu, burax! – deyə balaca qız ağlamsındı.

Mətbəxdən ananın səsi gəldi:

– Yatmaq vaxtıdır, qalxın otağa. İti isə həyəətə çıxarın. Evdə olmaz, onun yeri həyətdir.

Kişi mənə əlinə alıb həyəətə, düz qapının ağzına qoydu. Evin qapısı üzümə bağlandı.

Bundan sonra mənim evim həyətdə taxtaların arası oldu. Mənə evə buraxmırdılar. Balaca qız bəzən oynamaq üçün həyəətə çıxırdı. Oğlan evdə olmadığı müddətdə özümü daha rahat hiss edirdim. O, ilk fürsətdə mənim quyruğumu, ya da qulağımı dartırdı.

Bir gün həyətdə mürgüləyirdim. Qadın və kişi günortadan evdən çıxmışdılar. İçəridən uşaqların səsi gəlirdi. Səs-küylə oyun oynayırdılar. Qulaqlarımı səs gələn tərəfə şəkildim. Sonra qapı açıldı, onlar həyəətə düşdülər. Oğlan mənə görcək bic-bic güldü:

– Gəl iti içəri salaq.

– Evə? Ana hirslənəcək axı, – deyə qız mızıldandı.

– Haradan biləcək? Demərik ona.

Qız bir az fikirləşdi, sonra qapını açıb mənə səslədi. Evə girmək fikri heç xoşuma gəlməmişdi. Arxa-arxaya getməyə başladım. Oğlan boğazımdakı ipdən yapışılıb mənə içəri dartdı. Düz iş görmədiyimi hiss edirdim. İçəri daxil olub elə orada – qapının ağzındaca oturdum. Qulaqlarımı salladım. Qız mənə sığalladı:

– Qorxma, bu bizim sirrimizdir.

Sonra mənı özü ilə otağına tərəf dartıb qapını bağladı. Anıdən qapı taybatay açıldı. İçəri girən oğlan əlindəki telefon ilə şəklimizi çəkdi:

– Hə... Anama göstərəcəm gələndə! Qoy bir az da səni danlasınlar.

Qızıcığaz qızardı:

– Axı bu sənin fikrin idi! Mən də anama deyəcəyəm.

– Sənin sübutun var? Yoxdur. Mənim isə var.

Mübahisə etməyə başladılar. Oğlan qızın qolundan sıxıb onu itələdi. Qabağa keçib var gücümlə hürməyə başladım. Oğlan cəld hərəkətlə boğazımdakı kəndirdən yapışıb mənı göyə qaldırdı. Ayağım yerdən üzüldü, boğulmağa başladım. Otaqdan çıxıb mənı bu vəziyyətdə pilləkən tərəfə apardı. Çırpınırdım, nəfəs ala bilmirdim. Anıdən oğlanın o biri əlindən yapışdım. Dişlərimlə biləyini bərk sıxdım. Ağrıdan qışqıran oğlan ipi buraxıb mənı pilləkəndən aşağı tulladı. Yerə dəyəndə ayağımda möhkəm ağrı hiss edib zingildədim. Ayağa qalxıb aralanmaq istədim, amma arxa pəncəmi yerə basa bilmirdim. Bu zaman kişi və qadın içəri girdilər. Mən aralı qalmış qapıdan sivişib çölə çıxdım.

Bir azdan kişi həyəətə çıxdı. Əlinə bir ağac alıb hirsle mənə yaxınlaşdı. Kürəyimə dəyən zərbədən bədənım lərzəyə gəldi. Ancaq mənı daha çox ağrıdan haqsızlıq idi. Axı niyə?! Məsələni ona başa salmağa çalışırdım, amma qulaqlarımı sallayıb yazıq-yazıq baxmaqdan, zingildəməkdən başqa əlimdən heç nə gəlmirdi.

Bütün bədənım **zoqquldayırdı**. Ağ tüklərim qum, palçıq içində idi. Yadıma Tofiqin sözləri düşdü: “O qədər ağsan, elə bilirəm, əllərimi sənə toxundursam, çırlənəcəksən”. Onun üçün darıxdığımı hiss etdim. Geri, evimə, sarmaşılıqlı həyəətə qayıtmaq istəyirdim. İcimdə nəyinsə mənı incitdiyini hiss etdim. Bu nə idi? Həsərət?! Ulamağa başladım. Ancaq evim mənı eşitmədi...

Aysel Şıxlı

Söz mücrüsü

- sivişmək • zingildəmək
- qulaqlarını şəkləmək
- zoqquldamaq

Söz ehtiyatı

b “Söz mücrüsü”ndəki hərəkət bildiren sözlərdən hansı yalnız itə aid ola bilər?

a. sivişmək	c. qulaqlarını şəkləmək
b. zingildəmək	d. zoqquldamaq

Nə anladın?

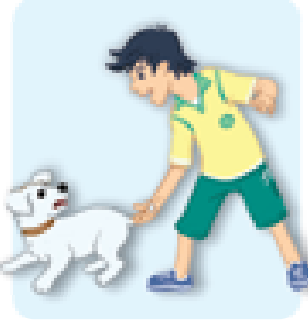
- c** Mətnə əsasən suallara cavab verin.
1. İşığın yeni evində onu kimlər gözləyirdi?
  2. Burada işıqla necə rəftar edirdilər?
  3. Bacı-qardaş nə üçün mübahisə etdilər?
  4. İşığı nə üçün cəzalandırdılar?
- ç** Sizcə, mətni bitmiş hesab etmək olarmı? İşığın aqibəti haqqında nələri bilmək istərdiniz? Bu haqda suallar tərtib edib yazın.
- d** İllüstrasiyalara əsasən hadisələrin davamı ilə bağlı mətn qurub nəql edin.

Düşün və cavab ver

4 a Işıqla davranışına görə mətndəki obrazlara münasibət bildirin.

b “Işıq” mətnində hansı epizod sizə daha çox təsir etdi? Həmin epizodu danışın və keçirdiyiniz hissləri ifadə edin.

c Mətnin mövzu və ideyasını müəyyən edin. Sizcə, müəllif oxucunun diqqətini hansı problemə yönəldir?

ş “Işıq” mətnindən seçilmiş cümlələri oxuyun. Sizcə, müəllif Işığın davranışlarını təsvir etməklə itlərin hansı hisslərini oxucuya çatdırmaq istəyib?

1. Qabaq pəncələrimi dizinə söykəyib quyruğumu buladım.
2. Qabağa keçib var gücümlə hürməyə başladım.
3. Qulaqlarımı sallayıb ona yazıq-yazıq baxır, zingildəyirdim.
4. İcimdə nəyinsə məni incitdiyini hiss etdim. Bu nə idi? Həsrət?! Ulamağa başladım.

d Sizcə, müəllif aşağıdakı cümlələrlə obrazların hansı xüsusiyyətlərini təsvir edib? Müəllifin çatdırmaq istədiyi fikri şərh edin.

- Sinəsində daim bir parıltı var idi. Sanki günəş balacalanıb onun sinəsinə qonmuşdu, qaranlıq düşəndə belə itmirdi.
- Tofiqdən fərqli olaraq, onun sinəsində heç vaxt parıltı görməmişdim...
- Burada mənə tanış gələn yeganə şey balaca qızın sinəsində yanıp-sönən parıltı idi.

Yazı

e “Işıq” əsərinin müəllifi Aysel Şıxlının elektron ünvanını öyrənin və əsərlə bağlı ona məktub yazın.

- Özünüz haqqında məlumat verin və nə üçün ona müraciət etdiyinizi bildirin.
- Əsər haqqında təəssüratınızı bölüşün, münasibətinizi bildirin.
- Müəllifə yaradıcılıq uğurları arzulayın.

5 a Cümlələrdəki sifətləri seçib aid olduğu sözlə birlikdə yazın. Uyğunluğu müəyyən edin.

1. Babamın şirin söhbətləri üçün çox darıxmışdıq.	a. Keyfiyyət normal dərəcədədir.
2. Səidə həmişə uşağa kəmsirin çay verirdi.	b. Keyfiyyət normadan çoxdur.
3. Bağban şipşirin almalardan dərib səbətə yığdı.	c. Keyfiyyət normadan azdır.

b Sifətləri cədvəl üzrə qruplaşdırın.

göy, göyümtül, gömgöy, acıtəhər, acı, çox acı, yumru, yupyumru, yumrutəhər, doğru, lap doğru, dümağ, ağımtıl, ağ, sağlam, sapsağlam, ağıllı, daha ağıllı

Adi dərəcə	Azaltma dərəcəsi	Çoxaltma dərəcəsi

! Bunları bilməliyək SİFƏTİN MÜQAYISƏ DƏRƏCƏLƏRİ VƏ YAZILIŞI

Sifətlər varlığın əlamət və keyfiyyətinin az və ya çox olduğunu ifadə edə bilər. Buna **sifətin dərəcəsi** deyilir. Azaltma və çoxaltma dərəcəsində olan sifətlər bitişik, ayrı və defislə yazılır.

Bəzi sifətlərin çoxaltma dərəcəsi **m, p, r, s** samitlərinin köməyi ilə düzəliir. Belə sifətlər **bitişik** yazılır: *gömgöy, sapsarı, tərətəmiz, masmavi*.

Kəm, təhər sözlərinin və **düm** hissəciyinin iştirakı ilə yaranan sifətlər **bitişik** yazılır: *kəmturş, ağtəhər, dümqırmızı*.

Açıq, ala, tünd sözləri ilə düzələn sifətlər **defislə** yazılır: *açıq-sarı, ala-yarımçıq*.

Tərkibində **ən, çox, daha, lap, zil** sözləri olan sifətlər **ayrı** yazılır: *ən gözəl, zil qara*.

c Uyğun samitlərdən istifadə etməklə sifətləri çoxaltma dərəcəsində işlədin.

düz, ağ, doğma, təmiz, qara, balaca

ç Azaltma və çoxaltma dərəcəsində verilmiş sifətlərin düzgün yazılışını müəyyən edin.

- Qıp-qırmızı lələlər çölü-düzü bürümüşdü.
- Zilqara gözləri ağ-appaq üzünə xüsusi yaraşıq verirdi.
- Keçən il əkdiiyimiz ağacın almaları çoxxırda idi.
- Yemək tam bişməmişdi, ət tikələri alaçıy idi.

d Aşağıdakı ifadələrin hansında dərəcə əlaməti yoxdur? Fikrinizi əsaslandırın.

- açıq-aydın məsələ / açıq-bənövşəyi rəng
- kəm-kəsirli iş / kəmsirin alma
- tünd çay / tünd-qırmızı paltar

Yadda saxla

Açıq, tünd sözləri rəng bildirməyən sözlərə qoşularaq mürəkkəb sifətlər yaradır. Belə sözlər dərəcə əlaməti bildirmir: *açıqürəkli, tündxasiyyət*.

1 a Atlar haqqında nə bilirsiniz?

- İnsanlar atlardan hansı məqsədlərlə istifadə edirlər?
- Atın ayağına nə üçün nal vururlar?

Qara İnci

Dünyada mənim yurdumdan gözəl yer yoxdur. Ortasında nohur olan gözəl bir çəmənlik təsəvvür edin. Çəmənlik ağaclarla, kollarla əhatə olunmuşdu. Onların ətrafında qaçarkən əvvəlcə tarlaları, sonra qalın küknar meşəsini, yolu və sahibin evini, nəhayət, aşağısından çay axan uçuşumu görürdüm. Bax burada **dünyaya göz açmışdım**. Ona görə o yerlər mənim üçün çox doğma idi.

Mən böyüyür, gündən-günə gözəlləşirdim. Qabaq ayağımdakı ağ ləkə, ipək kimi yumşaq, parıltılı qara dərim bu gözəlliyi daha da artırırdı. Sahibimin dostları məni almaq üçün **əldən-ayaqdan gedirdilər**.

Nəhayət, 4 yaşıam tamam oldu. Sahibim yavaş-yavaş mənə təlim keçməyə başladı. Əvvəlcə məni **yüyənə** öyrətdi, sonra dəmirçiyə aparıb ayağıma nal vurdurdu. Təlim zamanı çətinlikləri dəf etdikcə başa düşdüm ki, doğrudan da, bəxtim gətirib. Sahibim, həqiqətən də, olduqca yaxşı adam idi, başqalarından xeyli fərqlənirdi: qayğıkeş, mehriban, mərhəmətli biri idi. Onunla qarşılaşdığım üçün taleyimə çox minnətdar idim.

Bir gün tanımadığım iki şəxs fermaya gəldi. Onlardan birinin adı Qordon idi. Bu adamlar mənə diqqətlə baxdılar, dişlərimi, dırnaqlarımı yoxladılar. Sonra isə kənara çəkilib sahibimlə uzun-uzadı danışdılar.

Bir azdan sahibim mənə yaxınlaşdı. O, **yalımı** sıgallayaraq mənimlə vidalaşdı:

– Hələlik, Qaraca, özünü yaxşı apar.

Hər şeyi başa düşdüm. İstədim deyim ki, narahat olmayın, təlim keçmiş tərbiyəli bir at kimi yeni sahibimə can-başla qulluq edəcəyəm, lakin, təəssüf ki, insan dilində danışa bilən at hələ dünyaya gəlməyib. Ona görə də burnumu ehmalca onun əllərinə toxundurdum, o isə həmişəki mehribanlıqla məni sıgalladı.

***

Cənab Qordonun malikanəsində başqa atlarla birgə **firavan** həyat sürürdüm. Bizimlə yaxşı rəftar edirdilər. Tövləmiz böyük və işıqlı idi. Tezliklə digər atlarla dostlaşdım. Axı təklük həmişə darıxdırıcı olur.

Payızın sonlarında cənab Qordon səfərə çıxmağa hazırlaşdı. Arabanı özü idarə etmək qərarına gəlmişdi, lakin yol uzaq olduğundan o, mehtərimiz Conu da özü ilə götürdü. Məni faytona qoşdular. Neçə gün idi ki, payız yağışı ara vermirdi, şiddətli külək əsirdi. Lakin bütün bunlar mənə mane ola bilməzdi. Malikanənin qarşısında yerimdən götürüldüm və yalnız çayın üzərindəki taxta körpüyə çatanda dayandım. Sel gələndə körpünü su basırdı. Sahibim **şlaqbaumun** yanındakı gözetçiye yaxınlaşdı, narahat nəzərlərlə coşqun çaya baxdı.

– Çayın suyu qalxır, ser, ehtiyatlı olmaq lazımdır, – deyə gözetçi xəbərdarlıq etdi. Biz çayın digər sahilinə keçdik. Su basmış çəmənliyin içindən keçib getdik.

Cənab Qordonun şəhərdə işləri o qədər çox idi ki, evə qayıtmaq üçün yalnız axşam yola çıxma bildik. Qaranlıq düşür, külək get-gedə güclənirdi.

– Bilirsən, Con, – sahibim dilləndi, – belə havada heç vaxt yola çıxmamışam. Ümid edirəm, evə sağ-salamat çatırıq.

Elə mən də ilk dəfə idi ki, bu cür havada yola çıxırdım. Şiddətli külək hətta iri ağacları belə az qalırdı aşırıtsın. Con həyəcanla dedi:

– Paho!.. Bu ağaclardan bircəciyi üstümüze yığılsa, işimiz bitdi!

O, sözünü qurtarar-qurtarmaz dəhşətli gurultu qopdu və nəhəng bir palıd ağacı aşılıb düz qarşıma düşdü. Tələşlə kişnəyib dayandım, yerimdə donub qaldım. Yaxşı təlim görməmiş istənilən at həmin an özünü itirər, qaçıb canını qurtarmağa çalışardı. Mən isə vahimələnsəm də, səbrimi basdım. Sahibim faytondan enib ətrafı göz-dən keçirməyə başladı, sonra da heyrətlə səsləndi:

– Vay, vay! Bir az da gec aşsaydı, axırımıza çıxacaqdı. İndi neyləyək, Con?

– Yola davam edə bilməyəcəyik, ağac yolu kəsib. Geriyə, yolayrıcına qayıtmalı olacağıq. Orada körpüyə aparan başqa yol var. Düzdür, nisbətən uzaq yoldur. Ancaq başqa əlacımız yoxdur. Qara İnci bizi darda qoymaz.

Beləliklə, biz geri qayıdaraq başqa bir yolla körpüyə yaxınlaşdıq. Yüyrək addımlarla körpünün üstünə qalxdım. Birdən qəribə bir narahatlıq hiss etdim.

– Hə, gözəlim, bir məharətini göstər görüm! – cənab Qordon belə deyib məni ruhlandırmağa çalışdı, hətta **qamçı** ilə yüngülcə vurdu da...

Lakin elə bil hansısa qüvvə məni tutub saxlayır, yerimdən tərpənməyə qoymurdu. Sahibim məni yenidən, özü də bu dəfə möhkəm qamçıladi. Di gəl, yenə də yerimdən tərpənmədim.

– Bəlkə, ona nəsə olub, ser? – Con faytondan düşüb məni diqqətlə nəzərdən keçirdi, yüyənimdən tutub qabağa çəkməyə çalışdı. Mən isə var gücümlə müqavimət göstərir, körpüdən keçə bilməyəcəyimi anlatmağa çalışırdım.

Elə bu vaxt çayın digər sahilindəki gözətçi əlindəki fənəri yelləyərək qışqırdı:

– Dayanın! Dayanın! Qabağa gəlməyin!

– Orda nə baş verib? – cənab Qordon ucadan soruşdu.

– Sel körpünü dağıdır, bir az da qabağa gəlsəniz, sel sizi aparacaq.

– İşə bax, adamın inanmağı gəlmir! – sahibim dedi.

Con isə mənə doğru əyilib təşəkkür elədi:

– Çox sağ ol, Qara İnci, sayəndə ölümdən qayıtdıq!

Biz geri dönüb çayboyu uzanan başqa yola çıxdıq.

– Qara İnci sözümə qulaq assaydı, indi o dünyadaydıq. Bilirsən, Con, insanlar şüurlu varlıqlardır, ona görə də başlarına gələn, yaxud gələ biləcək hər şeyi dərk edirlər. *Heyvanlar isə güclü **intuisiyaya** sahibdirlər, öz qüvvətli fəhmləri, hissetmə qabiliyyətləri sayəsində istənilən təhlükə anında özlərini də, sahiblərini də xilas eləməyi bacarırlar.* Bir qədər əvvəl Qara İnci bunu sübut etdi!

– Eh, ser, – Con ah çəkərək dilləndi, – insanlar atlara, itlərə, pişiklərə qarşı daha diqqətli, şəfqətli davransaydılar, dünyada hər şey daha yaxşı olardı!

Cənab Qordonla Conun söhbəti məni o qədər həyəcanlandırmışdı ki, malikanənin darvazası ağzına necə yaxınlaşdığımı bilmədim. Sağ-salamat qayıtdığımızı eşidən ev sahibəsi sevincək bizi qarşılamağa çıxdı:

– Şükür Allaha, hamınız salamatsınız!

– Heç nə olmayıb, əzizim, hər şey qaydasındadır. Buna görə Qara İnciyə borclu-yuq. Onun ağılı, fəhmi olmasaydı, hamımız körpüdən çaya aşmışdıq.

Sahibimlə sahibəm arasındakı söhbətin ardını eşitmədim, çünki Con məni tövləyə apardı. Eh, burada mənim üçün nələr hazırlamamışdılar? **Kəpək** və **yulafdan** sıyıq! Məncə, dünyada bundan dadlı heç nə ola bilməz. Yeməyimi bitirdikdən sonra Con mənim üçün yerə yumşaq saman sərdi. Samanın üzərinə uzandım. Yalnız bu zaman çox yorulduğumu hiss elədim və dərhal yuxuya getdim...

Mister Qordonla xanımını çox sevirdim. Lakin bir gün onlardan ayrılmalı oldum. Sahibəmiz bərk xəstələnmişdi. Yaşadığı yerin iqlimi onun səhhətinə pis təsir edirdi. Cənab Qordon malikanəni və bütün atlarını satıb şəhərə köçdü.

Anna Syuel

Söz mücrüsü

- yal • əldən-ayaqdan getmək
- yulaf • firavan • şlaqbaum
- intuisiya • qamçı • kəpək

Söz ehtiyatı

b Mətnə əsasən “əldən-ayaqdan getmək” və “dünyaya göz açmaq” ifadələrinin mənasını izah edin. Bu ifadələri yaxınmənalı sözlərlə əvəz edin.

c Sözləri izahlarla uyğunlaşdırın.

• Kontekstdən çıxış edərək seçiminizi əsaslandırın.

1. Un ələndiyi zaman ələk üstündə qalan buğda qabığı.
2. At yemi kimi istifadə edilən dənli bitki.
3. Təhlükənin qarşısını almaq üçün nəqliyyat yolunda quraşdırılan, lazım gəldikdə endirilib-qaldırılan tir.
4. Atın başına keçirilən ip.
5. Atın (və bəzi heyvanların) boynu üstündəki uzun tüklər.

- a. yüyən
- b. şlaqbaum
- c. kəpək
- d. yal
- e. yulaf

ç Mətnə fərqləndirilmiş cümləni oxuyun və kontekstə əsasən “intuisiya” sözünün mənasını izah edin. Cümlədə bu sözün hansı sinonimi verilmişdir?

d Cənab Qordonun nitqinə əsasən şüur və intuisiya anlayışlarının fərqi izah edin. Mətnədən və həyatdan nümunələr gətirməklə “Heyvanlar güclü intuisiyaya sahibdirlər” fikrini əsaslandırın.

Nə anladın?

2 a Mətnə əsasən suallara cavab verin.

1. Qara İncinin ilk sahibi necə insan idi?
2. Sahibi atı kimə satdı?
3. Qara İnci yeni sahibini hansı təhlükədən xilas etdi?
4. Sahibi atını necə mükafatlandırdı?
5. Nə üçün Cənab Qordon Qara İncini satdı?

b Epizodların ardıcılığını müəyyən edərək "Qara İnci" mətninin məzmununu danışın.

- Fırtınalı havada səfər
- Doğma yurdun təsviri
- Təhlükədən xilas
- Cənab Qordonun malikanəsi
- Təlim günləri

Düşün və cavab ver

c Aşağıdakı obrazları hansı xüsusiyyət birləşdirir? Mətdən müvafiq epizodları danışmaqla fikrinizi əsaslandırın.

Qara İncinin ilk sahibi
Con
Mister Qordon

→ ?

ç Sahibləri atı necə adlandırmışdı? Mətdən uyğun cümlələri oxumaqla onların atı belə adlandırmasının səbəbini izah edin. Siz olsaydınız, ata hansı adı verərdiniz?

d Mehtər Conun fikrini şərh edin. Bu mövzuya münasibət bildirin, öz fikirlərinizi də əlavə etməklə Conun nitqini genişləndirin.

İnsanlar atlara, itlərə, pişiklərə qarşı daha diqqətli, şəfqətli davransaydılar, dünyada hər şey daha yaxşı olardı!

e Atlar haqqında faktlarla tanış olun. Müəllif bu faktlardan hansı epizodlarda istifadə edib?

- Güclü intuisiya, qoxubilmə və eşitmə hissi atlara təhlükəni uzaqdan hiss etməyə imkan verir.
- Otyeyən heyvanlardır.
- İlxi ilə yaşayır, asanlıqla ünsiyyət qurur, təklidə darıxırlar.
- Təlim keçdikdən sonra müxtəlif əmrləri yerinə yetirirlər.
- Atlara, əsasən, 4 yaşdan sonra ciddi təlim keçirilir.
- Güclü yaddaşları olduğu üçün illər əvvəl tanış olduqları insanları, yerləri xatırlayırlar.

- 3 a** Qeydlər götürməklə “Qara İnci” mətninin II hissəsini dinləyin. Qeydlərinizə və illüstrasiyalara əsasən mətnin uyğun epizodlarını nəql edin.

- b** Dinlədiyiniz mətnin məzmununa əsasən suallara cavab verin.

1. Qara İncinin yeni sahibi xaraktercə necə insan idi?
2. Faytonçu Qara İnci ilə necə rəftar edirdi?
3. Qara İncinin halı nə üçün pisləşdi?
4. Baytar atın sahibinə nə məsləhət verdi?
5. Qara İnci nə üçün at bazarını səbirsizliklə gözləyirdi?

- c Qara İncinin yeni sahibi Skinner əvvəlkilərdən nə ilə fərqlənirdi? Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərdən epizodlar danışmaqla fikrinizi əsaslandırın.

- ş Skinnerin təsvirini oxuyun. Sizcə, obrazı detallı təsvir etməkdə müəllifin məqsədi nədir?

Skinnerin əyri burnu, iri, ancaq boş, ifadəsiz gözləri, ciyiltili, xoşagəlməz səsi vardı.

Yadda saxla

Obrazın xarici görünüşünün təsviri **bədii portret** adlanır. Bədii portret oxucuda obraz haqqında təsəvvür yaradır.

- d Qreysin xüsusiyyətlərindən çıxış edərək bu obrazın bədii portretini yaradın.
- e Qara İncinin nitqinə aid hissəni oxuyun. Bu fikirlərə münasibət bildirin. Mətnin məzmunu ilə əlaqələndirib şərh edin.

Anam deyərdi: “Bəzi insanlarla yola getmək çətin məsələdir, belələrinə nə atları, nə də itləri etibar etmək olar. Ona görə də, əziz balam, sənə etibarlı əllərə düşməyi arzulayıram”. Ah, əziz anam, müdrik anam! Nə qədər haqlı imişsən! Kaş sahiblərimizi özümüz seçə biləydik, onda həyatımız necə də gözəlləşərdi. Ancaq, heyif ki, bizə yalnız bunu arzulamaq qalır...

- 4 a Aşağıdakı sözlərin izahı ilə tanış olun və mətnin məzmunu ilə əlaqələndirin.

İstismar – hər hansı bir məqsəd üçün sisteməlik istifadə etmə, faydalanma, işlətmə.
İstismar etmək – işlətmək, istifadə etmək, faydalanmaq.

- b **Müzakirə.** Sizcə, heyvanları yaşadıkları mühitdən ayıraraq sirk, delfinari, zoopark kimi yerlərdə saxlamaq, əyləncə məqsədilə istismar etmək düzgündürmü?

- c **Qruplarla iş.** “Ümumdünya heyvanları müdafiə günü” mövzusu ilə bağlı təqdimat hazırlayın.

I qrup:

Heyvan sığınacaqlarına yardım ilə bağlı elan yazın.

II qrup:

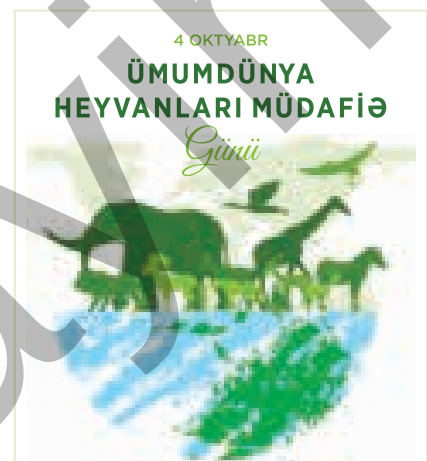
Mövzu üzrə çağırış xarakterli plakat tərtib edin.

III qrup:

Heyvanların kütləvi ovlanması qarşı etiraz posteri tərtib edin.

IV qrup:

Heyvanların müdafiəsi ilə bağlı təkliflər planı hazırlayın.

5 a Hansı saylar aid olduğu varlığın miqdarını, hansılar sırasını bildirir?

beş dəftər, üçüncü qapı, az su, xeyli qab, birinci sinif, beş yüz il

Bunları bilməliyik SAY VƏ ONUN MƏNA NÖVLƏRİ

Sayların mənaca iki növü vardır: **miqdar sayları** və **sıra sayları**.

Miqdar sayları əşyanın miqdarını bildirir və neçə? nə qədər? suallarına cavab olur.

Məsələn: **beş kitab, çox iş, dördü bir hissə.**

Sıra sayları əşyanın sırasını bildirir və neçənci? hansı? suallarına cavab olur.

Məsələn: **altıncı sinif, sonuncu sıra.**

b Cümlələrdəki sayları seçib mənaca növünü müəyyən edin.

1. Heyvanların Beynəlxalq Müdafiəsi Günü 1931-ci ildən qeyd olunur.
2. Bir əldə iki qarpız tutmaq olmaz. (*Atalar sözü*)
3. O hadisədən xeyli vaxt keçmişdi.
4. Məhsulun üçdə biri xarab olmuşdu.

Bunları bilməliyik MIQDAR SAYININ NÖVLƏRİ

Miqdar sayının üç növü var:

1. Müəyyən miqdar sayları əşyanın konkret miqdarını bildirir və neçə? nə qədər? suallarına cavab olur. Məsələn: **üç alma.**

2. Qeyri-müəyyən miqdar sayları əşyanın dəqiq olmayan miqdarını bildirir və nə qədər? sualına cavab olur. Məsələn: **beş-altı uşaq, xeyli insan.**

3. Kəsr sayları ya tamın (bütövün) hissəsini, ya da tam və hissəni bildirir və nə qədər? sualına cavab olur. Məsələn: **dördü bir, bir tam onda beş.**

c Verilmiş sayları müvafiq varlıqlara aid edərək cümlədə işlədin və miqdar sayının hansı növünə aid olduğunu müəyyən edin.

iki yüz əlli, xeyli, üç tam onda beş, dörd

ç Nöqtələrin yerinə uyğun saylar yazaraq cümlələri tamamlayın. Sayların növünü müəyyən edin.

1. ... söhbətdən sonra razılığa gəldilər.
2. Sahənin ... hissəsinə artıq dərman səpilmişdi.
3. Bu qüllənin hündürlüyü ... metrdir.
4. Bu gün ... siniflər arasında yarış keçiriləcək.
5. İbtidai sinif şagirdləri ... sırada əyləşdilər.
6. Yer kürəsinin ... hissəsi sudan ibarətdir.

1 a Sizcə, öz mühitindən ayrılmaq heyvanların həyat tərzinə necə təsir edir?

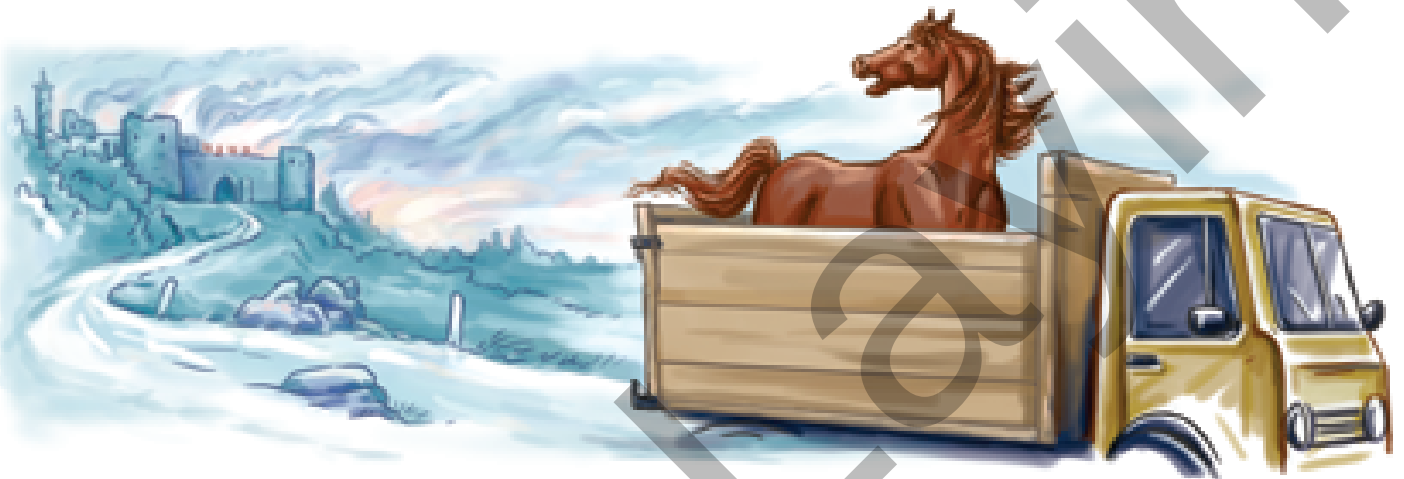
Həsret

Şuşanın başı üzərinə yağan alovlu **mərmilərdən** ürkərək meşəyə tərəf qaçmışdı. Atəş birdən kəsildi. Şuşa tamam boşalmış, tərk edilmişdi. Həmişə **hay-küylü** olan evdən səs-səmir gəlmirdi. Saatlarca həyətdə vurnuxdu, o tərəf, bu tərəfə qaçaraq sahibini axtardı, axtardı... tapmadı. Qapqara gözlərindən iki damla yaş süzüldü. Ağlına sığışdırı bilmirdi ki, hər gün onu tumarlayan əllər necə yox ola bilər.

Həyətdə bir dəstə qara geyimli adam doluşdu. Onların atəş açaraq insanları öldürdüklerini görmüşdü. Ona görə də gizlənməyə yer axtardı. Lakin qara geyimlilər onu gördülər, qulağına tanış olmayan dildə bir-birinə nəsə deyib güldülər. Dövrəyə alaraq fit çala-çala onu tutmağa çalışdılar. Biri evdən yataq örtüyünü gətirdi, örtüyü başına atdılar. Çırpınaraq xilas olmaq istəsə də, bacarmadı, onu tutdular! Köməkləşib zorla yük maşınına qaldıranda dırnaqları ilə son dəfə yeri eşdi və doğma torpağın bir parçasını dırnaqları arasında özü ilə apardı.

b Sizcə, mətnin baş qəhrəmanı kimdir? Mətnə uyğun cümlələri oxumaqla seçiminizi əsaslandırın.

O gündən ayağı doğma torpağa dəymədi, gözləri yaşıllıq görmədi. Sonra onu kiməsə satdılar. Yeni sahibi Lorens adlı bir **əcnəbi** idi. Neçə illər İsveçrədə yaşasa da, Qarabağda böyüyündən atları çox sevirdi. Atı oxşayıb əzizlədi, qarşısına ot qoydu. Acından, az qala, dizləri bükülən at ağzını dərhal ota uzadıb tez də geri çəkdi, ağzına aldığı otu yerə tökdü. Lorens bir neçə yerdən cürbəcür ot gətirdi, at heç birini yemədi. Əcnəbini fikir götürdü, belə getsə, o, acından ölə bilərdi. Axı onu bura gətirmək üçün bir əmək pul tökmüşdü ki, ayın sonu keçiriləcək **cıdır** yarışında iştirak etsin. Amma nə qədər çalışsa da, at onun üzünə belə baxmır, heç nəyə ağzını vurmada hey ətrafa boylanaraq nəyisə, kimisə axtarırdı. Lorens yenə xeyli pul tökərək Qarabağdan ot və su gətirməyə məcbur oldu. Otun iyini alan at dəli kimi kişnədi, əvvəlcə otu yaladı, yaladı, sonra acgözlüklə yeməyə başladı. Suyu da bol-bol içəndən sonra dizlərini bükərək başını otun üstünə qoydu, qoxusunu içinə çəkməyə başladı.

Acından arıqlamış at bir neçə günün içində özünə gəldi və atılıb-düşməyə, **vurnuxmağa** başladı. Atın genişlik istədiyini anlayan Lorens onu gəzintiyə çıxardı, bir neçə dəfə minib doyunca çapdı. At artıq yeni sahibinə öyrəşmişdi, çünki bu adam ona istədiyi otu, suyu gətirmişdi. Bundan başqa, o, atın **dilini tapmışdı**, onunla azərbaycanca danışdı.

Nəhayət, yarış günü gəlib çatdı. İsveçrənin ən gözəl mənzərəli yerlərinin birində – dağların ətəyindəki yaşıl düzənlikdə minlərlə insan toplaşmışdı. Aparıcı ilk sırada yarışa çıxacaq atların adını elan etdi. “Qarabağ gözəli” də onların arasında idi. Atı Lorens özü sürəcəkdə. İşarə verilən kimi at ildırım sürəti ilə irəli atıldı. “Qarabağ gözəli” rəqiblərini bir-bir arxada qoyaraq irəli keçəndə Lorens sevindiyyindən öz dilində bağırırdı. Belində daşıdığı adamın yad dildə dediyi sözləri atın **qulağı aldı**, sürəti yavaşdı. O artıq ayaqları altındakı torpağın yadlığını hiss edirdi. Özündən ixtiyarsız başını qaldırdı və gözləri qarşıda açılan nəhəng **düzəngaha**, onun sonunda görünən dağlara sataşdı. Elə bildi ki, qarşısındakı Cıdır düzüdür. Bütün qüvvəsi ilə irəli atıldı.

Finişə çatmağa bir neçə addım qalmış Lorens yenə də öz dilində “Qələbə!” deyə bağırırdı. Bu bağırta atı diksindirdi. O, şahə qalxaraq dəli bir kişnərti çəkdi. Lorens qamçı ilə atı sakitləşdirməyə çalışdı, lakin o, bir də şahə qalxdı və qəzəblə ayaqlarını yerə çırpdı. Bu zərbədən sanki torpaq titrədi. At üçüncü dəfə şahə qalxaraq dəli bir kişnərti ilə Lorensi belindən atdı və finiş xəttini təkbaşına keçərək öz cıdırına sarı üz tutdu.

Arxadan fit çalır, onu qovurdular, lakin heç kölgəsinə də çata bilmirdilər. Qarabağ atını həsrət bürümüşdü. Baş götürüb onu böyüdən, yetişdirən yurduna doğru qaçırdı. Bu yerlər nə qədər gözəl olsa da, nə qədər Qarabağ çöllərini xatırlatsa da, yad idi, yadların idi. O isə öz yurdunu, öz torpağını axtarırdı, ona görə də dəli kimi **ürəyi atlana-atlana** qaçır, qaçır, qaçırdı...

Aygün Həsənoğlu

Söz mücrüsü

- mərmə • hay-küylü • qulağı almaq
- vurnuxmaq • ürəyi atlanmaq • cıdır
- dilini tapmaq • düzəngah • əcnəbi

Söz ehtiyatı

- c** Mətnin məzmununa əsasən “cıdır” sözünün mənasını təxmin edin, sonra lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirin. Cümlələrdə bu sözün yazılışına diqqət edin. Sizcə, nə üçün ikinci cümlədə bu söz böyük hərflə yazılmışdır?

1. Ayın sonunda keçiriləcək cıdır yarışında iştirak edəcəkdİ.
2. Elə bildi ki, qarşısındakı Cıdır düzüdüR.

- ç** Mətnəndən verilmiş cümlədə “dilini tapmaq” ifadəsi hansı mənada işlənib?

Bundan başqa, o, atın dilini tapmışdı, onunla azərbaycanca danışdı.

Nə anladın?

- d** Mətnin məzmununa əsasən cümlələri tamamlayın.

1. Həmişə hay-küylü olan evdən səs-səmir gəlmirdi, çünki ... .
2. Yeni sahibin Qarabağ atlarına xüsusi marağı var idi, çünki ... .
3. At yemək-içməkdən kəsildi, çünki ... .
4. At artıq yeni sahibinə öyrəşmişdi, çünki ... .
5. Qarabağ gözəli finiş xəttini təkbaşına keçdi, çünki ... .

Düşün və cavab ver

- e** Mətnədə müəllif ata ad verməyib. İllüstrasiyalara və atın xüsusiyyətlərinə istinad edərək ata ad verin. Niyə məhz bu adı seçdiyinizin səbəbini izah edin.

- ə** Hekayə neçənci şəxsin dilindən nəql olunur?

Sözlərin izahı

Təhkiyə – bədii əsərdə hadisələri nəql edən nitqi; dialoqları çıxmaqla əsərin bütün mətni.

Təhkiyəçi – əsərdəki hadisələri nəql edən şəxs. Əsərdə təhkiyəçi müəllif (III şəxs) və ya obrazlardan biri (I şəxs) ola bilər.

- f** Mətni elə nəql edin ki, təhkiyəçi hekayənin baş qəhrəmanı olsun.

- Baş qəhrəmanın tərk edilmiş yurdundan ayrılanda keçirdiyi hissləri təsvir edin.
- Yeni sahibi, yeni evi haqqında düşüncələrindən bəhs edin.
- Yarış zamanı sahibini belindən atmasının səbəbini izah edin.

- g** Bu bölmədə oxuduğunuz “İşıq”, “Qara İnci” və “Həsərat” mətnlərini müqayisə edin. Əsərlərin mövzusu, ideyası və təhkiyə forması arasındakı fərqli və oxşar cəhətləri müəyyən edin.

- 2 a** Mətni oxuyun və yarımbaşlıqlara ayırıb adlandırın.

QARABAĞ ATLARI

Qarabağ atı Azərbaycanın Qarabağ ərazisində geniş yayılmış at cinsidir. Bu atlar Asiya və Qafqazda ən qədim at cinsi hesab edilir. Bir çox Şərq ölkələrində geniş yayılaraq ən qiymətli atlardan sayılır.

Qarabağ atları orta boyludur, döş qəfəsi enli və əzələlidir, möhkəm bədən quruluşuna malikdir. Onların başları kiçik, burun pərələri enli, gözləri bir qədər böyük olur. Bu atlar gözəl rəngləri ilə seçilir.

Belə ki, kürən, qonur, kəhər, boz, yaxud parlaq qızılı-kürən rəngləri Qarabağ atlarını digər atlardan fərqləndirir. Yalı və quyruğunun ucu qızarmış, tünd-şabalıdı rəngdə olur. Dərisi nazik, tükləri yumşaq və parıltılıdır.

Qarabağ atlarının, əsasən, iki tipi fərqləndirilir: uzun ayaqlı, yüngül bədənli qaçağan atlar və qısa ayaqlı, cüssəli minik atları. Minik atları dözümlülüyünə görə qiymətləndirilir. Onlar ağır yüklə bir neçə yüz kilometr məsafəni asanlıqla qət edə bilirlər. Bu atlar dağ cığırıları ilə yolu saatda 10 kilometr sürətlə qət edirlər.

Hündür, nazik ayaqlı qaçağan atlar isə yüksək qaçış sürəti ilə seçilir. Bu xüsusiyyətinə görə onlar daha çox yarış atı olaraq yetişdirilir. Qarabağ yarış atları dəfələrlə müxtəlif beynəlxalq sərgilərdə iştirak edib və yüksək yerlər tutublar.

Söz ehtiyatı

- b** Mətdən rəng bildirən sözləri seçin və lüğətin köməyi ilə mənasını izah edin. Hansı rəng bildirən sözlər yalnız atlar haqqında işlədilir?

Düşün və cavab ver

- c** Mətnin 2–4-cü abzaslarını məzmunu uyğun yarımbaşlıqla adlandırın.
- ç** Sağ tərəfdə verilmiş qrafik informasiyaya əsasən mətnə “Qarabağın simvolu” adlı yarımbaşlıq əlavə edib yazın.
- d** “Qarabağ atları” mətni bu bölmədə oxuduğunuz digər mətnlərdən nə ilə fərqlənir?

Şuşanın gerbi

“Qarabağ” futbol klubunun loqotipi

3 a Hansı cümlədəki sayı yazıda rəqəmlə ifadə etmək olmur?

1. Masanın üstünə bir neçə albom və çoxlu rəngli karandaş qoyulmuşdu.
2. On səkkiz və on doqquzuncu əsrlər Qarabağ atçılığının “qızıl əsri” hesab edilir.
3. Qarşıma dörd-beş yaşlarında bir oğlan uşağı çıxdı.

Bunları bilməliyək MİQDAR SAYLARININ YAZILIŞI

Yazıda bir çox saylar həm söz, həm də rəqəmlə ifadə oluna bilər.

Müəyyən miqdar sayları sözlə, rəqəmlə, eləcə də həm söz, həm də rəqəmlə ifadə oluna bilər: *beş yüz – 500 – 5 yüz*.

Qeyri-müəyyən miqdar saylarının bir çoxu yalnız sözlə ifadə olunur: *az, çox, xeyli, onlarla*. Bəziləri isə həm söz, həm də rəqəmlə ifadə oluna bilər: *dörd-beş – 4-5*.

Kəsr sayları da söz və rəqəmlə ifadə oluna bilər. Sözlə yazılarkən kəsrin məxrəcini bildirən sözə *-da²* şəkilçisi artırılır: *dörddə bir – 1/4*.

Rəqəmlə yazılan miqdar saylarına qrammatik şəkilçilər artırılarkən rəqəmlə şəkilçi arasında defis qoyulur. Məsələn: *6-ya, 22-si, 3-dür*.

Saylar eyni zamanda həm mənsubiyyət, həm də hal şəkilçisi qəbul edərsə, rəqəmdən sonra yalnız hal şəkilçisi yazılır. Məsələn: *mayın beşində – mayın 5-də*.

Rəqəmlə yazılan saylara mənsubiyyət və xəbərlilik şəkilçiləri qoşularsa, hər iki şəkilçi yazılır. Məsələn: Valideyn iclası sentyabrın 27-sidir.

b Yalnız sözlə ifadə olunan sayları seçib cümlədə işlədin.

bir neçə, milyonlarla, doxsan, onuncu, yüzlərlə, çoxlu, doqquzuncu, xeyli, on beş

c Verilmiş sayları sözlə ifadə edib yazın.

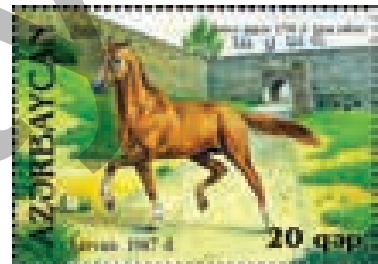
3/5 1,5 0,45 1/2

ç Hansı cümlələrdə sayın yazılışında səhvə yol verilmişdir? Qaydalara istinad edərək səhvləri izah edin.

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı Günü noyabrın 9-unda qeyd olunur.
2. Hər ay Azərbaycana 1000-lərlə turist səfər edir.
3. Mənim ad günüm may ayının 5-indədir.
4. Yer səthinin, təxminən, dörddə üç hissəsi su ilə örtülüb.

d Altından xətt çəkilmiş sayları rəqəmlə ifadə edin.

Qarabağ atlarına həsr olunmuş ilk poçt markası 1993-cü il fevralın birində buraxılmışdır. Növbəti markalar isə 1995-ci il noyabrın otuzunda, 2006-cı il iyunun iyirmi yeddisində və 2011-ci il noyabrın on altısında “Azərmarka” şirkəti tərəfindən təqdim edilmişdir.

4 a Cümlələrdə işlənmiş saylar varlığın miqdarını, yoxsa sırasını bildirir?

Qarabağ atları XIX əsrin ortalarından başlayaraq ümumdünya at sərgilərində iştirak edib. 1872-ci ildə Moskvada, 1867-ci ildə Parisdə keçirilən ümumdünya at sərgilərindən mükafat və medallarla qayıdıb.

Bunları bilməliyik SIRA SAYLARININ YAZILIŞI

Sıra sayları həm ərəb, həm Roma rəqəmləri, həm də sözlə ifadə oluna bilər. Ərəb rəqəmləri ilə ifadə olunduqda *-inci*⁴ şəkilçisinin birinci hecası ixtisar olunur. Bu zaman rəqəmlə şəkilçi arasında defis işarəsi qoyulur: *6-cı, 1-ci, 9-cu, 3-cü*. Sıra sayları Roma rəqəmləri ilə ifadə olunduqda şəkilçidən istifadə olunmur: *VIII, V*. Sıra saylarını ərəb rəqəmlərinin yanına nöqtə və ya yarımmötərizə qoymaqla da ifadə etmək olar. Məsələn:

1. Aslanov Məlik	1) Giriş
2. Bağırova Gülşən	2) Əsas hissə
3. Bəşirova Sədaqət	3) Nəticə

b Sıra saylarının yazılış qaydalarına aid iki nümunə yazın.

Sözlə	Ərəb rəqəmləri ilə	Roma rəqəmləri ilə

c Sayları Roma rəqəmləri ilə ifadə edərək cümlədə işlədin.

on doqquzuncu əsr, İkinci Qarabağ müharibəsi, üçüncü minillik

ç Hansı cümlələrdə sayın yazılışında səhvə yol verilmişdir? Qaydalara istinad edərək səhvləri izah edin.

- VI-cı siniflər arasında "İlin fəal oxucusu" müsabiqəsi keçiriləcək.
- Kitabın 2-inci bölməsi heyvanlar haqqındadır.
- XXI-inci əsrin əvvəlləri ölkəmiz üçün çox əhəmiyyətli oldu.
- Kitabın 2-inci hissəsi neçə bölmədən ibarətdir?
- İsveç ixtiraçısı Alfred Nobel 1895-inci ildə öz adına fond təsis etdi.

d Dördündən biri say deyil:

a. bir qədər	b. bir dəfə	c. bir neçə	d. bir sıra
a. xeyli	b. milyonlarla	c. çoxlu	d. onluq

e Sözləri kök və şəkilçiyə ayırın. Hansı sözdə şəkilçi ilk saitini itirdi? Sizcə, bunun səbəbi nədir?

birinci, üçüncü, beşinci, altıncı

Ümumiləşdirici təkrar

1 Sifətləri cədvəl üzrə qruplaşdırın.

cəsarətli, uzunsov, məsmavi, turştahər, müdrik, ən böyük, dairəvi, göytəhər, doğma, tərtəmiz, dümqırmızı, sarımtıl, qısa, xəstə, dosdoğma, səxavətli, daha düzgün

Adi dərəcə	Azaltma dərəcəsi	Çoxaltma dərəcəsi

2 Nöqtələrin yerinə uyğun sifətlər artırıb cümlələri tamamlayın.

1. Dənizin ... suyu, ləpələrin həzin səsi məni sakitləşdirirdi. (*adi dərəcədə*)
2. Bu ərazinin ... meşələri göz oxşayırdı. (*m, p, r, s samitləri ilə düzələn çoxaltma dərəcəsinə*)
3. Nazik qabıqlı narların ... dadı olur. (*təhər sözü ilə düzələn azaltma dərəcəsi*)
4. Yay təttilində ... bir kitab oxudum. (*çox sözü ilə düzələn çoxaltma dərəcəsi*)
5. Bu dəfə qarpız yaxşı çıxmadı, ... dadı var idi. (*kəm sözü ilə düzələn azaltma dərəcəsi*)

3 Fərqləndirilmiş sözlərin düzgün yazılışını müəyyən edin.

1. Ağacın yarpaqları üst tərəfdən **tündyaşıl**, altdan isə **açıq yaşıldır**.
2. Meyvənin xoş ətri və **şirin təhər** dadı var idi.
3. Uşağın arxa dişləri **qap-qara** qaralmışdı.
4. Düzgün yol məqsədə çatmaq üçün **ənyaxın** yoldur.
5. Sona **alayarımçıq** işlərini bitirməyə çalışırdı.
6. Babam **açıq-ürəkli** insandır, hamıya yardım etmək istəyir.

4 Cümlələrdəki sayları seçib mənaca növünü müəyyən edin.

1. Rizvan müəllim 2-3 gün işə çıxmadı.
2. Şeirin birinci bəndini şərh edin.
3. 1914-cü ildə "Leyli və Məcnun" operası Tiflisdə tamaşaya qoyulmuşdu.
4. Yolun üçdə iki hissəsi arxada qalmışdı, br azdan kəndə çatmalı idik.
5. Viktoriya və Albert Muzeyi "Şeyx Səfi" xalçasını 2000 funt sterlinqə satın aldı.

5 Hansı cümlədəki sayı rəqəmlə ifadə etmək mümkün deyil?

- a. Sənə bu işdə beş-altı köməkçi lazımdır.
- b. Gülzar altıncı sinif şagirdidir.
- c. Yaylaqda onlarla alaçıq qurulmuşdu.
- d. Bu il bostanın dördə bir hissəsinə kartof əkilmişdi.
- e. Beşinci mərtəbədəki mənzil bizə məxsusdur.

6 Düzgün yazılış variantlarını seçin.

1. Uşaqların Beynəlxalq Müdafiəsi Günü iyunun (*1-idir/1-dir*).
2. Konsert yanvar ayının (*17-sindədir/17-dədir*).
3. Aprelin (*3-ündən/3-dən*) tətillər günləri başlayır.

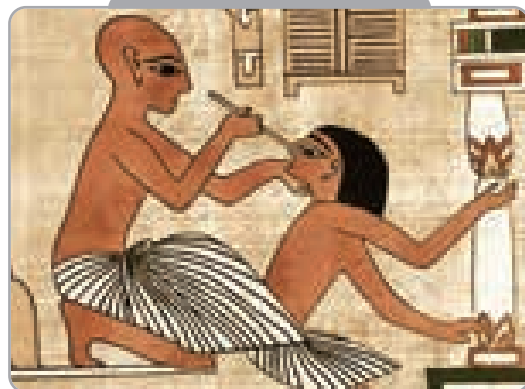
3 Tarixi dəyişdirən alimlər

- a** Qədim Misir haqqında nə bilirsiniz? Piramidaların tikintisi, suvarma sistemlərinin çəkilməsi hansı elmi biliklərdən xəbər verir?
- b** Aşağıdakı şəkillər və faktlar əsasında “Qədim Misirdə elm” mövzusunda danışın.

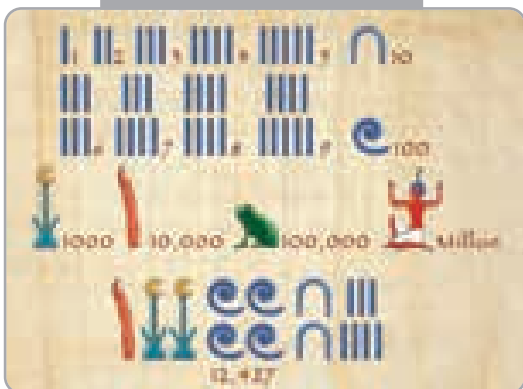
Yazı sistemi

E.ə. IV minillikdə Misir xalqı öz yazı sistemini yaratdı. Misir yazısı yüzlərcə heroqlifdən ibarət idi. Yazı sistemi bilikləri nəsildən nəslə ötürməyə imkan verirdi.

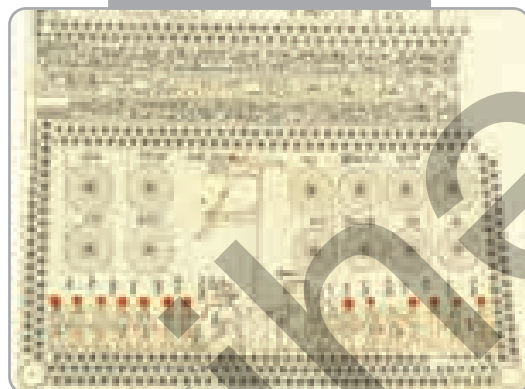
Təbabət

Misir həkimləri insan orqanizmi barədə dərin biliklərə malik idilər. Onlar cərrahiyyə əməliyyatları aparır, hətta itirilmiş orqanlar üçün protezlər düzəldirdilər.

Riyaziyyat

Misirlilər onluq hesablama sistemini yaratmışdılar. Onlar milyona qədər sayır və ədədləri işarə etməyi bilirdilər. Riyazi biliklər tikinti və təsərrüfat işlərini düzgün qurmağa kömək edirdi.

Astronomiya

Kainat və göy cisimləri haqqında biliklər təqvim yaratmağa imkan verdi. Misir təqviminə görə, bir il 12 aydan, bir ay 30 gündən, bir gün 24 saatdan ibarət idi. İlin sonuna 5 gün əlavə edirdilər. Bu hesabla, bir il 365 gündən ibarət idi.

c Aldığınız məlumatlara əsasən aşağıdakı fikirləri əsaslandırın.

1. Misirlilər ilkin riyazi biliklərə malik olublar.
2. Misirlilərin astronomiya sahəsində elmi təsəvvürləri var idi.
3. Misir erkən mədəniyyət və sivilizasiyanın olduğu bir dövlət idi.

Sözlərin izahı

Sivilizasiya – cəmiyyətin intellektə, mənəvi dəyərlərə və müəyyən texnologiyaya əsaslanan tarixi inkişaf mərhələsi.

ş Aşağıdakı ifadələrin mənasını izah edin və bölmənin mövzusu ilə əlaqələndirib şərh edin.

- tarixə düşmək
- tarixin yaddaşına yazılmaq
- tarixi dəyişmək

d Aşağıda verilmiş izahlara əsasən müvafiq elm sahələri haqqında bildiklərinizi söyləyin.

- Sizcə, bu elm sahələrinin tədqiqat obyekti nədir?
- Bu elm sahələri ilə məşğul olan alimlər necə adlanır?

astronomiya – yun. *astron* – ulduz, göy cismi və yun. *nomos* – qanun

biologiya – yun. *bios* – həyat və yun. *logos* – elm, təlim

coğrafiya – yun. *geo* – yer və yun. *grapho* – yazıram, təsvir edirəm

fizika – lat. *physike* – təbiət

linqvistika – lat. *lingua* – dil

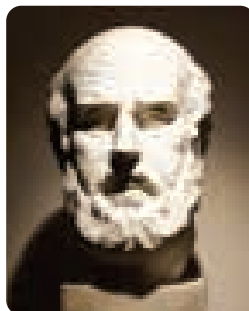
e Qruplara ayrılaraq bu alimlər haqqında araşdırma aparın. Təqdimatınızda bu şəxslərin “tarixi dəyişdirən” alimlər olduğunu sübut edin.

I qrup

Pifaqor
(e.ə. 570–490)

II qrup

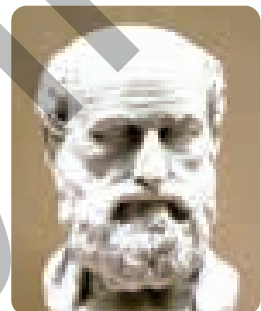
Hippokrat
(e.ə. 460–370)

III qrup

Herodot
(e.ə. 484–425)

IV qrup

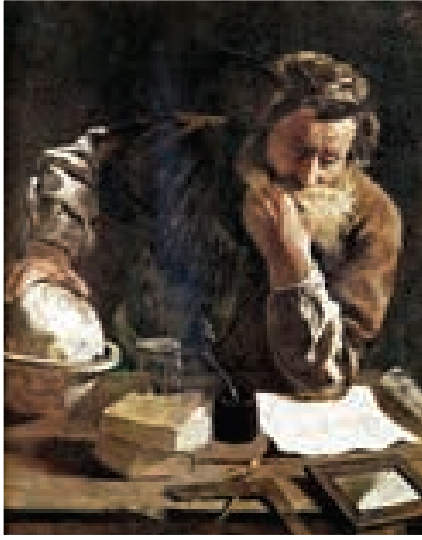

Eratosfen
(e.ə. 276–194)

1 a Oxuyacağınız mətnə nəzər salın: başlığı və yarımbaşlıqları oxuyun.

Sizcə, hər hansı alim haqqında yazılan informativ mətnin strukturu necə olmalıdır?

- Girişdə hansı məlumatlar verilməlidir?
- Əsas hissə hansı yarımbaşlıqlardan ibarət ola bilər?
- Mətnin sonluğunda hansı məlumatlar öz əksini tapmalıdır?

ARXİMED

Arximed antik dövrün məşhur alimi, riyaziyyatçısı və fiziki olub.

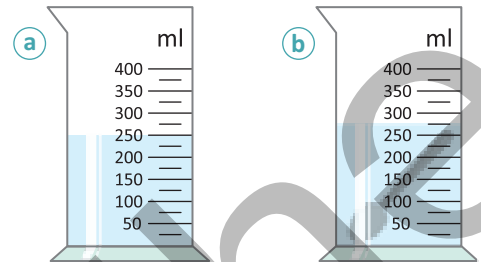
Uşaqlığı və təhsili. Arximed e.ə. 287-ci ildə Yunanistanın Sirakuza şəhərində anadan olmuşdur. Onun atası Sirakuza hökmdarının saray astronomu idi. Qədim yunan alimlərinin bir çoxu kimi, Arximed də İskəndəriyyədə təhsil almışdı. Çünki həmin dövrdə Misir hökmdarları Yunanistanın ən yaxşı alimlərini bu şəhərə toplamış, burada dünyanın ən böyük kitabxanasını yaratmışdılar.

Elmi fəaliyyəti və kəşfləri. İskəndəriyyədə təhsilini başa vurduqdan sonra Arximed Sirakuza qayıtmış, atasının işini davam etdirmişdir. O, riyaziyyat və fizikaya aid müxtəlif elmi əsərlər yazmışdır.

Arximed qanunu. Arximed sübut etmişdir ki, **cisimlərin kütlə** ilə yanaşı, **həcmi** də var. **Mayeyə** batırılmış cisim öz həcmi qədər mayeni sıxışdırıb çıxarır. Əgər cisim sıxışdırdığı sudan ağırdırsa, o batır. Yox, əgər sıxışdırılmış su ağırdırsa, onda cisim suda üzür. Bu səbəbdən gəmilər batmadan dəniz üzərində hərəkət edir.

“Pi” ədədi. Böyük alimin həndəsə, cəbr və hesabla bağlı kəşfləri müasir dövrdə də həmin elmlərin **təmali** kimi istifadə olunur. Xüsusilə də *pi* ədədinin dəqiqləşdirilməsi, kürə səthinin sahəsinin, kürənin həcmnin, çevrənin uzunluğunun və s. hesablanması Arximedənin adı ilə bağlıdır.

Döyüş maşınları. Eramızdan əvvəl 215-ci ildə İkinci Pun müharibəsi zamanı Sirakuza şəhərinin romalılardan müdafiəsi məqsədilə Arximed bir neçə döyüş maşını icad etmişdi. Onların köməyi ilə yerli əhali sayca onlardan qat-qat çox olan düşməyə üç ilə yaxın müqavimət göstərə bilmişdi.

Söz mücrüsü

- kütlə • maye • həcm
- cisim • təməl

Ömrünün son günləri. Arximed e.ə. 212-ci ildə öldürülmüşdür. Onun ölümü ilə bağlı bir neçə rəvayət var. Bu rəvayətlərdən birində deyilir ki, düşmən əsgərləri şəhəri tutarkən o, evinin qarşısında qum üzərində hansısa bir çertyoju çəkməklə məşğul imiş. Əsgərlər onun yazılarını tapdalayarkən onlara qışqıraraq müqavimət göstərmiş və nəticədə Roma əsgərləri onu qılınclamışlar. Rəvayətə görə, Arximedin ölərkən söylədiyi son sözlər “Yazılarımı tapdalamayın!” olmuşdur.

Vəsiyyətinə görə, onun məzarı üzərində silindrə yerləşdirilmiş kürə maketi quraşdırılmışdı. Çünki o bu kəşfini, yəni kürə həcmnin ölçülməsini həmişə xüsusi qürurla qeyd edərmiş.

Söz ehtiyatı

- b** “Söz mücrüsü”ndən izahlara aid sözləri oxuyun.
1. əşyaların ümumi adı; maddə
  2. cisimdəki maddənin miqdarını bildirən kəmiyyət
  3. bir şeyin tutumu
  4. bərk olmayan, axıcılıq xüsusiyyətinə malik maddə növü
  5. bünövrə, özül; bir şeyin əsası, kökü

Sözlərin izahı

Antik dövr – e.ə. VIII əsrdən eramızın V əsrinə qədərki dövr.

Nə anladın?

- c** Mətnin hər yarımbaşlığına aid 3 sual tərtib edin. Sualları sinfə təqdim edib cavablarınızı müzakirə edin.
- ç** Mətnəndən aşağıdakı fikri sübut edən faktları müəyyən edin.
- Arximed 75 il ömür sürmüşdür.
  - Arximed bir çox elmi kəşflər etmiş, dahiyənə ixtiralarla imza atmışdır.

Düşün və cavab ver

- d** Mətnin tərkib hissələri ilə bağlı suallara cavab verin.
- **Giriş** hissəsində Arximed haqqında hansı məlumatları aldınız?
  - **Əsas** hissədəki yarımbaşlıqların məzmunun qavranılmasında rolu nədən ibarətdir?
  - Mətnin **sonluğunda** hansı məlumatlar Arximedin elmə vurğunluğunu göstərir?
- e** Mətnə aid fikri seçin.
- a. Faktlar sistemli şəkildə verilib və yarımbaşlıqlar altında qruplaşdırılıb.
  - b. Mətn müəllifin təxəyyülünə əsasən yazılıb.
  - c. Müəllifin məqsədi hər hansı bir fikrə münasibət bildirməkdir.
  - d. Müəllifin əsas məqsədi alimin ixtiralarını təfərrüatlı izah etməkdir.

2 a Jül Vernin “Sirli ada” mətnindən bir parçanı dinləyin. Plan əsasında qısa məzmununu danışın.

- Hava balonunda qəza
- Kimsəsiz adada yaranan problemlər
- Mister Smitin ideyası

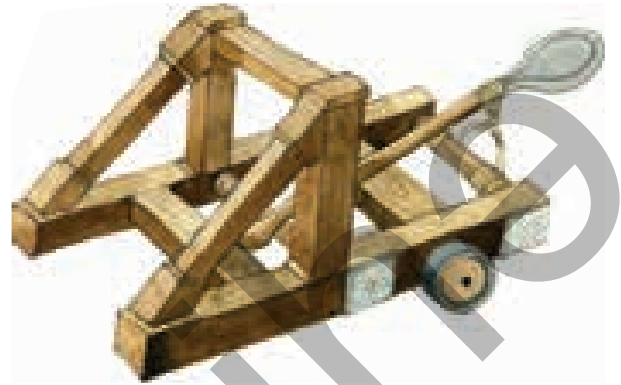
b Mətnə və şəklə əsasən Mister Smitin odu necə əldə etməsini izah edin.

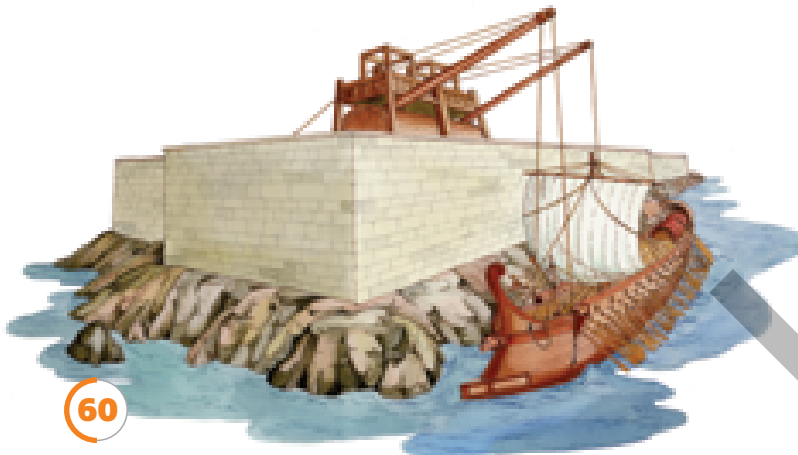
ARXİMED MÖCÜZƏSİ: MİF, YOXSA REALLIQ?

Arximedin ixtiraları hələ onun sağlığında hərbi işində istifadə edilmiş, yaşadığı Sirakuza şəhərinin müdafiəsində böyük rol oynamışdır.

İkinci Pun müharibəsi zamanı romalılar Sirakuz şəhərinə hücum etmişdilər. Bu zaman yunan əsgərləri Arximedin hazırladığı **manca-naqlarla** Roma gəmilərini darmadağın edirdilər. Xilas yolunu şəhər divarlarına yaxınlaşmaqda görən romalılar sahilə yan alanda isə onları daha “qəribə” sürpriz gözləyirdi.

Divarın üstündən atılan zəncirlərə bərkidilmiş iri dəmir qarmaqlar gəmilərə ilişib onları yuxarı qaldırır, sonra çevirərək aşağı buraxır, dənizdə batırırdı. Əslində, bu **dəzgah** müasir qaldırıcı qurğuların prototipi idi.

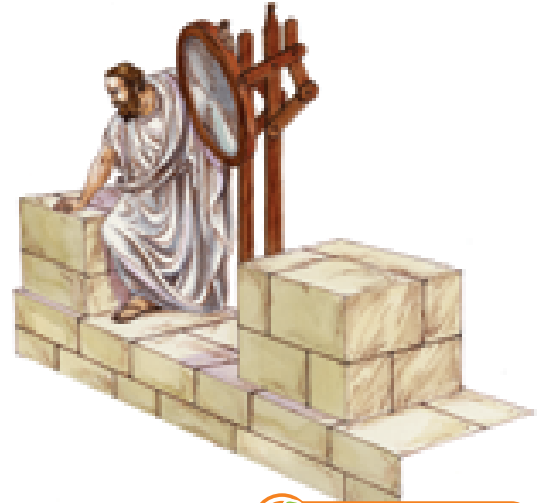

Arximedin hazırladığı daha bir döyüş qurğusu güzgülü dəzgah idi. Yunan əsgərləri bu dəzgahı qala divarları üzərində yerləşdirib güzgülərlə günəş şüalarını düşmən gəmilərinin üzərinə yönəldirdilər. Bu zaman yaranan istilik Roma gəmilərini bir andaca kibrit qutusu kimi alışdırırdı.

Sonralar bu hadisə bəzi alimlərdə şübhə yaradır. Bir çoxları bu hadisəni “Arximed möcüzəsi” adlandırır və bir əfsanə hesab edirlər. Görəsən, doğrudanmı gəmini güzgü vasitəsilə yandırmaq mümkündür?!

Dünyanın bir çox tədqiqatçıları dəfələrlə “Arximed möcüzəsi”nin reallıq olduğunu sübut etmişlər. Hələ XVIII əsrdə fransız alimi Jorj Lui Byuffon 128 güzgü vasitəsilə quru şam ağacının bir hissəsini yandırmayı bacarmışdı. XX əsrdə bu təcrübəni italyanlar da sınaqdan keçirirlər. Onlar 450 güzgü vasitəsilə **yelkəni** yandırmaya nail olurlar. Nəhayət, 1973-cü ildə yunanıstanlı fizik İoanis Sakkos bu **eksperimenti** gəminin üzərində aparır və gəmini yandırmayı bacarır.

Bütün bu eksperimentlər sübut edir ki, həqiqətən də, Arximedin güzgülər vasitəsilə doğma şəhərini xilas etməsi heç də möcüzə deyil, elmi əsası olan reallıqdır.

Söz mücrüsü

- mancanaq
- yelkən
- eksperiment
- dəzgah

Nə anladın?

Ⓒ Mətnə əsasən suallara cavab verin.

1. Mətnə hansı tarixi hadisənin adı çəkilir? Bu hadisə haqqında nə bilirsiniz?
2. Sirakuza şəhərinin müdafiəsində alimin hazırladığı hansı qurğulardan istifadə edilmişdi?
3. “Arximed möcüzəsi” deyərkən hansı hadisə nəzərdə tutulur?

Ⓕ Mətnə verilmiş məlumatlardan istifadə edərək güzgülü dəzgahın tədqiqi tarixinin xronoloji cədvəlini tamamlayın.

Nə vaxt?	Kim?	Nə edib?
XVIII əsr	Fransız alimi Jorj Lui Byuffon	128 güzgü vasitəsilə quru şam ağacının bir hissəsini yandırır.

Yadda saxla

Arqumentativ mətnlərdə müəllifin məqsədi hər hansı məsələyə öz münasibətini bildirməkdir. Müəllif oxucunu öz mövqeyinə inandırmaq üçün fikrini əsaslandırmağa çalışır. Bunun üçün o, müxtəlif arqumentlərdən istifadə edir.

d Aşağıdakı suallara cavab verməklə “Arximed möcüzəsi: mif, yoxsa reallıq?” mətninin arqumentativ mətn olduğunu əsaslandırın.

- Mətnə hansı mübahisəli məsələyə toxunulur?
- Müəllifin bu məsələ ilə bağlı mövqeyi necədir?
- O, fikrini sübut etmək üçün hansı arqumentlərdən istifadə edir?

a Təsəvvür edin ki, yoldaşınıza şəkildə gördüyünüz qurğunu təsvir edirsiniz. Suallara cavab verərək şəkildəki qurğu haqqında danışın.

Forması: Qurğu hansı həndəsi fiquru xatırladır?

Məişətdə bu formada hansı əşyalar var?

Funksiyası: Qurğu hansı məqsədlə istifadə edilir?

İşləmə prinsipi: Sizcə, bu qurğu necə işləyir?

ARXİMED VİNTİ

Arximed həm də istedadlı mexanik idi. O, icad etdiyi qurğularla dövrünün gündəlik problemlərinin həllinə çalışırdı.

Alimin yaşadığı şəhər dağlıq ərazidə yerləşirdi. Bura su çətinliklə çatdırıldığı üçün şəhər əhalisi susuzluqdan əziyyət çəkirdi. Arximed in icad etdiyi, sonradan “Arximed vint” adlanan qurğu alçaq su anbarlarından hündürlüyə su qaldırmağa imkan verirdi.

Bu vint in işləmə prinsipi çox sadədir. Belə ki, silindrin içinə quraşdırılmış spiralşəkilli vint in bir ucu aşağıda yerləşən su çənində, o biri ucu isə müəyyən hündürlükdə olur. Vint xüsusi dəstəklə fırladılır. Bu zaman vintlər arasında qalan su kütləsi yuxarıya doğru sıxılır. Yeni götürülən su yuxarıdakı suyu aşağı axmağa qoymur.

“Arximed vint” bu gün də suvarma sistemində və sənayenin digər sahələrində tətbiq olunmaqdadır. Məsələn, bəzi ölkələrdə tarlalar Arximed vint i ilə suvarılır, bəzilərinə isə, əksinə, ərazilərdən su çəkilərək bataqlıqlar qurudulur. Bu gün məişətdə və istehsalatda istifadə olunan bir çox qurğuların yaradılmasında da Arximed vint indən istifadə olunmuşdur.

Nə anladın?

b Mətnə əsasən suallara cavab verin.

1. Arximed vinti dövrünün hansı məişət problemini həll edirdi?
2. Arximed vintinin funksiyası nədir?

Düşün və cavab ver

c Verilmiş şəkillərdən istifadə edərək mətnin son cümləsini genişləndirib danışın.

ş Mətnin növünü və hansı məqsədlə yazıldığını müəyyən edin.

- a. İnformativ mətnidir, ümumi məlumat vermək məqsədilə yazılıb.
- b. İzahedici mətnidir, mexanizmi, hadisəni izah etmək üçün yazılıb.
- c. Arqumentativ mətnidir, hər hansı bir fikri əsaslandırmaq üçün yazılıb.

d Mətnə istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.

Yadda saxla

İnformativ mətnlərdə kim? nə? harada? nə zaman? suallarına cavab axtarılır. İzahedici mətnlər isə necə? nə üçün? suallarına cavab verir. Bir çox qeyri-bədii mətnlərdə həm məlumatverici, həm də izahedici hissələr olur.

4 a Tarixi şəxsiyyətlər haqqında oxuduğunuz rəvayətləri xatırlayın. Bu mətnlər informativ mətnlərdən nə ilə fərqlənir?

b “Arximed” mətninə (səh. 58-59) bir daha nəzər salın. Sizcə, sağda verilmiş şəkil Arximedə hansı kəşfi ilə bağlıdır?

- c** “Evrika” mətnini dinləyin və rəvayət olduğunu əsaslandırın.

Rəvayət – tarixi şəxsiyyət və hadisə haqqında təxəyyül əsasında yaranan hekayədir. Rəvayətlərdə çox zaman “deyilənə görə”, “rəvayətə görə” sözləri işlədilir.

Söz ehtiyatı

- ş** “Evrika” sözünün izahını oxuyun. Sizcə, bu ifadə hansı situasiyalarda istifadə edilir? Bu ifadənin işləmə biləcəyi bir hadisə düşünüb danışın.

Evrika (yun. *heureka* – tapdım) – hər hansı bir ideya, kəşf və ya vəziyyətdən çıxış yolu ilə bağlı söylənən sevinc nidası.

Nə anladın?

- d** Mətnə əsasən cümlələri tamamlayın.
1. Sirakuza şəhərinin hakimi Hieron həmişə Arximedlə məsləhətləşərdi, çünki ... .
  2. Hieron zərgərdən şübhələnirdi, belə ki, ...
  3. Arximed vannadan daşıb tökülən suyu görəndə anlayır ki, ...
  4. Arximed tacın təmiz qızıldan hazırlanmadığını sübut edir, belə ki, ...

Düşün və cavab ver

- e** Sizcə, “Evrika” mətnini yazmaqda müəllifin əsas məqsədi nədir?
- a. oxucunu qədim yunan aliminin bioqrafiyası ilə tanış etmək
  - b. Arximednin xarakterini açmaq
  - c. məşhur bir ifadənin yaranma tarixçəsini danışmaq
  - d. ixtira və kəşflərin faydasını vurğulamaq
- ə** Cədvəli tamamlamaqla bu fəsildə eyni mövzuda verilmiş müxtəlif mətn tipləri haqqında danışın.

Mətn tipi	Məqsəd	Nümunə
İnformativ mətn	məlumatlandırmaq	Arximednin həyatı və elmi yaradıcılığı
Arqumentativ mətn	əsaslandırmaq	Güzgülər vasitəsilə gəmini yandırmaq mümkündürmü?
İzahedici mətn	izah etmək	Arximed vintinin işləmə mexanizmi
Bədii mətn	duyğulandırmaq, əyləndirmək	məşhur ifadənin yaranması ilə bağlı rəvayət

- 5 a** Cümlələrdə işlənmiş sayların məna növünü və aid olduğu sözü müəyyən edin. Saylardan sonra gələn isimlərin təkdə, yoxsa cəmdə işləndiyini qeyd edin.

1. Şahın qırx otaqdan ibarət böyük sarayı var idi.
2. Binanın qarşısında onlarla adam dayanmışdı.
3. Onuncu siniflər tədbirdə fəal iştirak etdilər.
4. Tarlanın üçdə bir hissəsinə buğda əkilmişdi.

Bunları bilməliyik

SAYLARDAN SONRA İSİMLƏRİN TƏKDƏ VƏ YA CƏMDƏ OLMASI

Müəyyən miqdar sayları ilə işlənən isimlər təkdə olur: *üç alma*.

Qeyri-müəyyən miqdar saylarından sonra gələn isimlər, əsasən, təkdə olur: *iki-üç dəftər, onlarla insan, bir neçə şagird, az tapşırıq* və s.

Bir sıra, bir çox saylarından sonra gələn isimlər həmişə cəmdə işlənir: *bir sıra şəhərlər, bir çox həkimlər*.

Sıra sayları ilə işlənən isimlər həm təkdə, həm də cəmdə ola bilər: *XXI əsr, 20-ci illər*.

- b** Nöqtələrin yerinə uyğun isimlər artırıb cümlələri tamamlayın. Qaydaya əsasən həmin isimlərin təkdə və ya cəmdə işlənməsini əsaslandırın.

1. Müsabiqədə iyirmi ... iştirak edirdi.
2. Bir sıra ... mənim üçün tam aydın olmadı.
3. Bu işdə mənə kömək etmək üçün iki-üç ... lazımdır.
4. Birinci ... düzdüyüm kitablar bu il nəşr olunmuşdur.
5. Vərəqin dördə bir ... boş qalmışdı.

- c** Hansı cümlədə saydan sonra işlənən isim cəmdə olmalıdır?

- a. Mənim bu haqda az məlumatım var.
- b. Konsertin ikinci hissəsi daha maraqlı keçdi.
- c. Dünyada bir çox möcüzənin sirri hələ də açılmamışdır.
- d. Mən rəfdən iki kitab götürdüm.
- e. Beş-altı uşaq bir yerə toplaşib söhbət edirdi.

- ç** Cümlələrdə sayla işlənən isimlərlə bağlı səhvləri tapıb düzəldin.

1. İdarənin həyatında xeyli adamlar toplaşmışdı.
2. Onların evi üçüncü mərtəbələrdə yerləşir.
3. Arximedon həyatı ilə bağlı bir çox əhvalat danışılır.
4. Piroqun xəmirinə 3 ədəd yumurtalar qatmışam.
5. Bu qaydaya aid onlarla nümunələr deyə bilərəm.

1 a Aşağıdakı cümlələri oxuyun. Fərqləndirilmiş sözlərin mənasını təxmin edin. Hansı nümunələrdəki sözlər bir-biri ilə sinonimdir?

1. Bənnasız hörgü hörülməz,
Təbibsiz xəstə dirilməz... ("Koroğlunun Ərzurum səfəri")
2. Hippokratı "*təbabətin atası*" adlandırırlar.
3. *Həkimlərin* dediyinə görə, Atabəyin ciyərləri soyuqlamışdı. (*M.S.Ordubadi*)
4. Zibə məşhur həkim idi, *tibb* sahəsində yenilikləri ilə tanınırdı.

ƏMİR VƏ LOĞMAN

Deyilənə görə, bir gün Buxara əmiri ağır xəstələnir. Sarayda olan həkimlərin heç biri onun dərдинə çarə tapa bilmir. Ağrıdan əziyyət çəkən hökmdar əmr edir ki, bilikli bir həkim axtarılıb tapsınlar. Sarayın vəziri əmirin yatağına yaxınlaşıb baş əyir:

– Ya əmir, ölkədə sizi **müayinə etməyən** daha heç bir həkim qalmayıb. Bircə Hüseyn adında yenicə həkimliyə başlamış bir nəfər var. Onu da hüsurunuza gətirməyə cürət etmədik. Çünki çox cavandır, təcrübəsizdir.

Çarəsi kəsilmiş əmir yeniyetmə həkimin onu müayinə etməsinə razılıq verir. Hüseyni əmirin hüsuruna gətirirlər.

Əmirin yatağının yanında yağlı plov, cürbəcür şirniyyatlar düzülmüşdü. Əmir güclə nəfəs alır, oynaqlarının ağrısından yata bilmirdi. Gənc həkim başa düşür ki, əmirin xəstəliklərinin əsas səbəbi onun düzgün qidalanmaması və hərəkətsizliyidir.

Hüseyn əmiri müayinə etdikdən sonra ona **pəhriz** təyin edir. Saray həkimləri bir-birinə baxıb **dodaqaltı** gülürlər. Çarəsiz qalan əmir Hüseynin müalicəsini qəbul edir.

Bir həftədən sonra Hüseyn əmirin yanına gəlir. Onun müalicəsi müsbət nəticə vermişdi. Əmir ağrılardan qurtulmuşdu, özünü xeyli yaxşı hiss edirdi. O, gənc həkimi hörmətlə qarşılayıb tərifləyir və soruşur:

– Bu yaxşılığının qarşılığında məndən nə istəyirsən?
Saray həkimləri pıçılдаşırlar:

– Uşağın necə də **bəxti gətirdi**? İndi nə qədər var-dövlət istəsə, əmir ona verəcək. Hüseyin isə üzünü əmirə tutub dedi:

– Ya əmir, mən var-dövlət istəmirəm, mənim üçün kitabdan böyük dövlət yoxdur. Saray kitabxanasında mütalie etmək çoxdankı arzumdur. Xidmətimin qarşılığında kitabxanaya giriş icazəsi istəyirəm.

O dövrdə Buxara kitabxanası İsgəndəriyyə kitabxanasından sonra dünyada ikinci böyük kitabxana idi. Burada kitabların sayı-hesabı yox idi.

– Elə bu?! – saray adamları gənc həkimin arzusuna gülüşdülər.

Əmir də Hüseynin arzusuna bir qədər təəccüblənsə də, anladı ki, gənc həkimin onu sağaltması təsadüfi deyilmiş. Əmir onu sarayın baş həkimi vəzifəsinə təyin edir. Hüseyin zəngin saray kitabxanasındakı kitabları mütalie edərək biliklərini genişləndirir.

Bu gənc həkim gələcəyin dünya şöhrətli alimi İbn Sina idi.

Söz mücrüsü

- bəxti gətirmək • müayinə etmək
- dodaqaltı • çarəsi kəsilmək • pəhriz

Söz ehtiyatı

- b** Verilmiş frazeoloji birləşmələrin mənasını təxmin edin. Lüğət vasitəsilə yoxlayın. “Çarə” və “əlac” sözlərinin sinonim olduğunu əsaslandırın.
- çarəsi kəsilmək, əlac tapmaq, əlacı kəsilmək, başına çarə qılmaq*
- c** Kontekstə əsasən “bəxti gətirmək” ifadəsinin mənasını izah edin. Aşağıdakılardan hansı bu ifadəni əvəz edə bilər?
- a. bəxtindən küsmək
  - b. bəxti yatmaq
  - c. bəxti üzünə gülmək
  - d. bəxtinə çıxmaq
  - e. bəxti bağlanmaq

Nə anladın?

- §** Mətnə əsasən cümlələri tamamlayın.

1. Vəzir gənc həkimin əmiri müalicə edəcəyinə inanmır, çünki ... .
2. Əmir gənc həkimin onu müayinə etməsinə razılıq verir, çünki ... .
3. Həkim əmirin yatağının yanında yağlı plov və şirniyyatlar görəndə anlayır ki, ...
4. Saray adamları gənc həkimin təyin etdiyi müalicəyə gülürlər, çünki ... .
5. Əmir həkimin arzusunu eşidəndə təəccüblənir, çünki ... .

Düşün və cavab ver

- d “Əmir və Loğman” mətninin rəvayət olduğunu əsaslandırın.
- e Rəvayətdə gənc həkimin hansı xüsusiyyəti ön plana çəkilir?
- 2 a Mətni oxuyun və müəllifin çatdırmaq istədiyi fikri müəyyən edin.

İBN SİNA

Uşaqlığı. Əbu Əli Hüseyn ibn Abdulla ibn Sina 980-ci ildə Buxarada dünyaya göz açmışdır. Həmin dövrdə Buxara Orta Asiyanın mədəni mərkəzlərindən biri sayılırdı. Buxara şəhərinin bazarında kitab ticarəti mühüm yer tuturdu. İbn Sina uşaq yaşlarından Buxarada bu kitabları alıb oxuyur, biliyini artırır.

Təhsili. İbn Sina yeniyetməlik dövründən ərəb dili, fəlsəfə, tibb, astronomiya sahəsində biliklərə yiyələnmişdi. O, xatirələrində belə yazır: “On altı yaşım olanda gecə-gündüz elm öyrənməkdən, oxumaqdan başqa heç nə ilə məşğul olmurdu. Kitabxanalarda işimi qurtarıb evə qayıdandan sonra da şamı yandırır çalışmalarıma davam etdirirdim. Bəzən yuxu aparır, yatırdım. Amma yuxuda da məni narahat edən mövzular barədə düşünürdüm. Bütün elmləri öyrənənə qədər belə davam etdi”.

Fəaliyyəti. Təbabətə daha çox meyil edən İbn Sina çox keçmədən məşhur təbib olur. Gənc yaşlarında o, Buxara əmirini müalicə edir. Əmir bu qeyri-adi istedadla malik olan gənci çox bəyənir və sarayın kitabxanasını ona **həvalə edir**. Böyük Buxara kitabxanası İbn Sina üçün çox qiymətli tapıntı olur. Güclü müşahidə və düşünmə qabiliyyəti və daimi müəllimə onun dahi həkim kimi şöhrət qazanmasına səbəb olur. 18 yaşında İbn Sinanı artıq nüfuzlu alim kimi qəbul edirdilər. Yalnız Buxarada deyil, başqa şəhərlərdə də bir çox dövlət adamları və məşhur şəxslər müalicə üçün məhz ona müraciət edirdilər.

Elmi yaradıcılığı. İyirmi yaşı olanda İbn Sina artıq bir neçə elmi əsərin müəllifi idi. Onun “Təbabət elminin qanunu” adlı kitabı dünyada tibb **ensiklopediyası** kimi məşhur idi. Bu kitab XII əsrdə latın dilinə tərcümə olundu və bütün Avropa tibb məktəblərində uzun müddət yeganə tibb dərsliyi kimi **tədris edildi**.

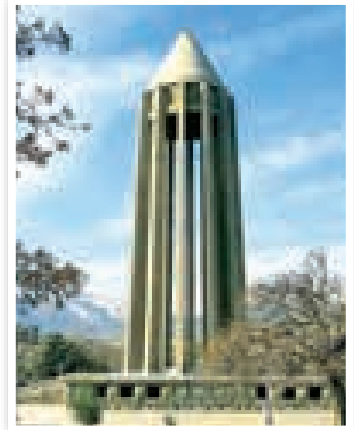

Ömrünün son günləri. İbn Sina ömrünün son illərində mədə sancılarında əziyyət çəkirdi. O bu xəstəlik haqqında kitab belə yazmışdı. Lakin alim 57 yaşında məhz bu xəstəlikdən dünyasını dəyişdi. “Təbiblərin hökmdarı” Həmədan şəhərində dəfn edildi. 1954-cü ildə onun qəbri üzərində **türbə** tikildi.

Söz mücrüsü

- həvalə etmək
- ensiklopediya
- tədris etmək
- türbə

İbn Sina türbəsi
(Həmədan)

Söz ehtiyatı

- b** Lüğətin köməyi ilə aşağıdakı sözlərin mənasını izah edin və nümunələr söyləməklə qəbirüstü abidə olduğunu əsaslandırın.

- türbə
- mavzoley
- məqbərə
- ehram

Düşün və cavab ver

- c** Mətnə İbn Sina haqqında hansı məlumatlar “Əmir və loğman” adlı rəvayətdə də öz əksini tapıb?
- ş** Aşağıdakı məlumatla hansı yarımbaşlığı genişləndirmək olar?

İbn Sina yazırdı ki, insan öz sağlamlığını qorumaq üçün diqqət etməlidir:

- 1) qidaya;
- 2) geyimə;
- 3) düzgün nəfəs almağa;
- 4) bədən quruluşunu düzgün formada saxlamağa;
- 5) xasiyyətini tarazlamağa;
- 6) bədənini “lazımsız tullantılardan” təmizləməyə;
- 7) fiziki və əqli aktivliyə.

- d** “Əmir və loğman” rəvayətində həkimin əmiri müayinə etdiyi epizodu bir daha oxuyun. Həkim əmirin yuxarıda sadalanan hansı qaydalara əməl etmədiyini aşkarladı?

- e** Qeydlər götürməklə “İbn Sina və müəllimi” və “İbn Sina və şagirdi” mətnlərini dinləyin. Qeydlərinizə əsasən fikirlərin hansı mətnə aid olduğunu müəyyən edin.
1. İbn Sinanın uşaqlığından bəhs edilir.
  2. Bəhmənyar İbn Sinanın yetişdirdiyi alimlərdən biridir.
  3. Bəhmənyarın uşaqlığından danışılır.
  4. Müəllimi şagirdinin müşahidə qabiliyyətinin nə qədər güclü olduğunu sübut edir.
  5. Müəllimi şagirdinin iti ağına heyran olur.
  6. Hadisələr məktəbdə baş verir.
- ə** Aşağıdakı illüstrasiyaların hansı mətnə aid olduğunu müəyyən edin və həmin epizodu danışın.

- f** Dinlədiyiniz mətnlərin rəvayət olduğunu əsaslandırın. Sizcə, bu rəvayətlərdə İbn Sinanın hansı xüsusiyyətləri vurğulanır?
- g** Mətnə istinad edərək İbn Sina və şagirdinin ortaq xüsusiyyətlərini müəyyən edin. Uyğun epizodları danışmaqla fikrinizi əsaslandırın.
- ğ** Bu fəsildə İbn Sina haqqında aldığınız məlumatlara əsasən alim haqqında təqdimat hazırlayın.

I qrup: İbn Sina haqqında faktlar

- Təhsili
- Yaradıcılığı
- Fəaliyyəti

II qrup: İbn Sina haqqında rəvayətlər

- İbn Sina şagird kimi
- İbn Sina müəllim kimi
- İbn Sina loğman kimi

3 a Cümlələrdəki feilləri seçin və uyğunluğu müəyyən edin.

1. Leyla rəfiqəsi ilə parkda görüşdü.	a. indiki zaman, III şəxsin cəmi
2. Eyvanın qapısını sənün üçün aralı qoyaram.	b. keçmiş zaman, III şəxsin təki
3. Uşaqlar artıq xor dərslərinə getmirlər.	c. gələcək zaman, I şəxsin təki

Bunları bilməliyək FEİLİN ZAMANA GÖRƏ DƏYİŞMƏSİ

İşin hansı zamanda baş verdiyini bildirmək üçün feilə müxtəlif şəkilçilər artırılır.

Hərəkətin zamanı	Şəkilçiləri	Nümunə
<i>İndiki zaman</i>	-ir ⁴	yazır, donur, bilir, görür
<i>Keçmiş zaman</i>	-di ⁴ , -mış ⁴ , -ib ⁴	yazdı, yazmışdır, yazıb
<i>Gələcək zaman</i>	-acaq ² , -ar ²	yazacaq, görəcək, yazar, görər

b Cümlələrdəki feilləri seçib zamanına görə qruplaşdırın.

- Axşamüstü çayın kənarına tərəf getdik.
- Bu məqbərə üç il bundan əvvəl tikilmişdir.
- Gənc memar yeni layihəsini müsabiqəyə təqdim edəcək.
- Məsələni başqa üsulla həll edərsən.
- Əsgərlər hərbi parada hazırlaşırlar.

Bunları bilməliyək FEİLİN ŞƏXSƏ GÖRƏ DƏYİŞMƏSİ

Hərəkətin hansı şəxs tərəfindən icra olunduğunu bildirmək üçün feillərə şəxs şəkilçiləri artırılır. Şəxs şəkilçiləri sözə zaman şəkilçilərindən sonra qoşulur: *bilirəm, gəzdim, gələcəksən, yazarsınız, gördülər, güldük*

c Cümlələrdəki feillərin zamanını və hansı şəxsə aid olduğunu müəyyən edin.

- Tarixi abidələrin bir çoxu arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmışdır.
- O, səxavətli olduğu üçün hamıya əl tutur.
- Uşaqlar, Bakı kəndlərinə ekskursiya təşkil edəcəyik.
- Araşdırmaları kitabxanada davam etdirərsən.
- İbn Sina haqqında bir neçə rəvayət oxumuşam.

§ Feilləri müvafiq zamana və şəxsə görə dəyişib cümlədə işlədin.

Nümunə gülmək (*keçmiş zaman, III şəxsin cəmi*) Uşaqlar səs-səsə verib güldülər.
 artırmaq (*indiki zaman, III şəxsin təki*) dəyişmək (*indiki zaman, II şəxsin təki*)
 düşünmək (*keçmiş zaman, II şəxsin cəmi*) tanınmaq (*keçmiş zaman, I şəxsin cəmi*)
 bəyənmək (*gələcək zaman, I şəxsin təki*) tutmaq (*gələcək zaman, III şəxsin təki*)

- 1 a** 1-dən 100-ə qədər ədədləri toplamağa çalışın. Sizcə, bu tapşırıq nə qədər vaxtınızı alar?

$1 + 2 + 3 + 4 + 5 + 6 + 7 + 8 + 9 + 10 + 11 + \dots$

KARL QAUSS

1777-ci il idi. Kasıb bir alman ailəsində oğlan uşağı dünyaya gəldi. Adını Karl qoydular. Hələ uşaq ikən Karl ətrafda gördüklərinə hədsiz marağı ilə seçilirdi. Daim valideynlərinə cürbəcür suallar verirdi. Ata-anası səbirlə onun bütün suallarına cavab verməyə çalışırdı, amma sualların ardı-arası kəsilmirdi.

Bir gün Karlin əlinə bir kitab keçdi. O, kitabı vərəqləyib içində cürbəcür işarələr olduğunu görəndə soruşdu:

- Ana, bunlar nədir?
- Hərflərdir.
- Hərflər nə üçündür?
- Yazıb-oxumaq üçün.
- Bu kitabda nə yazılıb?

Anası kitabı ona oxudu. Karl valeh oldu. Bu nə möcüzədir! Hərflərdən sözlər əmələ gəlir, sözlərdən cümlələr düzəlir. Bu cümlələr isə insana o qədər maraqlı şeylər danışır ki!

- Ana, mənə oxumaq öyrət!

Anası üçyaşlı oğluna baxıb gülümsədi:

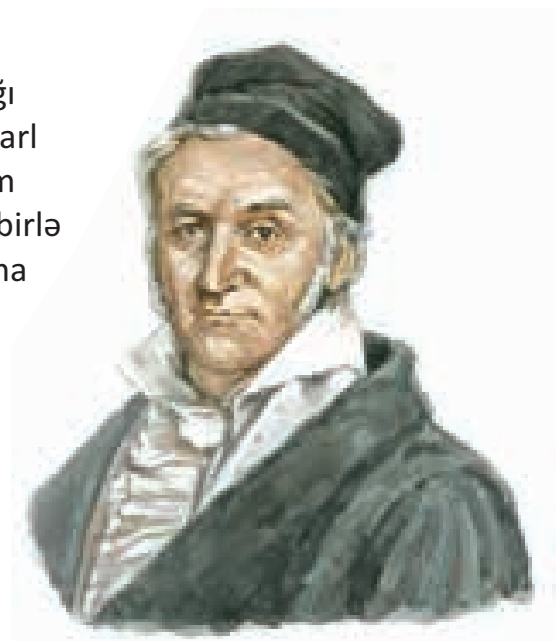
– Hələ çox tezdir, oğlum! Bir az böyüyərsən, məktəbə gedərsən, yazıb-oxumağı öyrənərsən. Tələsmə.

Amma balaca Karl gözləmək istəmədi. O soruşa-soruşa özü hərfləri öyrəndi və yazıb-oxumağa başladı.

Karlin riyazi qabiliyyəti də göz qabağında idi. O saymağı bacarmaqla yanaşı, müxtəlif hesablamaları fikrində yerinə yetirirdi. Hətta bir dəfə fəvvarə ustası işləyən atasının hesablamalarında səhv tapmışdı. Onda onun cəmi beş yaşı vardı...

Məktəbdə oxuyanda da Karl hamını öz dərrakəsi və məntiqi ilə heyran edirdi.

Bir dəfə müəllim dərstdə uşaqlara 1-dən 100-ə qədər ədədləri toplamağı tapşırır. Həmin dövrdə yazı yazmaq üçün məktəblərdə kağız-qələmdən yox, kiçik taxta lövhələr və təbaşirdən istifadə edirdilər. Hər kəs 1-dən 100-ə qədər ədədləri lövhəyə yazıb toplamalı idi.

Bir neçə dəqiqədən sonra Karl tapşırığı yerinə yetirdiyini və cavabı tapdığını söyləyib lövhəsini müəllimin yazı masasına qoyur. Müəllim şübhə ilə ona baxır. Axı bu tapşırıq belə tez bir zamanda yerinə yetirilə bilməzdi. Dərsin sonuna qədər bütün şagirdlər tapşırığı həll edib lövhələrini müəllimə verirlər. Müəllim tapşırığı yoxlayıb heyratə gəlir: Karldan başqa hamının cavabı səhv idi. Onun lövhəsində “5050” yazılmışdı. Müəllim çox təəccüblənir: 10 yaşında uşaq bir neçə dəqiqəyə bu məsələni necə həll etmişdi?

Ağıllı Karl başa düşmüşdü ki, 1-dən 100-ə qədər ədədlər sırasında 1-ci və sonuncu, 2-ci və sonuncudan əvvəlki, yəni kənardan eyni uzaqlıqda olan ədədlərin cəmi eynidir: $1+100=101$; $2+99=101$, $3+98=101$ ... Beləliklə, o, ədədləri cüt-cüt toplayaraq 50 dəfə 101 almışdı. 50-ni 101-ə vuraraq cavabı asanlıqla tapmışdı: 5050. Bu, balaca istedadın ilk riyazi kəşfi idi.

Sonralar bu uşaq dünyanın ən böyük riyaziyyatçılarından biri oldu. İndi Karl Fridrix Qauss adı elmdə hamıya tanışdır. Müasirləri onu “Riyaziyyatçıların şahı” adlandırmışdılar. O, fizika və astronomiya ilə də məşğul olur, bir çox dillərdə sərbəst danışdı. 78 yaşında vəfat etmiş Karl ömrünün sonuna qədər hesablamaların çox hissəsini, vərdis etdiyi kimi, beynində aparırdı.

Reyhan Yusifqızı

Söz ehtiyatı

- b** Aşağıda verilmiş sözləri uyğun nöqtələrin yerinə artırmaqla cümlələri tamamlayın. Artırdığınız sözlərə sual verməklə aralarındakı mənə fərqlərini izah edin. Hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

riyaziyyat, riyaziyyatçı, riyazi

1. Qardaşım ... fənni üzrə olimpiadanın qalibi oldu.
2. Məşhur ... Pifaqor eradan əvvəl 570–495-ci illərdə Yunanıstanda yaşayıb.
3. Qauss hələ uşaqlıqdan öz ... bilikləri ilə seçilirdi.

Nə anladın?

- c** Mətnə hansı suala cavab tapmaq mümkün deyil?
- a. Qaussun valideynlərinin adı nə idi?
  - b. Qauss ilk riyazi kəşfini neçənci ildə etmişdir?
  - c. Qaussun atası hansı işlə məşğul olurdu?
  - d. “Riyaziyyatçıların şahı” neçənci ildə vəfat etmişdir?

Düşün və cavab ver

- ş** Mətnədən aşağıdakı nəticəyə gəlmək üçün əsas verən iki faktı seçin.
Karl Qauss 1855-ci ildə vəfat etmişdir.

d “Riyaziyyatçıların şahı” mətnindəki hadisələrin ardıcılığını bərpa edin və mətnin məzmununu danışın.

- Atanın hesablamalarındakı səhv
- Karlın ilk riyazi kəşfi
- Yazıb-oxumağa həvəsi
- Dünyanın məşhur riyaziyyatçısı
- Müəllimin çətin tapşırığı

e Mətnə istinad etməklə Qaussun xarakterinə uyğun cəhətləri seçin.

dərrakəli, diqqətli, çalışqan, müşahidəçi

ə Mətnin məzmununa əsasən Qauss üsulunu izah edin.

$$1+2+3+4+\dots+97+98+99+100$$

- Qauss üsulu ilə 1-dən 200-ə qədər olan ədədlərin cəmini tapın.

f “Riyaziyyatçıların şahı” mətnini yazmaqda müəllifin əsas məqsədi nədir?

- riyaziyyat elminin vacibliyini vurğulamaq
- Qaussun bioqrafiyası haqqında məlumat vermək
- Qauss üsulunun necə yaranması barədə məlumat vermək
- ixtira və kəşflərin böyük zəhmət hesabına başa gəldiyini vurğulamaq

g “Riyaziyyatçıların şahı” mətninin növünü müəyyən edin.

I qrup: “Riyaziyyatçıların şahı” bədii mətndir.

II qrup: “Riyaziyyatçıların şahı” qeyri-bədii mətndir.

Yadda saxla

Qeyri-bədii mətnlərdə bəzən real hadisə və faktlar haqqında bədii, obrazlı şəkildə məlumat verilir. Müəllif belə mətnlərin bəzi epizodlarını öz təxəyyülünə uyğun təsvir edir. Məsələn, dialoglar vasitəsilə haqqında danışdığı şəxsin xarakteri, düşüncələri, hissi-həyəcanını təsvir edir. Belə mətnləri yazmaqda müəllifin məqsədi faktları oxucuya cəlbedici şəkildə çatdırmaqdır.

ğ “Riyaziyyatçıların şahı” mətnində müəllifin təxəyyülünə uyğun təsvir olunmuş epizodları danışın.

h “Riyaziyyatçıların şahı” mətnində verilmiş hansı məlumat təxəyyül deyil, faktdır?

1. Qauss 1777-ci ildə dünyaya gəlib.
2. Qauss anası ilə söhbət edir.
3. Qauss 1-dən 100-ə qədər ədədlərin hesablama üsulunu kəşf edir.
4. Karl Fridrix Qauss məşhur riyaziyyatçı, fizik və astronom olub.

Sözlərin izahı

Fakt – gerçəklik, reallıq, həqiqət, olub-bitmiş şey.

Təxəyyül – müəllifin hadisələri öz xəyalına uyğun təsvir etməsi.

Dinləmə 08

2 a Qeydlər götürməklə “Eynşteyn dərslərindən “2” alırdı?” mətnini dinləyin. Suallara cavab verin.

1. Eynşteyn kim olub?
2. Neçənci əsrdə yaşayıb?
3. Eynşteyn hansı elm sahəsi ilə məşğul olub?
4. O, orta məktəbdə oxuyarkən hansı fənlərdən yüksək qiymət alıb?

b Mətnə hansı mübahisəli məsələyə toxunulur?
Müəllifin bu məsələ ilə bağlı mövqeyi necədir?
O, fikrini sübut etmək üçün hansı arqumentlərdən istifadə edir?

Yazı

c Götürdüyünüz qeydlərə əsasən “Eynşteyn dərslərindən “2” alırdı?” mətninin məzmununu aşağıdakı struktura uyğun yazın.

Mətnin strukturu		Mətnədən nümunələr
Giriş	Geniş yayılmış fikir. Müəllifin mövqeyi	Geniş yayılmış fikrə görə Eynşteyn orta məktəbdə pis oxuyurmuş. Əslində isə, bu heç də belə deyil.
Əsas hissə	Müəllifin öz fikrini dəstəkləyən arqumentləri	1. Eynşteynin orta məktəb attestatı 2. Müəllimlərlə gərgin münasibəti
Sonluq	Ümumiləşdirmə və fikrin təsdiqi	Beləliklə, Eynşteyn orta məktəbdə yaxşı oxuyurmuş.

3 a Fərqləndirilmiş sözlər hansı suallara cavab verir? Uyğunluğu müəyyən edin.

1. Karl Qauss üç yaşı olanda artıq sərbəst oxuyurdu.	a. hara?
2. Yuxarı qalxdıqca aşağıdakı evlər kirbit qutusu kimi görünürdü.	b. nə qədər?
3. Yəqin ki, kəndə axşamtarəfi çataram.	c. necə?
4. Deyəsən, azacıq yorulmuşdum.	ç. nə zaman?

Bunları bilməliyək ZƏRFİN MƏNA NÖVLƏRİ

Zərf cümlədə, əsasən, hərəkətə aid olan və onu müxtəlif cəhətdən izah edən nitq hissəsidir.

Tərzi-hərəkət	necə? nə cür?	<u>maraq</u> la baxmaq, <u>ucadan</u> danışmaq
Zaman	nə vaxt? nə zaman?	<u>əvvəl</u> gəlmək, <u>səhər</u> oyanmaq
Yer	haraya? harada? haradan?	<u>burada</u> oturmaq, <u>irəli</u> getmək
Kəmiyyət	nə qədər?	<u>dəfələrlə</u> düşünmək, <u>xeyli</u> çalışmaq

b Nöqtələrin yerinə uyğun zərflər artırmaqla cümlələri tamamlayın.
Zərfin növünü müəyyən edin.

yaxından, maraq, doğru, geri, sonra

1. Yazıçının yaradıcılığı ilə ... tanış olmuşdu.	3. Sərgidəki rəsmlərə ... tamaşa edirdi.
2. Deyilən söz ... qayıtmaz.	4. ... danış ki, ... xəcalət çəkməyəsən.

Bunları bilməliyək ZƏRFİN DİGƏR NİTQ HİSSƏLƏRİ İLƏ ORTAQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dilimizdə bəzi sözlər var ki, cümlədəki yerindən asılı olaraq həm zərf, həm də digər nitq hissəsi (isim, sifət, say) kimi işlənə bilər.

Axşamın (nəyin?) xeyrindən səhərin şəri yaxşıdır. **Axşam** külək gücləndi. (nə vaxt?)

Gözəl (necə?) günlər qarşıdadır. Afərin, **gözəl** (necə?) danışdın.

Çox (nə qədər?) adam belə düşünür. Uşaq **çox** (nə qədər?) danışdı.

c Fərqləndirilmiş sözlər hansı nitq hissəsidir?

- Yayda** dincəlmək üçün kəndimizə gedirik.
- Yazı **yay** əvəz edir.
- Doğru** cavabı müəyyən edin.
- Səninlə razıyam, **doğru** deyirsən.
- Yol boyu **xeyli** ağac əkdik.
- Müəlliminin sözləri onu **xeyli** ruhlandırmışdı.

- 1 a** Hansı kompüter proqramlarını tanıyırsınız? Bu proqramların funksiyası haqqında danışın.

İLK PROQRAMÇI

1815-ci il dekabr ayının 10-da böyük ingilis şairi Corc Bayronun ailəsində bir qız dünyaya gəldi. Adını Ada qoydular.

Lap kiçik yaşlarından ailədə Adanın təhsili ilə ciddi məşğul olurdular. Onun müəllimləri dövrün tanınmış alimləri idilər.

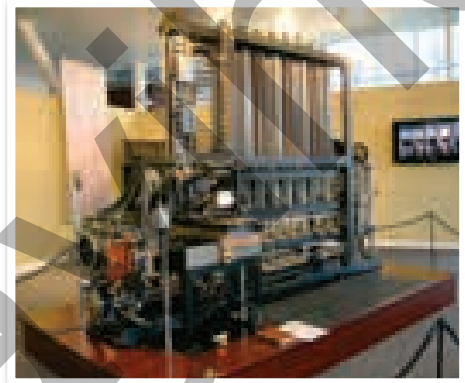
Adanın elmə böyük həvəsi var idi. Balaca qız saatlarla otağında çalışır, nə isə yazır, çəkir, hesablamalar aparırdı. Onun ən sevimli məşğuliyyəti riyaziyyat idi. 12 yaşı olanda Ada uçan aparat quraşdırmışdı!

Geniş bilik dairəsinə malik olan gənc Ada İngiltərənin görkəmli şəxsləri – yazıçı və alimləri ilə tanış olmuşdu. Onun həyatında ən **əlamətdar** hadisə isə Çarlz Bebbiclə tanışlığı oldu. Bu alim ilk hesablama maşınının yaradıcısı idi. Çox sonralar kompüter yaradan alimlər Bebbicin bu ixtirasından istifadə etmişdilər.

Ada professor Bebbicin emalatxanasına tez-tez gedirdi. O bu qəribə maşının iş prinsipini yaxşı başa düşmüşdü. Hətta hesablama maşınının köməyi ilə həll etmək üçün məsələlər tərtib edirdi. Professor Adaya riyazi biliyini artırmaq üçün kitablar verir, dəstək olurdu.

1842-ci ildə Bebbicin hesablama maşını haqqında fransız dilində kitab nəşr edilmişdi. Bebbicin xahişi ilə Ada həmin kitabı ingilis dilinə tərcümə etdi. Tərcümə zamanı o, bir çox məsələlərə aydınlıq gətirmiş, şərhlər yazmış, əlavələr etmişdi. Nəticədə onun əlavələri həcmcə əsas mətnədən üç dəfə artıq olmuşdu. Ada hesablama maşınının ətraflı təsvirini vermiş, bu maşın üçün ilk proqramları yaratmışdı. Məhz buna görə onu dünyada ilk proqramçı hesab edirlər.

Ada Lavleys qeyd edirdi ki, hesablama maşını ilə ən mürəkkəb riyazi **formulları** yaratmaq və həll etmək mümkündür. Uzaqgörən alim yazırdı: “Gələcəkdə bu maşın musiqi bəstələyəcək, şəkil çəkəcək və elm qarşısında bizim yuxuda da görmədiyimiz yollar açacaq”.

Çarlz Bebbicin ixtira etdiyi maşın
London, Elm muzeyi

Söz mücrüsü

- quraşdırmaq • formul
- universal • əlamətdar

Ada Lavleys tarixə ilk kompüter proqramı hazırlayan və kompüter əsri haqqında öncədən xəbər verən alim kimi düşüb.

Ada Lavleys 37 yaşında xərçəng xəstəliyindən dünyasını dəyişdi. Gənc alimin vəfatından sonra onun adına mükafat təsis olundu. 10 dekabr – Ada Lavleysin ad günü dünya proqramçılarının peşə bayramı kimi qeyd edilir. **Universal** proqramlaşdırma dillərindən biri onun şərəfinə “Ada” adlandırılmışdır.

Söz ehtiyatı

b Nöqtələrin yerinə “Söz mücrüsü”ndən uyğun gələnləri artırıb cümlələri tamamlayın.

1. Maşının bütün hissələrini özü ... .
2. Bu gün riyaziyyat dərində yeni ... öyrəndik.
3. “... və tarixi günlər təqvimi” ilə tanış olduq.
4. Beynəlxalq konfransın iştirakçıları azərbaycanlı gəncin fikrini ... .

c “Universal” sözünün izahları ilə tanış olun. *Universal proqram, universal işçi, universal alət* ifadələrinin hansı mənaya uyğun gəldiyini müəyyən edin.

universal [universal] sifət (lat. *universalis* – ümumi, bütöv)

1. Bir çox məqsədlər üçün yararlı, müxtəlif işlərdə istifadə edilə bilən, müxtəlif vəzifələr görə bilən.
2. Bir çox ixtisaslara yiyələnmiş, müxtəlif sahələrdən başı çıxan.

Nə anladın?

§ Mətnə əsasən fikirlərin doğru, yoxsa yanlış olduğunu müəyyən edin.

1. Ada yaxşı təhsil almışdı.
2. Ada məşhur ədəbiyyatçı alim idi.
3. Çarlz Bebbic ilk hesablama maşınının yaradıcısı idi.
4. Ada XXI əsrdə yaşayıb-yaratmışdır.
5. 10 dekabr dünya proqramçılarının peşə bayramıdır.

Düşün və cavab ver

d Mətdən aşağıdakı nəticələrə gəlmək üçün zəmin yaradan iki faktı seçin.

1. Ada 1827-ci ildə uçan aparat yaratmışdı.
2. Ada Lavleys 1852-ci ildə vəfat etmişdir.

e Sizcə, “İlk proqramçı” bədii, yoxsa qeyri-bədii mətndir? Məndən aşağıdakı fikirləri təsdiqləyən nümunələr seçərək fikrinizi əsaslandırın.

1. Müəllifin əsas məqsədi oxucuya həqiqətə uyğun, dəqiq məlumat verməkdir.
2. Məndə real faktlar, tarixi hadisələr öz əksini tapıb.
3. Məndə hadisələrin dəqiq tarixi, yeri, real şəxslərin adları göstərilir.
4. Mətn tarixi sənədlərin şəkilləri və fotolarla müşayiət olunur.

ə Məndə altından xətt çəkilmiş cümləni bir daha oxuyun. Aşağıdakı məlumatlar Ada Lavleysin hansı fikirlərini sübut edir?

Qrafik redaktorlardan biri də Paint proqramıdır. Paint proqramında rəsm çəkmək üçün uyğun alətlər nəzərdə tutulub. Alətlər qutusunda lazım olan alət, rənglər qutusunda (palitrada) isə uyğun rəng seçərək şəkil çəkmək mümkündür.

Müasir bəstəkarlar öz əsərlərini yaratmaq üçün musiqi redaktorlarından istifadə edirlər. Məsələn, ALPLogo musiqi redaktorunun pəncərəsində pianoya bənzəyən musiqi klaviaturası var. Burada müvafiq notların uzunluğunu seçməklə və onlara uyğun klavişləri çıxqılatmaqla istədiyiniz melodiyanı yarada bilərsiniz. Bu məqsədlə kompüterin klaviaturasından da istifadə etmək olar.

Microsoft Office Excel. Əsasən, hesablama işləri aparmaq və müxtəlif məqsədli elektron cədvəllər qurmaq üçün nəzərdə tutulmuş proqramdır. Bu proqram icad olunduqdan sonra şirkətlərdə mühasib işləyən şəxslərin işləri çox asanlaşdı.

f Təsəvvür edin ki, keçmişə səyahət edib Çarlz Bebbic və Ada Lavleyslə görüşmüşünüz. Kompüter bilgilərinizdən istifadə edərək onlara müasir kompüter texnologiyalarının imkanları haqqında məlumat verin.

Təqdimat

2 a Qruplara ayrılın və adları çəkilən alimlər haqqında araşdırma aparın. Bu bölmədə öyrəndiyiniz və araşdırma nəticəsində tapdığınız məlumatlara əsasən təqdimat hazırlayın.

I qrup: İsaak Nyuton

II qrup: Qalileo Qaliley

III qrup: Yusif Məmmədəliyev

IV qrup: Tomas Edison

Təlimat:

- Təqdimata cəlbedici girişlə başlayın.
- Alimin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verin.
- Elmi fəaliyyətindəki əsas məqamları vurğulayın.

b Bu təqdimatlardan hansı yeni məlumatlar aldınız? Bir-birinizin təqdimatına rəy bildirin.

Ümumiləşdirici təkrar

- 1 Nöqtələrin yerinə uyğun isimlər artırıb cümlələri tamamlayın. Saylarla işlənən isimlərin təkdə və cəmdə işlənməsi səbəbini izah edin.

səhifə, alim, dəqiqə, nəşriyyat, güzgü, insan

1. Sərgidə bir çox ... nəşr etdikləri kitabları nümayiş etdirirdi.
2. Deyilənə görə, Arximedin tapşırığı ilə 450 ədəd ... hazırlanır.
3. Festivalda yüzlərlə ... iştirak edirdi.
4. Mündəricat kitabın birinci ... verilmişdi.
5. "Elm" jurnalının bu nömrəsində onlarla ... məqaləsi verilib.
6. Konsertin bitməsinə 5–10 ... qalıb.

- 2 Hansı cümlədə sayla işlənən isim cəmdə olmalıdır?

- a. Dünyanın ən çox əhalisi olan ölkəsi Çindir.
- b. Neptun Günəşdən uzaqlığına görə səkkizinci planetdir.
- c. Şəhərin bir çox yolunda təmir işləri aparılır.
- d. Şəms güldana bir dəstə nergiz qoymuşdu.
- e. Mağazanın qarşısında üç-dörd nəfər adam var idi.

- 3 Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərə diqqət edin və feilləri müvafiq zamanda işlədin.

1. **Dünən** "Gələcəyin alimləri" adlı konfransda ... (*iştirak etmək*)
2. Şirvanşahlar sarayı **XV əsrdə** Şirvanşah I Xəlilullah tərəfindən ... (*tikdirilmək*)
3. **Gələn il** məktəbimizdə təbiət fənləri üzrə olimpiada ... (*keçirilmək*)
4. **Srağagün** çox güclü yağış ... (*yağmaq*)
5. **Növbəti həftə** Bakı ətrafı kəndlərə ekskursiya ... (*təşkil etmək*)
6. Təbiətsevərlər **hər il** minlərlə ağac ... (*əkmək*)

- 4 Cümlələrdəki feillərin zamanını və hansı şəxsə aid olduğunu müəyyən edin.

1. Müəllim sinfə müraciətlə sualı təkrarladı.
2. Alimlər bu ərazidə arxeoloji qazıntılar aparacaqlar.
3. Oğul, qısa zamanda bu sənətin sirlərini öyrəndin.
4. Bu bitki iki ildən bir çiçək açacaq.
5. Biz hər gün dəniz sahilinə gedirik.

- 5 Feilləri zamana və şəxsə görə dəyişib cümlədə işlədin.

gözləmək (*indiki zaman, III şəxsin tək*)
soruşmaq (*keçmiş zaman, II şəxsin cəmi*)
başlamaq (*gələcək zaman, I şəxsin tək*)

sevinmək (*indiki zaman, II şəxsin tək*)
səsləmək (*keçmiş zaman, I şəxsin cəmi*)
aparmaq (*gələcək zaman, III şəxsin tək*)

6 Cümlələrdən zərfləri seçib cədvəl üzrə qruplaşdırın. Hər sütuna daha iki zərf özünü əlavə edin.

1. Əsgər öz adını eşidən kimi cəld irəli addımladı.
2. Səhərə yaxın başlayan külək günorta artdı.
3. Bütün çətinliklərə birlikdə qalib gələcəyik.
4. Yayda olub-keçənləri çoxdan unutmuşduq.
5. Kitab maraqlı olduğu üçün onu dəfələrlə oxumuşdum.
6. Bu gün mövzunu tamamilə başa düşdüm.

Tərzi-hərəkət zərfi	Zaman zərfi	Yer zərfi	Kəmiyyət zərfi

7 Hansı cümlələrdə tərzi-hərəkət zərfi işlənilib?

1. Dolayı yollarla dağların arası ilə üzüaşağı enirdi.
2. İndi düşmən ordusu ilə üz-üzə dayanmışdı.
3. Atam həmişə deyərdi ki, çalış dürüst insan ol.
4. Çox çətin günlərdən keçmişdik.
5. Müsabiqədə iştirak etmək istəyənlərin sayı gündən-günə artırdı.

8 Dördündən biri zərfin məna növünə görə fərqlidir:

a. aşağı	b. yuxarı	c. burada	d. birdən
a. cəld	b. cəsarətlə	c. az	d. həvəslə
a. orada	b. səhər	c. bəzən	d. arabilir
a. xeyli	b. əvvəl	c. dünən	d. indi

9 Zərfin məna növlərinə görə məntiqi ardıcılığı davam etdirərək hər sıraya iki nümunə artırın.

- arabilir, dərhal, gec, ...
- qəhrəmancasına, birlikdə, qeyri-ixtiyari, ...
- sağa, bura, geri, ...
- dəfələrlə, birə-beş, az-çox, ...

10 Aşağıdakı sözləri cümlələrdə həm zərf, həm də başqa nitq hissəsi kimi işlədin.
az, düz, gecə, aydın, yaxşı

- a** Sağda verilmiş izahların köməyi ilə kommunikasiya və rabitə arasındakı fərqi nümunələr əsasında şərh edin.
- Sizcə, bunlardan hansı daha ümumi anlayışdır: kommunikasiya, yoxsa rabitə?

- b** Ünsiyyət prosesində nitq bacarıqlarının (dinləmə, danışma, oxu, yazı) rolu haqqında danışın.

- Hansı nitq bacarıqları informasiyanı anlamaq üçündür?
  - Hansı nitq bacarıqları vasitəsilə informasiya ötürürük?
  - Verbal və qeyri-verbal informasiya nümunə gətirin.
- Sizcə, bunlardan hansı informasiyanı daha dəqiq ifadə etməyə imkan verir?

Sözlərin izahı

Kommunikasiya – informasiya mübadiləsi, ünsiyyət.

Rabitə – informasiyanın müxtəlif vasitələrlə müəyyən məsafəyə ötürülməsi və qəbulu prosesi; əlaqə.

Verbal – sözlə ifadə olunan.

Qeyri-verbal – sözlə deyil, jest, mimika, işarə, şəkil və s. ilə ifadə olunan.

QƏDİMDƏ RABİTƏ

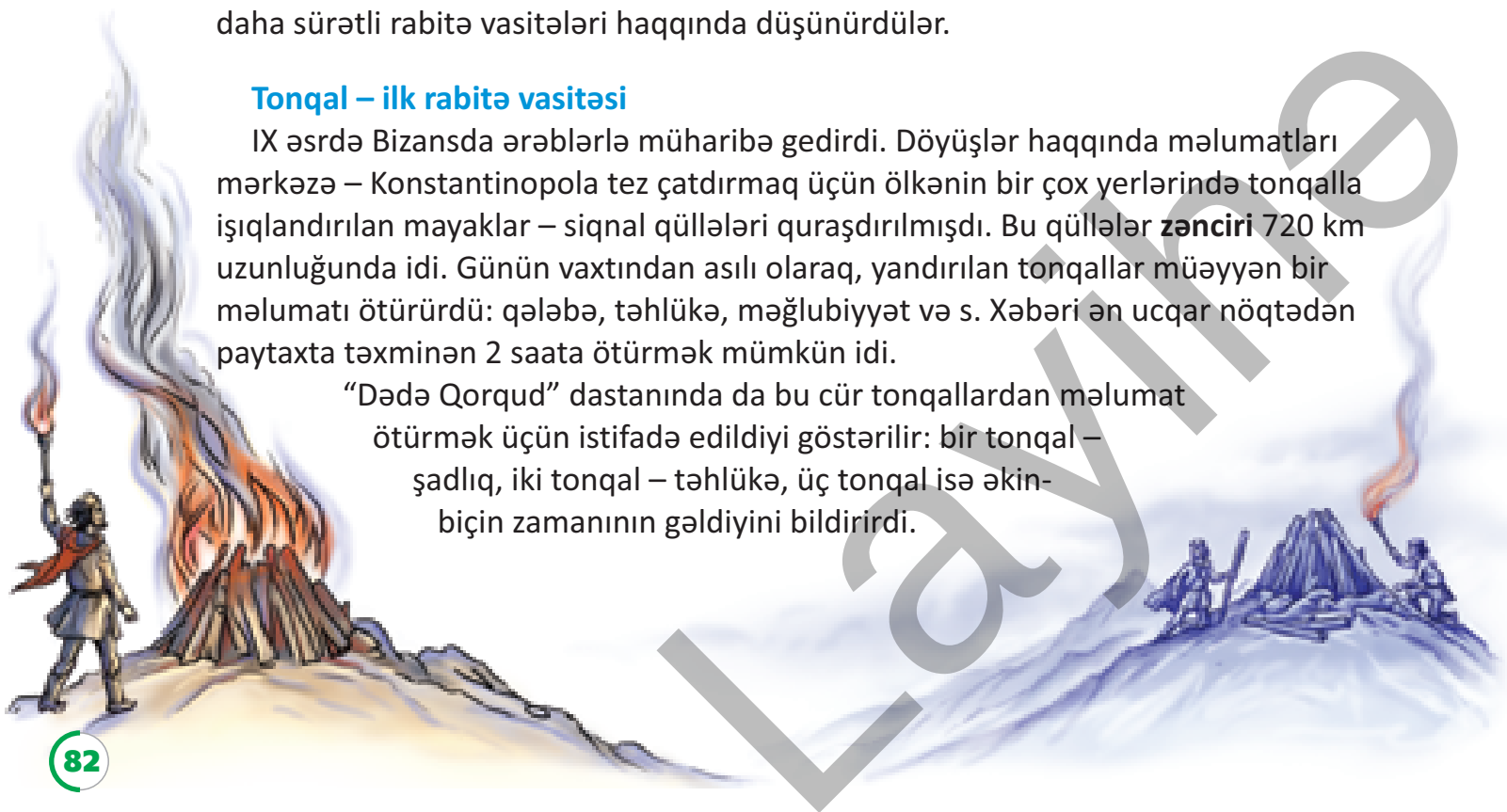
Yəqin ki, Marafon qaçışının yaranma tarixini xatırlayırsınız. Bir yunan döyüşçüsü qələbə xəbərini çatdırmaq üçün Marafondan Afinaya qədər 40 km yolu dayanmadan qaçmışdı.

Bəli, bir zamanlar xəbəri uzaq məsafəyə çatdırmaq üçün yeganə vasitə qasidlər və çaparlar idi. Bunun üçün bəzən günlər, həftələr lazım gəlirdi. Ona görə də insanlar daha sürətli rabitə vasitələri haqqında düşünürdülər.

Tonqal – ilk rabitə vasitəsi

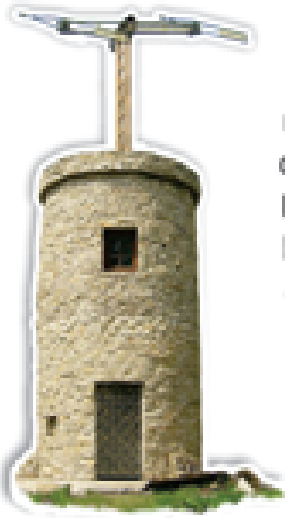
IX əsrdə Bizansda ərəblərlə müharibə gedirdi. Döyüşlər haqqında məlumatları mərkəzə – Konstantinopola tez çatdırmaq üçün ölkənin bir çox yerlərində tonqalla işıqlandırılan mayaklar – signal qüllələri quraşdırılmışdı. Bu qüllələr **zənciri** 720 km uzunluğunda idi. Günün vaxtından asılı olaraq, yandırılan tonqallar müəyyən bir məlumatı ötürürdü: qələbə, təhlükə, məğlubiyyət və s. Xəbəri ən ucqar nöqtədən paytaxta təxminən 2 saata ötürmək mümkün idi.

“Dədə Qorqud” dastanında da bu cür tonqallardan məlumat ötürmək üçün istifadə edildiyi göstərilir: bir tonqal – şadlıq, iki tonqal – təhlükə, üç tonqal isə əkin-biçin zamanının gəldiyini bildirirdi.

Poçt göyərçinləri

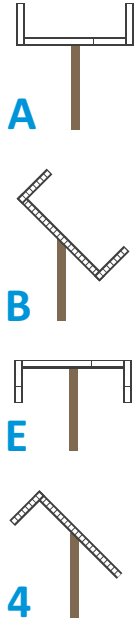
Elə göyərçin növləri var ki, uzaq məsafədən öz yuvalarına yolu asanlıqla tapa bilirlər. Qədimdə bu göyərçinlərdən poçtalyon kimi istifadə edirdilər: ayaqlarına xəbər yazılmış kağızı sarıyır və havaya buraxırdılar. Məsələn, Qədim Misirdə Nil çayının daşması barədə xəbəri poçt göyərçinləri vasitəsilə firona və kahinlərə çatdırırdılar. Qədim Yunanıstanda isə poçt göyərçinlərindən Olimpiya oyunlarının qalibləri haqqında məlumatları müxtəlif şəhərlərə çatdırmaq üçün istifadə olunurdu.

“Danışan” qüllələr

XVIII əsrin sonlarında fransız ixtiraçı Klod Şapp uzaq məsafəyə məlumat çatdırmağın qeyri-adi bir yolunu kəşf etdi. Bunun üçün o, dağa bərkidilmiş güzgü **qanadlardan** ibarət bir cihaz düzəltdi. Bu qanadlar 49 müxtəlif vəziyyətə düşə bilirdi. Onların hər bir konfigurasiyası müəyyən hərfi və ya rəqəmi ifadə edirdi. Şapp bu cihazları bir-birindən gözlə görünə bilən məsafədə qüllələrə quraşdırırdı. Günəş işığı güzgülərdə əks olunaraq məlumatı qonşu qülləyə, həmin qüllənin “operatoru” da növbəti qülləyə ötürürdü. Bu cihaz vasitəsilə bir dəqiqədə iki söz **“yazmaq”** olurdu. Hər bir xəbəri 15 dəqiqəyə 1200 km məsafəyə ötürmək mümkün idi.

XIX əsrin ortalarında tək-cə Fransada belə rabitənin uzunluğu 4828 km-ə çatmışdı. Klod Şapp öz ixtirasını “heliqraf” adlandırmışdı. Tarixdə isə bu rabitə sistemi “optik teleqraf” adı ilə qalmışdır.

Söz ehtiyatı

- c** Kontekstdən çıxış edərək mətnə fərqləndirilmiş *zəncir*, *qanad*, *yazmaq* sözlərinin məcazi mənada işləndiyini əsaslandırın. Bu sözlərin həqiqi və məcazi mənaları arasındakı yaxınlığı müəyyən edin.

Sözlərin izahı

Konfigurasiya – mürəkkəb cisimlərin tərkib hissələrinin qarşılıqlı yerləşməsi və nisbəti.

Düşün və cavab ver

- ş** Mətnə danışılan hansı rabitə vasitəsilə verbal informasiya ötürmək mümkün deyildi?
- d** Mətnə istinad edərək sualları cavablandırın.
- Heliqraf vasitəsilə “İgid əsgərlərimiz Şuşanı düşməndən azad etdilər” cümləsini qonşu qülləyə neçə dəqiqəyə ötürmək olar?
  - Hər hansı xəbər Fransanın bütün heliograf qüllələrinə neçə dəqiqəyə ötürülə bilər?

Sizcə, heliograf vasitəsilə günün hansı vaxtı şərqdən qərbə məlumat göndərmək mümkün idi?

- 1 a Keçən dərsdə məlumat aldığınız rabitə vasitələrinin hansı çatışmazlıqları var idi? Onları müasir rabitə vasitələri ilə müqayisə edin.

TELEQRAFIN İXTİRASİ

Elm inkişaf etdikcə insanlar yeni, daha rahat və mükəmməl rabitə vasitələri haqqında düşündülər. Bir çox sahələrdə olduğu kimi, rabitədə də elektrikdən istifadə alimlərin köməyinə gəldi.

Bu dövrdə bir neçə alim elektrik siqnallarının

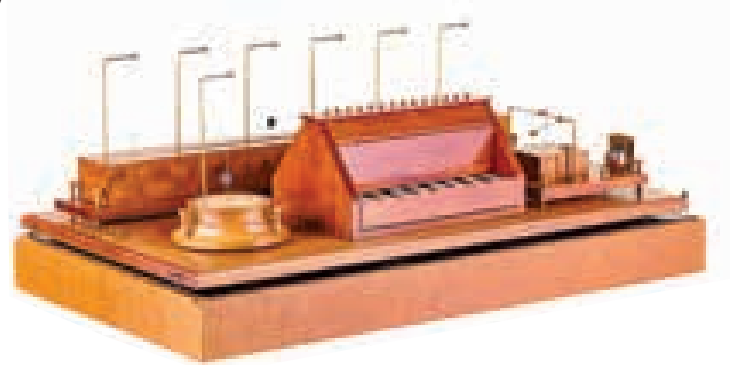
naqillər vasitəsilə uzaq məsafəyə ötürülməsi üzərində çalışırdı. Beləliklə, elektrik teleqrafı deyilən qurğu ixtira edildi: çoxlu miqdarda naqillər vasitəsilə qəbuledici cihaza elektrik **cərəyanı** göndərilirdi və bu cərəyan cihazdakı oxları hərəkətə gətirirdi. Oxların hər bir hərəkəti müəyyən hərfi bildirirdi. Beləcə, informasiyanı qəbul edən tərəf sözləri, cümlələri “oxuyurdu”.

Lakin o dövrdə elektrik teleqrafının bəzi çatışmazlıqları var idi. Burada müxtəlif hərfləri işarə etmək üçün çoxlu naqillərdən istifadə etmək lazım gəlirdi. Bundan başqa, o, informasiyanı yazıya almırdı. Bu səbəblərə görə hələ ki elektrik teleqrafı Avropada geniş yayılmış optik teleqrafı üstələyə bilmirdi.

Bu problemi amerikalı rəssam və ixtiraçı Samuel Morze (1791–1872) həll etdi. O, 1837-ci ildə təknaqilli elektrik teleqrafı, bir neçə il sonra isə informasiyanı yazıya köçürən kod sistemi ixtira etdi. Bu kod sistemi “Morze əlifbası” adı ilə tarixin yaddaşında qaldı.

Morzenin elektrik teleqrafı üç hissədən ibarət idi: siqnalı ötürən hissə, qəbuledici hissə və onların arasındakı elektrik xətti. Elektrik siqnalı qəbulediciyə ötürülür, kağız lent üzərində qısa və uzun cızıqlar – nöqtə və tirelər əmələ gətirirdi. Bu nöqtə və tirelərin müxtəlif **kombinasiyaları** ayrı-ayrı hərfləri və rəqəmləri işarə edirdi.

A .—	J .— — —	S ...	2 .— — —
B —...	K —.—	T —	3 ...—
C —.—.	L .—..	U ..—	4 ....—

1844-cü ildə ABŞ-nin paytaxtı Vaşinqtondan Baltimora qədər 64 kilometr uzunluğunda ilk teleqraf xətti çəkildi. Bu xətlə göndərilən ilk mesaj bir cümlədən ibarət idi: “Gör Tanrı nələr yaradır!” Bu hadisə dünya rabitə tarixində teleqraf erasının başlanğıcı hesab olunur.

Tezliklə Morzenin teleqraf sistemi hörümçək toru kimi dünyanın bir çox ölkələrini əhatə etdi. İndi hamını bir sual düşündürürdü: görəsən, Avropa ilə Amerika arasında teleqraf rabitəsi yaratmaq olarmı? Axı bu qitələr arasında Atlantik okeanı kimi nəhəng su **hövzəsi** var. Belə bir xətti çəkmək üçün 3000 ton ağırlığında mis məftil lazım idi. Bundan başqa, okeanın dibi ilə elektrik xətti çəkmək hamıya fantastik ideya kimi görünürdü. Lakin 1858-ci ildə dünyanın ən iri rabitə və nəqliyyat şirkətləri bir araya gələrək bu problemi həll etdilər. Əvvəllər Avropadan Amerikaya məktublar gəmi ilə ən azı 20 günə çatdırılırdı. Teleqraf xətti çəkildikdən sonra buna bir neçə dəqiqə vaxt lazım gəlirdi. Sonralar müxtəlif dənizlərin dibindən də belə xətlər çəkildi.

Beləliklə, teleqraf ölkələri və qitələri bir-birinə yaxınlaşdırdı. Morze kodu və teleqraf sistemi optik teleqrafı əvəzlədi, rabitə sahəsində inqilab yaratdı. Artıq hər hansı ölkədə baş verən mühüm bir hadisə haqqında bütün dünya az müddət ərzində xəbər tuturdu. XIX əsrin ortalarından başlayaraq teleqraf 100 ildən çox dünya rabitə sistemində **hegemonluq** etdi.

Söz mücrüsü

- naqil • cərəyan • hövzə
- kombinasiya • hegemonluq

Söz ehtiyatı

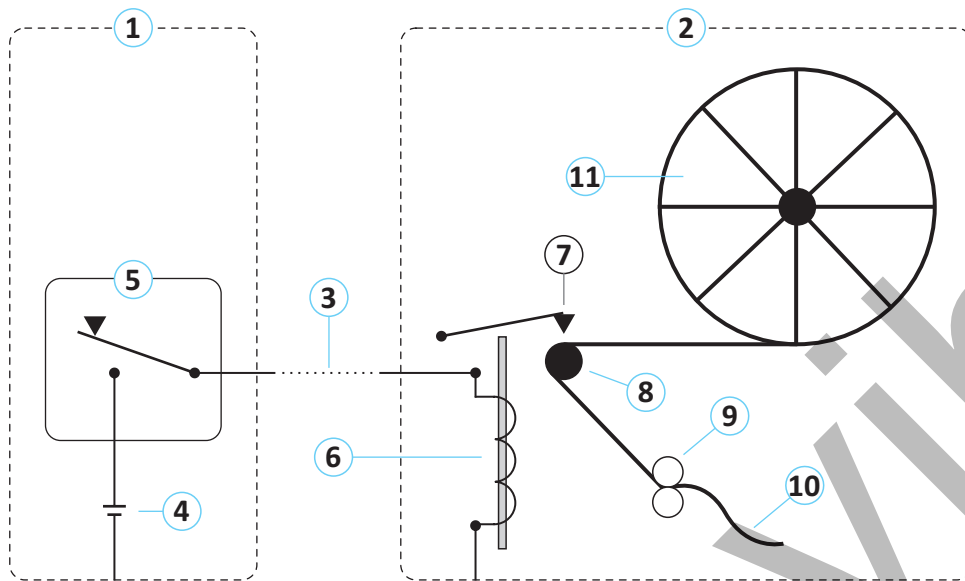
- b** Mətnə göy rənglə verilmiş cümləni şərh edin. Bu cümlədə hansı söz məcazi mənada işlənmişdir?
- c** Aşağıdakı cümlələrdə işlədilən “cərəyan” sözünü *elektrik cərəyanı* ifadəsindəki eyni sözlə müqayisə edin və mənə yaxınlığını müəyyənləşdirin.
1. Ekvatordan qütblərə doğru hərəkət edən okean axını Qolfstrim *cərəyanı* adlanır.
  2. Hadisələr inanılmaz sürətlə *cərəyan* edirdi.
- Bu sözün mənalarını izah etmək üçün hansı açar sözdən istifadə etmək olar?

Nə anladın?

- § Mətnə hansı suala cavab yoxdur?
- a. Morzenin teleqraf sisteminin əvvəlkilərdən üstünlüyü nədə idi?
  - b. Avropa ilə ABŞ arasında teleqraf xəttinin çəkilməsində hansı çətinliklər var idi?
  - c. Avropada ilk teleqraf xətti hansı şəhərlər arasında çəkildi?
  - d. Vaşinqtondan Baltimora teleqraf xətti neçənci ildə çəkildi?

Düşün və cavab ver

- d Mətnəki faktlardan istifadə etməklə hansı suala cavab tapmaq mümkündür?
- a. Morzenin ingilis dili üçün yaratdığı kod sistemi başqa dillərə necə uyğunlaşdırıldı?
  - b. Elektrik teleqrafını ixtira edəndə Morzenin neçə yaşı var idi?
  - c. Morze əlifbasında durğu işarələri üçün kodlar varmı?
  - d. Sonrakı dövrlərdə Morzenin teleqraf sistemində hansı dəyişikliklər edildi?
- e Bu fəsildə oxuduğunuz mətnlərə əsasən aşağıdakı fikri əsaslandırın.
- XIX əsrin 50-ci illərinə qədər Klod Şappin optik teleqrafı Avropada əsas rabitə vasitəsi olaraq qalırdı.*
- ə Oxuduğunuz mətndən və təbiət fənnində elektrik haqqında əldə etdiyiniz biliklərdən çıxış edərək aşağıdakı sxemi şərh edin.

- 1 – ötürücü stansiya
- 2 – qəbuledici stansiya
- 3 – elektrik xətti
- 4 – elektrik mənbəyi

- 5 – ötürücü açar
- 6 – elektromaqnit
- 7 – qələm
- 8 – fırlanan val

- 9 – kağız çəkən çarxlar
- 10 – kağız lenti
- 11 – kağız rulonu

2 a Aşağıdakı cümlələri mətnin hansı hissələrinə əlavə etmək olar?

1864-cü il yanvar ayının 21-də İran sərhədində Naxçıvan və Culfanı birləşdirən ilk teleqraf xətti istismara verilmişdir.

Elektrik teleqrafı ideyası Morzedə bir tanış ilə söhbətdən sonra yaranmışdı. Həmin şəxs demişdi: “Əgər elektrik cərəyanı ötürüldüyü nöqtədə görüntü yarada bilsəydi, rabitə sahəsində inqilab etmək olardı”.

XIX əsrin 2-ci yarısında banklar pul köçürmələrində teleqraftan istifadə etməyə başladı. Bu sahədə ilk addımı bu gün də fəaliyyət göstərən Vestern Yunion şirkəti atdı.

Dinləmə 09

b “Zəfərin adı – teleqraf telləri” mətnini dinləyin və qeydlər götürün. Mətnin məzmununa aid suallar tərtib edin.

c Qeydləriniz əsasında aşağıdakı sualları cavablandırın.

1. Mətn kimin dilindən nəql olunur?
2. Hadisə neçənci ildə baş verib?
3. Teleqram göndərməkdə nə üçün problem yaranmışdı?
4. Mustafa Kamal poçt məmurunu teleqram göndərməyə necə məcbur etdi?

ç Sizcə, nə üçün bu mətn belə adlandırılıb? Müəllif bununla hansı fikri çatdırmaq istəyib? Fikrinizi əsaslandırın.

d Mətnə əsasən sübut edin ki:

1. Müharibə dövründə teleqraf çox vacib kommunikasiya vasitəsi idi.
2. İnsan bədənə elektriki keçirir.

e “Zəfərin adı – teleqraf telləri” mətninin bədii, yoxsa qeyri-bədii mətn olduğunu əsaslandırın.

ə Mətndəki epizodlara istinad etməklə Mustafa Kamalın xarakterini təhlil edin.

Yazı

f Şəklə baxaraq dinlədiyiniz mətni Mustafa Kamal Atatürkün dilindən yazın. Poçt məmurunun əlindən tutarkən onun keçirdiyi hissləri təsvir edin.

- 3 a** Morze əlifbasına bir daha nəzər salın. Hərflər və rəqəmləri işarə edən nöqtə və tirelərin sayında və kombinasiyasında məntiqi uyğunluq görürsünüzmü?

A	·—	L	·—··	X	—··—	4	····—
B	—···	M	—	Y	—··—	5	·····
C	—···	N	—·	Z	—···	6	—····
D	—··	O	—	Ə	·—·—	7	—····
E	·	P	·—··	Ö	—···	8	—·····
F	····	Q	—··—	Ü	····	9	—·····
G	—··	R	·—·	Ç	—····	.	·—····
Ğ	—····	S	···	Ş	····	,	—·····
H	····	T	—	0	—····	?	······
I	··	U	··—	1	·—····	!	······
J	·—··	V	··—	2	····	:	—·····
K	—··	W	··—	3	····	"	·—····

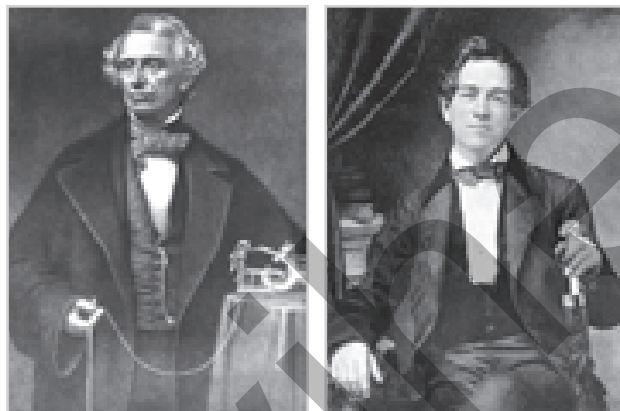
- Hansı hərfləri işarə edən kodlar cəmi bir və ya iki elementdən ibarətdir? Sizcə, kodlarda elementlərin sayı və düzülüşü təsadüfidirmi?
- 0-dan 5-ə kimi rəqəmlərin işarələnməsində qanunauyğunluğu müəyyən edin.
- 6-dan 9-a kimi rəqəmlərin işarələnməsində qanunauyğunluğu müəyyən edin.

- b** Aşağıdakı mətni oxuyun və ad, tarix, əsas faktları qeyd edin.

Morze, yoxsa Veyl əlifbası?

Məntiqə görə, ixtira kimin adını daşıyırsa, həmin şəxs də onun müəllifidir. Bir çox kitablarda, internet resurslarında da belə yazılıb: Morze əlifbası. Amma bir şəxs var ki, onun buna Samuel Morze qədər, bəlkə də, ondan daha çox haqqı çatır. Lakin bu şəxsin adı çox az adama tanışdır.

1837-ci ildə Nyu-York Universitetində Samuel Morze ixtira etdiyi teleqraf aparatını elmi ictimaiyyətə nümayiş etdirdi. O sübut etdi ki, elektrik xətti ilə informasiya ötürmək mümkündür. Amma kod sistemi hələ tam hazır deyildi, ümumiyyətlə, cihazın təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardı. Varlı sənayeçi Stiv Veyl ona 2000 dollar (o dövr üçün bu çox böyük pul idi) və işləmək üçün emalatxana verdi. Ancaq bir şərtlə: oğlu Alfred də Morze ilə çalışmalı idi. Morze razı oldu və öz şərtini irəli sürdü: bu əməkdaşlıq nəticəsində ortaya çıxan ixtiraların müəlliflik hüququ ona aid olacaq.

Beləliklə, razılaşma əldə edildi. Alfredlə Samuelin əməkdaşlığı məhsuldar oldu. Məlum oldu ki, Alfred çox ağıllı və bacarıqlı gəncdir. Bu gün Morzenin adı ilə bağlı olan teleqraf aparatının bir çox elementlərini, məsələn, kağız lent üzərində çap mexanizmini məhz Alfred düşünüb tapmışdı. Bundan başqa, o, Morzenin təklif etdiyi kod sistemini dəyişdi. Çünki ilkin variantda kodlar çox mürəkkəb və uzun idi: kiçik bir xəbəri deşifrə etmək üçün bir neçə səhifə doldurmaq lazım gəlirdi. Alfred Veyl Morzenin işarələr sistemini sadələşdirdi, bütün hərflərin və rəqəmlərin kodlarında yalnız iki işarədən – nöqtə və tiredən istifadə etdi, yəni daha yaddaqalan əlifba hazırladı. O, araşdırma apararaq ingilis dilində hərflərin işlənmə tezliyini müəyyən etdi. **Tezliyi yüksək olan hərflərin kodlarında daha az elementdən istifadə etdi.** Bunun nəticəsində Morze əlifbası ilə yazışma sürətli oldu.

1865-ci ildə isə Morze və Veylin hazırladığı kod sistemi Parisdə Beynəlxalq Teleqraf İttifaqı tərəfindən beynəlxalq teleqraf dili kimi qəbul olundu. Həmin vaxtdan əlifbaya çox az əlavələr edilib. Sonuncu dəfə 2004-cü ildə Beynəlxalq Elektrik Rabitəsi İttifaqı buraya nöqtə-tire-tire-nöqtə-tire-nöqtə (· – – · – ·) “işarəsi” daxil edib. Həmin “işarədən” internet ünvanları ötürülərkən @ işarəsini qeyd etmək üçün istifadə olunur.

Beləliklə, əslində, “Veyl-Morze əlifbası” adlandırılmalı olan kod sistemi bütün dünyada “Morze əlifbası” kimi tanındı. Çünki Morze və Veyl arasındakı razılaşmaya əsasən teleqraf və onunla bağlı bütün ixtiraların patenti Samuel Morzenin adına alındı.

Sözlərin izahı

Deşifrə – şifrələnmiş (kodlaşdırılmış) informasiyanın oxunması.

Patent – ixtiraçının müəlliflik hüququnu təsdiq edən sənəd, şəhadətnamə.

Nə anladın?

Suallara cavab verin.

1. Samuel Morze teleqraf aparatını nə vaxt sınaqdan çıxarıb?
2. Alfred Veylin Morze əlifbasının inkişafına töhfəsi nə idi?
3. Beynəlxalq Teleqraf İttifaqı Morze əlifbasını nə vaxt qəbul etmişdir?
4. 2004-cü ildə Morze əlifbasında hansı dəyişiklik edilmişdir?

Düşün və cavab ver

Mətnə istinad etməklə cümlələri tamamlayın.

1. Samuel Morze teleqraf aparatı üzərində işini Alfred Veyllə davam etdirdi, çünki ... .
2. Kod sistemi bütün dünyada “Morze əlifbası” kimi tanındı, çünki ... .

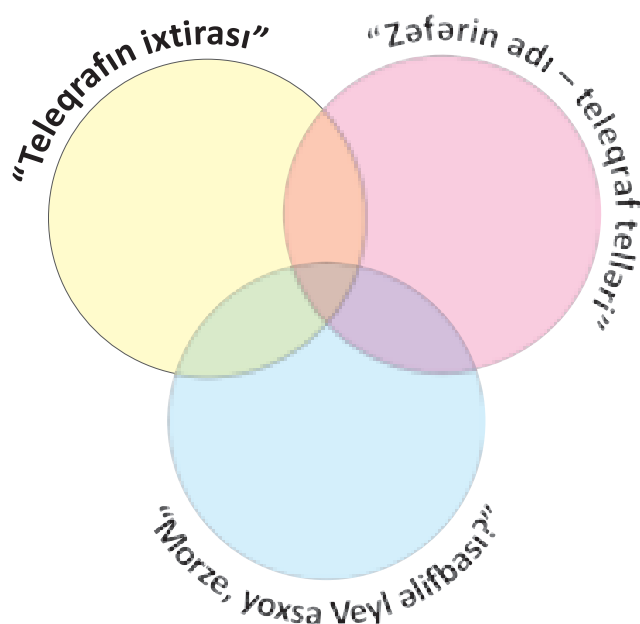
- d** Aşağıdakı məlumatlardan mətndəki hansı fikri əsaslandırmaq üçün istifadə etmək olar?

Morze əlifbasının ilkin variantında müxtəlif uzunluqlu bir neçə tire işarəsindən istifadə olunurdu. Bundan başqa, müxtəlif hərfləri işarə edən kodların elementləri arasında pauzaların uzunluğu da müxtəlif idi.

- e** Mətdə göy rənglə verilmiş cümləyə və Morze əlifbasına istinad edərək ingilis dilində işlənmə tezliyi daha yüksək olan ilk altı hərfi müəyyən edin.

- ə** Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnləri müqayisə edin.

1. Təsvir və dialoqlar vasitəsilə oxucuda obraza maraq oyadılır.
2. Tarixi faktlar haqqında xronoloji qaydada məlumat verilir.
3. Təsvir olunan hadisələrə müəllifin münasibəti açıq hiss olunur.
4. Müəllifin məqsədi oxucunu öz fikrinə inandırmaqdır.
5. Mətnin mövzusunda teleqrafın rolu xüsusi yer tutur.
6. Müəllifin məqsədi tarixi fakt haqqında obyektiv məlumat verməkdir.

- 4 a** Teleqraf rabitə sistemində geniş istifadə olunan SOS signalı haqqında araşdırma aparın və təqdimat edin.

Təlimat

Giriş

Teleqrafın inkişafında yeni mərhələ: radioteleqrafın yaranması

Əsas hissə

- Su nəqliyyatında təhlükə signalının vacibliyi
- SOS signalının təklif olunması
- Nəyə görə SOS?

Sonluq

SOS signalının tarixi rolu

5 a Cümlələrdə fərqləndirilmiş feilləri müqayisə edin. Hansı feillərin aid olduğu şəxsi müəyyən etmək mümkün deyil?

1. Sən dünən heç <i>dincəlmədin</i> .	1. Avtobus bir azdan şəhərə <i>çatacaq</i> .
2. Bir az <i>dincəlmək</i> lazımdır.	2. Avtobus <i>çatanda</i> axşam idi.

Bunları bilməliyik TƏSRİFLƏNMƏYƏN FEİLLƏR

Şəxsə görə dəyişməyən feillərə **təsriflənməyən** (dəyişməyən) feillər deyilir. Feilin təsriflənməyən formaları bunlardır:

- **məsdər** – *Yaşamaq (nə?) gözəldir.*
- **feili sifət** – *Əsən (hansı?) külək sərinlik gətirdi.*
- **feili bağlama** – *Sözümü bitirməmiş (nə zaman?) qapı döyüldü.*

Təsriflənməyən feillər həm feilin, həm də başqa bir nitq hissəsinin xüsusiyyətlərinə malik olur, ona görə də müxtəlif suallara cavab verir.

b Mötərizədə verilmiş feilləri uyğun qrammatik formada işlətməklə cümlələri tamamlayın. Hansı suallara cavab verdiyini müəyyən edin.

1. Nailə süfrədən qabları ... (*yiğmaq*) mətbəxə apardı.
2. Mən ... (*oxumaq*) kitabı rəfdə öz yerinə qoydum.
3. Yolu ... (*keçmək*) diqqətli ol.
4. Anam mənə ... (*saymaq*) öyrədib.

c Altından xətt çəkilmiş sözləri qrammatik cəhətdən müqayisə edin.

- Hansı şəkilçini qəbul edib?
  - Hansı nitq hissəsinə aiddir?
1. Musiqiyə böyük həvəsim var.
  2. Oxumağa böyük həvəsim var.

Bunları bilməliyik MƏSDƏR

Məsdər hərəkətin adını bildirir. Həm feilin, həm də ismin xüsusiyyətlərini daşıyır. İsmi sualına cavab verir: *Gəzməyi (nəyi?) çox sevirəm.*

İsim kimi hallanır: *oxumağın faydası*

Mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edir: *sənin oxumağın*

ç Aşağıdakı cümlələrdə məsdərləri tapın və qrammatik xüsusiyyətlərini izah edin.

1. Günəş, su, torpaq, hava canlıların böyüməsi üçün vacibdir.
2. Sabahkı dərsə yaxşı hazırlaşmaq lazımdır.
3. Təmiz havada gəzməyin faydası çoxdur.

1 a

“Teleqrafın ixtirası” mətninin son cümləsini xatırlayın:

XIX əsrin ortalarından başlayaraq teleqraf 100 ildən çox dünya rabitə sistemində hegemonluq etdi.

• Sizcə, 20-ci əsrin ortalarında hansı rabitə vasitəsi teleqrafın hegemonluğuna son qoydu?

b

Uzaqda olan tanışlarınızla əlaqə saxlamaq üçün hansı rabitə vasitələrindən istifadə edirsiniz? Bu vasitələr arasında teleqraf da varmı?

c

“Telefonu kim ixtira edib?” sualını yazmaqla internetdə araşdırma aparın. Daha çox kimin adına rast gəldiniz? Bu alim haqqında nə bilirsiniz?

ç

Mətnin adını, yarımbaşlıqları və birinci abzası oxuyun. Sizcə, bu mətni yazmaqda müəllifin məqsədi nədir?

a. telefonun ixtirası haqqında ümumi məlumat vermək

b. mövzu ilə bağlı problemi araşdırmaq və oxucunu öz fikrinə inandırmaq

c. telefonun işləmə prinsipini izah etmək

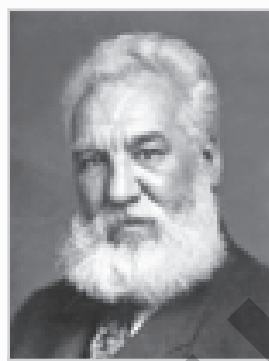
Telefonun ixtirası: daha bir tarixi ədalətsizlik

Bir çox informasiya mənbələrində telefonun ixtirasının dəqiq tarixi və ixtiraçının adı göstərilir: 7 mart 1876-cı il, Aleksandr Qraham Bell. Lakin son dövrdə ikinci bir ada da rast gəlmək mümkündür: Antonio Meuççi. Bunlardan hansı həqiqətə daha uyğundur? Aleksandr Bell haqqında çox danışılıb. Gəlin indi də Meuççinin bu sahədə fəaliyyətini araşdıraq.

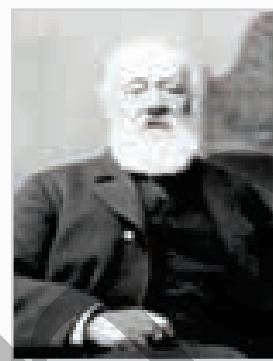
İstedadlı italyan mexanik

İtaliyanın Florensiya şəhəri ixtiraçılar və sənətkarlar şəhəri sayılır. Məşhur Leonardo da Vinçi, Qalileo Qaliley, Mikelancelo və başqaları məhz bu şəhərdə doğulmuş, fəaliyyət göstərmişlər. Haqqında danışacağımız Antonio Meuççi 1808-ci ildə Florensiyada anadan olmuşdur. 1837-ci ildə o, maddi çətinliklər üzündən Kubaya köçdü və Havana-da yerli teatrların birində işə düzəldi. Antonionun vəzifəsi səhnə **dekorasiyalarını** quraşdırmaq idi.

İstedadlı adamlar daim yenilik etməyə can atırlar. Kimya, fizika, mexanika sahəsində dərin biliklərə malik olan Antonio da işlədiyi müddətdə tamaşalar üçün külək, yağış, ildırım effekti yaradan cihazlar, hətta teatr üçün elektrik generatoru düzəltdi.

Aleksandr Bell

Antonio Meuççi

İxtiraya doğru ilk addım

Elektriklə müxtəlif təcrübələr aparən Meuççi aşkar etdi ki, zəif elektrik cərəyanı insan orqanizminə gümrahlaşdırıcı təsir göstərir. O, kiçik müalicə müəssisəsi açdı və sonralar elektrik terapiyası adlanan üsulu xəstələr üzərində tətbiq etməyə başladı. Bir dəfə Antonio xəstənin dodaqlarına yapışdırılmış naqilə cərəyan vermək üçün qonşu otağa generatorun yanına keçdi. Elə bu vaxt o, cihazda xəstənin **inilti** səsinə eşitdi. Beləliklə, Meuççi telefonun ixtirasına aparən böyük sirrin astanasına qədəm qoydu: sən demə, elektrik cərəyanı səsi məsafəyə ötürə bilirmiş!

Bu hadisə 1849-cu ildə baş vermişdi. O zaman Aleksandr Bellin 2 yaşı vardı.

Telektrofon – telefonun prototipi

1850-ci ildə Antonio Nyu-Yorka köçdü. Burada yaşadığı evin zirzəmisində emalatxana yaratdı və araşdırmalarına davam etdi. Həmin dövrdə ağır xəstə olan həyat yoldaşı Ester evin 2-ci mərtəbəsində qalırdı. Antonio zirzəmi ilə 2-ci mərtəbə arasında elektrik rabitə xətti çəkmişdi və xanımı ilə xüsusi qurğu vasitəsilə danışa bilirdi.

1860-cı ildə Antonio Meuççi qəzetlərdən birində “naqillə qaçan səs aparatı” – telektrofon icad etdiyi barədə elan verdi. Bundan sonra “Western Union” (Vestern Yunion) teleqraf kompaniyasının nümayəndəsi Meuççi ilə əlaqə saxlayıb onun ixtirası ilə maraqlandığını bildirdi. İxtiraçı aparatla bağlı bütün çertyojları şirkətə təqdim etdi və cavab gözləməyə başladı. Aylar, illər keçdi, lakin “Western Union”dan bir xəbər çıxmıdı.

Patentləşdirmə cəhdləri

1870-ci ildə Antonio özünün təkmilləşdirilmiş telektrofonunu nümayiş etdirdi. Nümayişə toplaşanlar bir **mil** məsafədən danışan adamın səsinə aydın eşitdilər.

Dostları Meuççiye təklif etdilər ki, ixtirasını patentləşdirsin. O, yenidən lazımı sənədləri hazırlayıb patent bürosuna müraciət etdi. 1871-ci ildə Antonio Meuççinin telektrofonu “səsli teleqraf” adı ilə patent idarəsində qeydiyyatda alındı. Lakin qanunvericiliyə görə ixtira edilmiş qurğu istehsalatda tətbiq olunana qədər hər il patent vaxtını uzatmaq lazım idi.

20 ildən çox ömrünü telefonun ixtirasına həsr edən, lakin onun **bəhrəsini görməyən** Antonio artıq qocalmış və var-yoxdan çıxmışdı. 1875-ci ildə o, patentin vaxtını uzatmaq üçün pul tapa bilmədi.

Söz mücrüsü

- dekorasiya • inilti • prototip • mil
- bəhrəsini görmək • vəkil • səfalət

İtirilmiş ümidlər və ədalətin bərpası

1876-cı ilin martında Amerika qəzetlərində “Western Union”un himayəsi altında işləyən professor Aleksandr Bellin “danışan teleqraf” – telefon ixtira etdiyi haqda xəbərlər dərc olundu. Antonio Meuççi bu məqalələri oxuyub aldadıldığını başa düşdü. İtalyan ixtiraçısı Aleksandr Belli məhkəməyə verdi. Lakin iş işdən keçmişdi. Bell artıq “öz” telefonunu beynəlxalq sərgilərdə nümayiş etdirir, iri şirkətlərlə müqavilələr bağlayırdı. Meuççinin isə həтта məhkəmədə onun hüquqlarını müdafiə edəcək **vəkil** tutmağa belə pulu yox idi. Məhkəmə illərlə davam etdi. Yalnız 11 ildən sonra Meuççi məhkəmə vasitəsilə sənədlərini “Western Union”un arxivlərindən çıxara bildi. Amma patentin vaxtı ötdüyündən florensiyalı ixtiraçı ondan istifadə edə bilmədi. Dünyada ən böyük ixtiralarından birinə imza atmış şəxs 1889-cu ildə ömrünü **səfalət** içində başa vurdu.

2002-ci il iyunun 11-də ABŞ Konqresi daha bir tarixi yanlışlığı aradan qaldırdı. Konqres 269 sayılı qətnamə qəbul etdi və telefonun Antonio Meuççi tərəfindən ixtira olunduğunu təsdiqlədi. Kasıblığı, ingilis dilini yaxşı bilməməsi və qətiyyətsizliyi üzündən bir vaxtlar qüdrətli rəqibləri bu haqqı Meuççinin əlindən almışdılar.

Söz ehtiyatı

d Etimoloji izahları rabitə vasitələrinin adları ilə əlaqələndirin və şərh edin.

Rabitə vasitələri: *helioqraf, teleqraf, telefon*.

Etimoloji izahlar (qədim yunan dili):

helios – günəş

grapho – yazıram, çəkirəm

tele – uzaq

fone – səs

e Mətnə “prototip” sözü hansı mənada işlənmişdir?

a. obrazı yaratmaq üçün müəllifin istifadə etdiyi real şəxs

b. hər hansı məhsulun kütləvi istehsaldan əvvəl yaradılmış ilk nümunəsi

ə “Dekorasiya” sözünün izahından çıxış edərək “dekorativ”, “dekorator” sözlərinin mənalarını təxmin edin və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirin.

Dekorasiya – teatr səhnəsinin, film çəkilən məkanın bədii tərtibatı.

Nə anladın?

f Suallara cavab verməklə mətnin məzmununa aid cümlələri genişləndirin.

1. Antonio Meuççi anadan olub.
2. Havana teatrlarının birində işə düzəldi.
3. Elektrikin xüsusiyyətini kəşf etdi.
4. Meuççi qəzetlərdən birində elan verdi.
5. Şirkət onun ixtirası ilə maraqlandı.
6. Patent almaq üçün müraciət etdi.
7. 1876-cı ildə telefonun ixtirasına patent aldı.

*nə vaxt? harada?
hansı vəzifəyə?
nə zaman? hansı xüsusiyyətini?
nə zaman? nə haqda?
hansı şirkət?
nə zaman? haraya?
kim?*

Düşün və cavab ver

g Mətdəki məlumatlardan istifadə etməklə suallara cavab verin.

1. Aleksandr Bell neçənci ildə anadan olub?
2. Telefonun ixtirasına patent alanda Bellin neçə yaşı var idi?
3. Antonio Meuççi neçə yaşında vəfat edib?

Dinləmə 10

2 a “Aleksandr Bell – dünyada ən bahalı patentin sahibi” mətnini dinləyin və suallara cavab verin.

1. Bellin ilk ixtirası nə olub?
2. Bellin həyatındakı hansı amillər onu telefonun ixtirasına gətirib çıxardı?
3. Bell neçənci ildə telefonun ixtirası üçün patent aldı?
4. Sizcə, nə üçün Bell böyük şirkətlərin təkliflərindən imtina etdi?

b Sizcə, ixtiranı patentləşdirmək nə üçün vacibdir?

c Teleqrafın və telefonun ixtirasında mühüm rol oynamış şəxsləri müqayisə edin.

- Rabitə vasitələrinin inkişafında bu şəxslərin rolunu, xarakter və fəaliyyətlərindəki oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edin.
- Bu ixtiralarda patentin rolu haqqında danışın.

TELEQRAF		TELEFON	
Samuel Morze	Alfred Veyl	Antonio Meuççi	Aleksandr Bell

ç Təxəyyülünüə uyğun olaraq “Antonio Meuççi Aleksandr Bellə qarşı” məhkəmə prosesini səhnələşdirin.

- Rolları aranızda bölüşdürün: hakim, iddiaçı, müttəhim, vəkllər, şahidlər və s.

- 3 a Telefon dəstəyini qaldırarkən ilk sözünüz nə olur? Sizcə, “alo” sözünün mənası nədir? Nə üçün məhz “alo”?
- b Sağdakı şəkildə patent alarkən öz telefon aparatını nümayiş etdirən Aleksandr Bell təsvir olunub. Onun qurğusu müasir telefon aparatlarından nə ilə fərqlənir?

Telefon texnologiyasının inkişafı (XX əsr)

“Allo” necə yarandı?

İlk vaxtlar telefonla əlaqə yaradan adamlar xəttin o başında eşidilmək üçün bərkdən danışmalı idilər. Buna görə də onlar aydın eşidilə bilən sözlərdən istifadə etməyə çalışırdılar. Aleksandr Bell özü telefon çağırışı kimi “ahoy” sözündən istifadə edirdi. Onun fikrincə, gəmilər qarşılaşarkən dənizçilərin bir-birini salamlamaq üçün qışqırdıqları “ahoy” sözü diqqəti dərhal cəlb edir, asan eşidilirdi.

Telefon qurğusunun inkişafında xüsusi xidmətləri olmuş başqa bir amerikalı ixtiraçı Tomas Edison isə “holloa” sözünü daha uyğun hesab edirdi. Amma Edison telefonla danışarkən bu sözü fərqli tələffüz edirdi: “hello”. 1877-ci ildə o, telefon şirkətlərindən birinə ünvanladığı məktubda telefonla danışanların söhbətə “hello” sözü ilə başlamasını təklif edirdi.

Təklif şirkət rəhbərliyinin xoşuna gəldi. Telefon rabitəsi kimi, “hello” (sonradan bəzi ölkələrdə “alo”, “allo” forması alıb) sözü sürətlə yayılmağa başladı. Və tədricən yalnız telefonda yox, küçədə görüşəndə də bir-birini “hello” deyər salamlamaq adəti yarandı.

İlk telefon rabitəsi sistemi

XIX əsrin sonlarında əksər ölkələrdə telefon rabitəsi yaradılmışdı. İlk rabitə sistemi çox sadə idi. Telefon xətti iki obyekt arasında çəkilirdi və yalnız həmin obyektlər arasında danışmaq mümkün idi.

Sonradan telefon mərkəzləri meydana çıxdı. Bu mərkəzlərdə **operatorlar** bir xətti digərinə qoşur və **abunəçilər** arasında rabitə qururdu. Operatorlara zəng vurmaq üçün telefonun yan tərəfindəki dəstəyi çevirmək lazım idi. Bu yolla mərkəzə signal göndərilirdi və operator zəngin hansı nömrəyə yönəldilməsini soruşurdu. Beləliklə, bu telefon qovşaqları bir abunəçinin bir çox abunəçilərlə əlaqə yaratmasına imkan verdi.

Azərbaycanda ilk telefon xətti 1881-ci il noyabrın 23-də çəkildi. 6 km uzunluğunda olan bu xətt “Nobel qardaşlarının neft istehsalı cəmiyyəti”nin baş idarəsi ilə şirkətin sədrinin və baş mühəndisinin evlərini birləşdirirdi. Daha sonra digər neft milyonçuları da öz şirkətləri ilə evləri arasında telefon rabitəsi qurdular. 1884-cü ildə isə ilk mərkəzi telefon stansiyası yaradıldı.

XX əsrin digər rabitə qurğuları

XX əsrin ortalarında rabitə texnologiyaları daha da inkişaf etdi. Telefonla yanaşı, teletayp, telefaks, peyçer kimi vasitələrdən də informasiya ötürmək üçün istifadə olunurdu.

İlk teletayp cihazları XIX əsrin sonlarında icad edilmiş və XX əsrin ortalarına qədər geniş şəkildə işlənmişdir. Bu maşınlar klaviatura vasitəsilə yazılmış hərfləri və simvolları elektrik siqnallarının köməyi ilə ötürərək qəbuledici teletayp maşınında çap edirdi. Cihazlar, əsasən, xəbər agentlikləri, dövlət orqanları və böyük şirkətlər tərəfindən istifadə olunurdu. Teletayp bir çox istifadəçi arasında eyni anda məlumat mübadiləsinə imkan verirdi, bu da onu teleqraftan daha **effektiv** və sürətli edirdi.

Telefaks sənədlərin uzaq məsafələrə ötürülməsi üçün istifadə olunur. Telefaks vasitəsilə sənədlərin şəkli çəkilir, telefon xətti ilə ötürülür. Şəkil digər telefaks maşını tərəfindən qəbul edilərək çap olunur. Telefakslar biznesdə, hüquq və tibb sahələrində daha geniş istifadə edilirdi. 1990-cı illərin sonu, 2000-ci illərin əvvəllərində elektron poçtun inkişafı ilə telefaksların istifadəsi azalmışdır.

Peyçerlər (ingiliscə “pager”) 1990-cı illərdə geniş yayılmışdı. Onlar, əsasən, qısa mətn **mesajları** və ya siqnalları qəbul edirdi. Peyçerlərin yaranma tarixi 1921-ci ilə gedib çıxır. Bu cihazlar ilk dəfə ABŞ-də polislər üçün icad edilmişdi. Peyçerlər həkimlər və digər təcili xidmətlər üçün də çox faydalı idi, çünki bu cihazlar vasitəsilə onlara təcili bildirişlər göndərilirdi.

1990-cı illərin sonlarına doğru mobil telefonların sürətli inkişafı və yayılması peyçerlərin istifadəsini azaltmışdı. Bununla belə, peyçerlər hələ də bəzi sahələrdə istifadə olunur, çünki onlar mobil şəbəkələrin işləmədiyi yerlərdə və ya fəvqəladə vəziyyətlərdə daha etibarlı ola bilər.

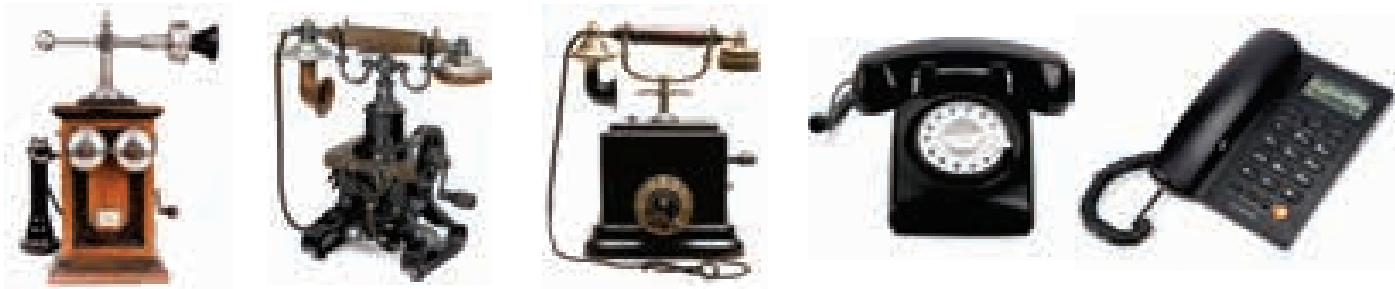
Beləliklə, telefon texnologiyasının inkişafı insanların həyat tərzini dəyişmiş və əlaqəni asanlaşdırmışdır.

Söz mücrüsü

- abunəçi • operator
- effektiv • mesaj

- c** Telefon aparatlarının detallarına diqqətlə baxın. Məndəki məlumatlardan da istifadə etməklə bu aparatların inkişafı haqqında danışın.

- ç** Funksiyaların hansı rabitə vasitəsinə aid olduğunu müəyyənəşdirin.

a. teletayp   b. telefaks   c. peyçer

1. Mətnlər klaviaturada yığılaraq elektrik siqnalları vasitəsilə ötürülür.	a	b	c
2. Daha çox polisler və həkimlər üçün nəzərdə tutulur.	a	b	c
3. Sənəd və şəkillərin sürətləri telefon xətti ilə ötürülür.	a	b	c
4. Qısa mətn şəklində mesaj göndərmək üçün nəzərdə tutulub.	a	b	c
5. Daha çox xəbər agentlikləri tərəfindən istifadə olunurdu.	a	b	c
6. Əlaqə birtərəflidir, yalnız xəbər qəbul edə bilir.	a	b	c

- d** Müasir dövrdə hansı rabitə vasitələrindən daha geniş istifadə olunur? Onların əvvəlki vasitələrlə müqayisədə üstünlüyü nədədir?

Yazı

- e** “Telefon texnologiyasının inkişafı” mətninin xülasəsini yazın.

Sözlərin izahı

Xülasə – mətnin məzmununun qısa və yığcam şəkildə ifadəsi.

Təlimat:

1. Mətni yazmaqda müəllifin məqsədini müəyyənəşdirin.
2. Mətnin strukturunu təsvir edin, hər bir yarımbaşlığın məzmununu qısa ifadə edin.
3. Məndəki əsas məqamları öz sözlərinizlə ifadə edin.
4. Xülasə yazısının əsas xüsusiyyətlərini nəzərə alın:
  - Xülasə mümkün qədər qısa olur (10 cümləyə qədər);
  - Mətnin mahiyyətini əks etdirir;
  - Rəydən fərqli olaraq, məndəki fikirlərə münasibət ifadə etmir.

4 a Altından xətt çəkilmiş sözlərin oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən edin.

1. Gələn qonaqları sən qarşılayarsan.
2. Sərin sudan doyunca içdim.

Bunları bilməliyik **FEİLİ SİFƏT**

Feilin təsriflənməyən formalarından biri də **feili sifətdir**. O həm feilin, həm də sifətin xüsusiyyətlərini daşıyır.

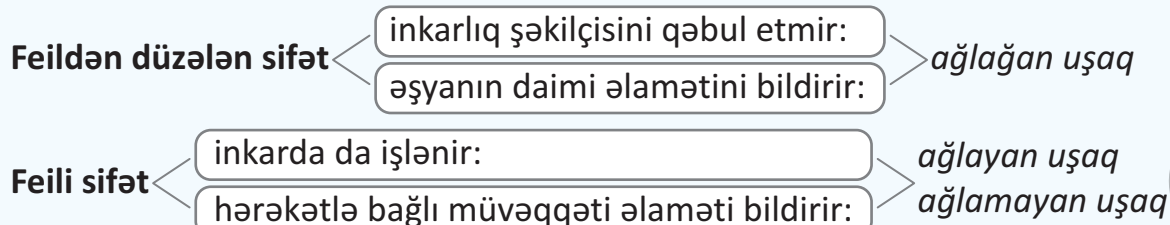
- Hərəkət bildirir: *yazan şagird, bacardığım iş*
- Təsdiq və inkarda olur: *tikilən bina, tikilməyən bina*
- Əsasən, hansı? sualına cavab verir: *açılmış gül*

b Feili sifətləri kök və şəkilçiyə ayırın. Feili sifət yaradan şəkilçiləri müəyyənəldirin.

1. Yatmış körpə birdən oyandı.
2. Mən gərək yuyulan paltarları ütüləyəm.
3. Bu gün görüləsi işləri dəqiqləşdirmək lazımdır.
4. Bütün uşaqlar yazdığım esseni bəyəndilər.
5. Bilirəm ki, öyrəniləcək mövzular çoxdur.

Bunları bilməliyik **FEİLİ SİFƏT VƏ FEİLDƏN DÜZƏLƏN SİFƏT**

Feili sifətlə feildən düzələn sifəti fərqləndirmək lazımdır.

c İnkarda işlətməklə feili sifəti feildən düzələn sifətdən fərqləndirin.

<i>yorulmuş adam</i>	<i>kəskin söz</i>	<i>qaçağan at</i>	<i>qorxulu hadisə</i>
<i>yorucu söhbət</i>	<i>kəsilən qarpız</i>	<i>gülən körpə</i>	<i>qorxmuş uşaq</i>

ç Feilləri feili sifət kimi işlətməklə cümlələri söz birləşməsinə çevirin.

Nümunə *Yağış yağır – yağan yağış*

1. Meyvə yetişib.
2. Dəniz dalğalanır.
3. Ərzaq aldıq.
4. İmtahan verəcəyik.
5. Yol çəkildi.

- 1 a** Keçən dərslərdə son 150 ildə istifadə olunan rabitə vasitələri – teleqraf, telefon, teletayp, telefaks, peyker haqqında məlumat aldınız. Bəs siz bu gün hansı rabitə vasitələrindən istifadə edirsiniz? Bu vasitənin əvvəlkilərdən hansı fərqli cəhətləri və üstünlükləri var?

Texnologiya əsrinin möhtəşəm ixtirası

"Vaxt gələcək, insanlar danışdığı insanın təsvirini telefonda görə biləcək"
(Aleksandr Bell, 1906-cı il)

Bu gün çox az adam tapılar ki, mobil telefon və ya smartfonun nə olduğunu bilməsin. Ev telefonundan fərqli olaraq, bu rabitə vasitələri ilə, demək olar ki, istənilən yerdən zəng etmək mümkündür.

Mobil telefonlar müasir həyatımızın ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmişdir. Artıq bu kiçik cihazlar yalnız zəng etmək və mətn mesajları göndərmək üçün deyil. Onlar bir çox digər funksiyaları yerinə yetirərək gündəlik həyatımızı daha asan və maraqlı edir.

Sözlərin izahı

Mobil – cəld, çevik, hərəkətli; sürətlə hərəkət edən; gəzdirilə bilən, daşınan.

Naviqasiya – ünvana çatmaq üçün optimal marşrutun seçilməsi.

GPS (Global Positioning System, "ci-pi-es" kimi oxunur) – qlobal mövqe təyinetmə sistemi.

SMS (ing. *Short Message Service* – qısa mesaj xidməti) – mobil telefon vasitəsilə mətnin ötürülməsi və qəbul edilməsi sistemi.

Mobil telefonun yaranması

1973-cü il aprelin 3-də "Amerika Teleqraf və Telefon şirkəti"nin konstruktor şöbəsində telefon zəngi eşidildi. Şöbə rəisi Koel Enqel dəstəyi qaldırdı. Zəng edən – Koelin **kolleqası**, "Motorola" şirkətinin mühəndisi Martin Kuper idi:

– Tap görüm, mən hansı telefondan zəng edirəm?

Sonra cavab gözləmədən əlavə etdi:

– Mən sənə əsl mobil telefondan zəng edirəm.

Bu sözlər mobil telefonla baş tutmuş ilk telefon danışığı kimi tarixə düşdü.

Martin Kuperin ixtira etdiyi ilk mobil telefonun uzunluğu 22,5 sm, eni 12,5 sm, qalınlığı 4 sm idi. Onun çəkisi də az deyildi – 1,13 kq. Aparatın üzərində cəmi 12 düymə var idi; 10-u rəqəm, 1-i telefon çağırışının göndərilməsi və daha 1-i telefon danışığını kəsmək üçün idi.

İlk telefonun akkumulyatoru cəmi 20 dəqiqə danışmaq üçün bəs edirdi. Lakin narahatlıq doğuran bütün bu məqamlara baxmayaraq, bu ixtira telefon texnologiyasının inkişafında yeni era açdı. 1983-cü ildə ilk mobil telefonlar satışa buraxıldı. Zaman keçdikcə texnologiya inkişaf etdi və mobil telefonlar daha kiçik və yüngül oldu.

Smartfonlar

1992-ci ildə ən böyük kompüter istehsalçılarından olan IBM (ay-bi-em) şirkəti tərəfindən təqdim olunan “Simon” adlı mobil telefon ilk smartfon idi. Bundan iki il sonra smartfonlar kütləvi satışa çıxarıldı. 2000-ci illərdə smartfonların inkişafı telefon texnologiyasında yeni bir dövrün başlanğıcı oldu.

“Smartfon” ingilis dilindən tərcümədə “ağıllı telefon” deməkdir. İstənilən smartfon mobil telefondur, amma hər mobil telefon smartfon deyil. Bunların arasındakı əsas fərq smartfonda inkişaf etmiş əməliyyat sisteminin olmasıdır. Məhz əməliyyat sistemi və internetlə əlaqə onun **funksionallığını** artırır. Bu baxımdan, smartfon, sadəcə, mobil telefon deyil, həm də “mobil kompüter”dir.

SMS xidməti

İlk vaxtlar bu xidmətdən, əsasən, qısa mətnlərin göndərilməsi üçün istifadə edilirdi, lakin son illərdə bu xidmət daha səmərəli olmuşdur. SMS xidməti xəbərdarlıq, təbrik, dəvət, xatırlatma xarakterli məlumatları saniyələr ərzində istənilən sayda mobil telefon nömrələrinə göndərmək imkanı verir.

Hazırda xarici ölkələrdə SMS xidmətinin yeni formaları tətbiq edilir. Məsələn, ictimai yerlərdə qoyulmuş zibil qabları dolduqda qutuya quraşdırılmış mikrosxem avtomatik olaraq lazımı yerə SMS göndərir.

Mobil tətbiqlər

Mobil telefonların daha funksional olmasının əsas səbəblərindən biri də mobil tətbiqlərin (aplikasiyaların) inkişafıdır. Bunlar smart cihazlar – qacetlər üçün hazırlanmış proqramlardır. Bu tətbiqlər bir çox məqsədlərə xidmət edir: ünsiyyət, əyləncə, təhsil, sağlamlıq, pul mübadiləsi, hava proqnozu, idman, naviqasiya və s.

“WhatsApp” və “Telegram” kimi tətbiqlər vasitəsilə insanlar dünyanın hər yerindən asanlıqla ünsiyyət qura bilirlər. “Duolingo” və “Khan Academy” isə tədris məqsədilə istifadə olunan məşhur mobil tətbiqlərdir. Naviqator (GPS sistemi) tətbiqləri müxtəlif obyektlərin koordinatlarını tapmaqda, düzgün yolu seçməkdə sizə kömək edə bilər. Banklar mobil tətbiqlər vasitəsilə müştərilərinə **onlayn** bankçılıq xidməti göstərir, bu da onların vaxtına qənaət edir. Bəzi tətbiqlər insanlara gündəlik qidalanma və idman rejimlərini izləməkdə kömək edir.

Beləliklə, smartfon yalnız ünsiyyətdə deyil, gündəlik fəaliyyətimizin bir çox sahələrində əsas vasitəyə çevrilmişdir. Biz onun köməyi ilə informasiya alırıq, əylənirik, insanlarla tanış oluruq, alış-veriş edirik, taksi çağırırıq, hətta ürəyimizi ona açır və məsləhət istəyirik... Smartfonun funksionallığı artıq insanlarda **asılılıq** yaradır və bu, cəmiyyəti narahat edir. Lakin buna baxmayaraq, dünyanın aparıcı şirkətləri smartfonları yeni, inanılmaz imkanlarla **təchiz etmək** üçün baş sındırır və hər il istifadəçilərə smartfonların yeni versiyalarını təklif edirlər.

Söz mücrüsü

- sensor • kolleqa • təchiz etmək
- funksionallıq • onlayn • asılılıq

Nə anladın?

b Suallara cavab verin.

1. Mobil telefonun yaranması kimin adı ilə bağlıdır?
2. Ağillı telefonların hansı xüsusiyyətləri var?
3. Mobil telefon və smartfonun ixtirası arasında neçə il fərq var?
4. Köhnə nəsil mobil telefonlarla müqayisədə smartfonların funksionallığını artıran əsas faktor nədir?
5. Mobil rabitə sistemləri hansı imkanlara malikdir?

c Hansı bəndlərdə ilk mobil telefonun çəkisi sözlə düzgün ifadə olunub?

a. bir kilo on üç qram	ç. bir tam yüzdə on üç kilo
b. bir kilo yüz otuz qram	d. 1130 qram
c. bir tam onda üç kilo	e. 113 qram

Düşün və cavab ver

- § Aleksandr Bellin epigrafdə verilmiş fikrini mətnin məzmunu ilə əlaqələndirin. Fikrinizi əsaslandırın.
- d Siz hansı mobil tətbiqlərdən istifadə edirsiniz? Onların əhəmiyyəti haqqında danışın.

- e** Aşağıdakı cədvəldən və əlavə biliklərinizdən istifadə etməklə ilk mobil telefonlarla son nəsil smartfonların fərqi haqqında rəbitəli mətn qurub danışın.

	Mobil telefon	Smartfon
Əməliyyat sistemi və funksionallıq	• zəng etmək • SMS göndərmək • sadə oyunlar oynamaq • musiqi dinləmək	• görüntülü zəng etmək • internetə daxil olmaq • müxtəlif tətbiqlər yükləmək • sosial şəbəkələrə qoşulmaq • videotplantılar keçirmək
Ekran	• nisbətən kiçik ekran • narahat klaviatura	• böyük, sensorlu ekran • yazmaq üçün rahat klaviatura
Proqramlar və tətbiqlər	• yalnız mobil telefonlar üçün nəzərdə tutulmuş sadə proqramlar • çox məhdud sayda tətbiq	• Kompüterdə istifadə olunan bir çox proqramlar – Word, Excel və s. • İnternetdən yüklənən müxtəlif tipli tətbiqlər
Kamera	• aşağı keyfiyyətli kamera	• həm şəkil, həm də video çəkmək üçün yüksək keyfiyyətli kamera • şəkilləri korreksiya etmək imkanı
Yaddaş	• məhdud daxili yaddaş	• müxtəlif faylların, proqramların, video və şəkillərin saxlanması üçün yüksək yaddaş tutumu

Dinləmə 11

- 2 a** Oxuduğunuz mətdə vurğulanır ki, internetlə əlaqə smartfonun ən böyük üstünlüyüdür. İnformatika üzrə biliklərinizdən istifadə etməklə bu fikri şərh edin və əsaslandırın.
- b** İnternetdən nə məqsədlə istifadə edirsiniz? Hansı texniki vasitələrlə internetə daxil olursunuz?
- c** “İnternet” mətnini dinləyin və qeydlər götürün.
- ç** İnternet müasir insan üçün hansı imkanları yaradır?
- d** Dinlədiyiniz mətdə internetlə bağlı hansı mövzuya toxunulmayıb?
- İnternetin yaranması
  - Mobil telefonların internetə çıxışı
  - İnternetdə informasiya təhlükəsizliyi
  - İnternet və süni intellekt çatbotları

e Debat. “Texnologiya əsrinin möhtəşəm ixtirası” mətninin sonunda müəllif hansı problemi qaldırır? Bu problemə bağlı VI^b sinfinin şagirdləri debat keçiriblər. Komandaların arqumentləri ilə tanış olun və problemə bağlı fikirlərinizi müəyyənləşdirin.

1-ci komandanın tezisi:

Smartfonun yaratdığı imkanlardan mümkün qədər çox faydalanmalıyıq.

Spiker:
Hüseyn Cəlilov

2-ci komandanın tezisi:

Smartfondan asılılığı aradan qaldırmalıyıq.

Spiker:
Gülyaz Nəzərli

Hüseyn: Bu gün biz smartfondan həm ünsiyyət vasitəsi, həm informasiya mənbəyi, həm də əyləncə üçün istifadə edirik. Hətta çox-çox uzaqlarda yaşayan yaxınlarımızla görüntülü danışa bilirik. İşgüzar insanlar üçün isə ağıllı telefon əvəzolunmaz vasitədir. Onlar dünyanın istənilən yerində öz biznesləri ilə bağlı vacib məlumatları smartfon vasitəsilə əldə edir və operativ şəkildə problemləri həll edirlər. Ona görə də əminliklə deyə bilərik ki, smartfonun imkanlarından yararlanma bilməyən insan həyatdan geri qalmış olur.

Gülyaz: Əlbəttə, smartfonların həyatımız üçün faydalarını inkar etmək olmaz. Amma gəlin etiraf edək ki, biz həyatımızı bu cihazdan asılı vəziyyətə salmışıq. Saatlarla əlimizdə smartfon gah votsapda dostlarımızla söhbətlər edirik, gah oyun oynayır, gah da yutubda lazımsız filmlərə baxırıq. Bütün bunlar bizim psixologiyamıza, sağlamlığımıza mənfi təsir göstərir. İnsanlar arasında münasibətlər üçün canlı ünsiyyətin əvəzini heç nə verə bilməz.

Aygün: Gülyaz, bayaq biz internet haqqında mətni dinlədik. Bunun üçün həmin mətni internetdən yükləməli olduq. Əgər smartfon olmasaydı, mətnə necə qulaq asardıq?

Gülyaz: Məncə, müəllimimiz bizə o mətni özü oxusaydı, daha maraqlı olardı.

Aygün: Yaxşı, bəs “SOS” siqnalı haqqında araşdırma aparanda sən özün mənə internet mənbələrini məsləhət görmüştün.

Rəşad: Axı Gülyaz çıxışının əvvəlində smartfondan, internetdən istifadənin faydasını etiraf etdi. Söhbət telefondan asılılığın ziyanlarından gedir. Bəzən biz dostlarımızla futbol, şahmat oynamaq əvəzinə internetdə süni intellektlə oynayırıq. Söhbət bundan gedir.

Hüseyn: Yadınızdadırsa, bir neçə il əvvəl pandemiya baş vermişdi. Biz bir müddət məktəbə getmədik. Amma təhsil prosesi dayanmadı. Nəyin hesabına? İnternetin! Müəllimlər bizə zum və ya tims proqramı vasitəsilə məsafədən dərs keçirdilər. Biz smartfondan daxil olub bu dərslərdə iştirak edirdik.

Gülyaz: Bu, ekstremal vəziyyət idi və həmin dövrdə internet texnologiyaları köməyimizə gəldi. Amma mən esse yazmaq üçün internetdə çatbota müraciət edən sinif yoldaşlarımı başa düşmürəm. Ona görə də düşünürəm ki, smartfonlar bizi həm əqli, həm də fiziki cəhətdən tənbelləşdirir, inkişafımıza mane olur.

Moderator: Məncə, çıxışları yekunlaşdırmaq olar. Hər iki komandanın arqumentləri kifayət qədər inandırıcıdır. Əlbəttə, müasir həyatımızı smartfonsuz, internetsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Amma virtual aləm bizi real həyatdan uzaqlaşdırmamalıdır. Müəyyən mövzuda araşdırma apararkən internetlə yanaşı, kitabxanaya müraciət etmək yaxşı olar. Yutubda filmlərə baxmaq əvəzinə hərdən yığılıb bir yerdə teatra və ya kinoya getmək daha böyük zövq verir. Ona görə də internetin canlı ünsiyyəti məhdudlaşdırmasına yol vermək olmaz.

Sözlərin izahı

Tezis – doğruluğu sübut edilməli olan fikir.

Zum (ing. zoom) – iki və daha çox şəxsin məsafədən əlaqə yaratması üçün proqram.

Tims (ing. teams) – onlayn görüşlər və konfranslar üçün platforma.

Ekstremal – adi şəraitdən fərqlənən, təhlükəli.

Virtual – fiziki baxımdan reallıqda mövcud olmayan.

ə Komandaların spikerləri öz tezislərini əsaslandırmaq üçün hansı arqumentlərdən istifadə etdilər?

f Debatla bağlı öz mövqeyinizi müəyyənləşdirin və fikrinizi əsaslandırmaq üçün əlavə arqumentlərdən istifadə edin.

3 a Aşağıdakı tezislər üzrə debat keçirin. Verilmiş suallara və struktura əsaslanın.

1-ci komandanın tezisi:

Uşaqlar üçün telefondan istifadəyə məhdudiyyət qoyulmalıdır.

2-ci komandanın tezisi:

Uşaqlar üçün telefondan istifadəyə məhdudiyyət qoyulmamalıdır.

- Hər bir komanda öz spikerini seçməlidir.
- Spikerlərin giriş nitqindən sonra komanda üzvləri sual və replikalarla debata müdaxilə edə bilərlər.

• Aşağıdakı suallarla bağlı fikrinizi bildirin:

1. Uşaqlara neçə yaşında telefon alına bilər?
2. Şagirdlərə məktəbdə telefondan istifadəyə icazə verilməlidirmi?
3. Uşaqlar hansı aplikasiyaları yükləyə bilərlər?

- 4 a** Hərəkətin zamanını bildirən sözləri tapın və onların qrammatik xüsusiyyətlərini müəyyən edin.

1. Hava açılanda gəzməyə gedərik.
2. Axşam mənə zəng etməyi unutma.

Bunları bilməliyik FEİLİ BAĞLAMA

Feilin təsriflənməyən formalarından biri də **feili bağlamadır**. O həm feilin, həm də zərfin xüsusiyyətlərini daşıyır.

- Hərəkət bildirir: *oxuyanda, gedəndə*
- Təsdiq və inkarda olur: *görəndə, görməyəndə*
- Hərəkət bildirən sözlə bağlı olur, onun tərzini, zamanını, səbəbini bildirir. Necə? nə vaxt? niyə? suallarına cavab verir.

- b** Cümlələrdə feili bağlamaları seçin. Feilə və zərfə aid xüsusiyyətlərini müəyyənəldir.

1. Biz utana-utana müəllimə yaxınlaşdıq.
2. Yatağımda uzanınca yuxuya getdim.
3. Rəfiqəm məni görüb sevindi.
4. Balaca uşaq divardan tutaraq gəzirdi.

- c** Feili bağlamaları kök və şəkilçiyə ayırın. Feili bağlama yaradan şəkilçiləri müəyyən edin.

1. Nilufər dərslərini öyrənib yatdı.
2. Uşaq dostlarını görüb sevindi.
3. Qızlar gülə-gülə içəri girdilər.
4. Zaman keçdikcə xəstə sağalırdı.
5. Anar gülümsəyərək bizə yaxınlaşdı.

- ş** Cümlələri oxuyun, fərqləndirilmiş feili uyğun feili bağlama ilə əvəz edin.

Nümunə *Qapıdan çıxdım və qonşumuzu gördüm. – Qapıdan çıxanda qonşumuzu gördüm.*

1. Rüstəm əmi ayağa **durdu** və danışdı.
2. Mən **gəldim** və o yola düşdü.
3. Quş qanadlarını **çırpdı** və səmaya qalxdı.
4. Payız **gəlir** və yarpaqlar saralır.

- d** Feili bağlamaları cümlədə işlədin.

açılanda, çatır-çatmaz, gedərək, yazdıqca, durmadan

Ümumiləşdirici təkrar

1 Hansı cümlələrdə təsriflənməyən feillər yoxdur?

1. Biz məktəbdən çıxanda qar hələ yağırdı.
2. Bir azdan konsert qurtaracaq.
3. O qurmaq, yaratmaq həvəsi ilə yaşayırdı.
4. İşə vaxtında başlayın.
5. Yağan yağış birdən-birə kəsildi.

2 Cümlələrdəki məsdərləri tapın. Onların feilə və ismə aid xüsusiyyətlərini müəyyən edin.

1. Ceyhun üzməyi tez öyrəndi.
2. Hamımız gülmək, əylənmək istəyirdik.
3. Dostumu çətinlikdən qurtarmağa çalışacağam.
4. Uşaqlar oynamaqdan doymurdular.
5. Biz sənin gəlməyini gözləyəcəyik.

3 Fərqləndirilmiş sözlərin feildən düzələn sifət və ya feili sifət olduğunu müəyyən edin.

1. Mənim rəfiqələrim **çalışqan** qızlardır.
2. Usta **kəsici** alətləri kənara qoydu.
3. Yerə **döşənmiş** xalılar təzə idi.
4. **Sevdiyim** insanları ətrafımda görmək istəyirəm.
5. Tarlada **qızgın** iş gedirdi.

4 Aşağıdakı sözlərdən feili sifət düzəltməklə cümlələri tamamlayın.

tikdirmək, bəzənmək, yuyulmaq, gəlmək, hazırlamaq

1. Bayaq ... adam kim idi?
2. Bilirəm ki, bacımın ... yemək çox dadlı olacaq.
3. ... kostyum çox xoşuma gəldi.
4. Burada ... paltarlar var.
5. ... qızlar şənliyə tələsirdilər.

5 Verilmiş cümlələrdə feili bağlamaları seçin və hansı mənə bildirdiyini müəyyən edin.

1. Yaz olanda kəndimiz yaşıllığa bürünür.
2. O, məktəbə çatdıqda zəng vurulmuşdu.
3. Əli çantasını götürüb getdi.

5 Xeyriyyəçilər

- a** Lüğətin köməyi ilə “xeyr” və “xeyir” sözlərinin leksik mənalari arasındakı fərqi izah edin.
- b** Sizcə, “xeyriyyə” sözü “xeyir” sözünün hansı mənasından yaranmışdır?
1. Fayda, mənfəət, qazanc.
  2. Yaxşılıq, yaxşı iş.
- “Xeyriyyə” sözünün kökündə hansı dəyişiklik baş vermişdir? Səbəbini izah edin.
- c** Sizcə, xeyriyyə təşkilatlarının missiyası nədir?
- ç** Aşağıdakı məlumatlara əsasən Heydər Əliyev Fondunun missiyası haqqında danışın.

Sözlərin izahı

Missiya – müəyyən məqsədə xidmət edən fəaliyyət; vəzifə.

HEYDƏR ƏLİYEV FONDU

ƏSAS FƏALİYYƏT İSTİQAMƏTLƏRİ

Təhsil

- uşaq evləri və internat məktəblərinin təmiri və inşası
- Azərbaycanda və xaricdə yeni orta məktəblərin inşası və **avadanlıqla** təchiz edilməsi
- uşaq bağçalarının təmiri və müasir avadanlıqla təchiz edilməsi
- uşaq festivallarının təşkili

Səhiyyə

- tibb müəssisələrinin təmiri və inşası
- xəstəxanaların müasir tibb avadanlığı və dərmanlarla təmin edilməsi
- müxtəlif xəstəliklərdən əziyyət çəkənlərə yardım məqsədilə xeyriyyə **aksiyalarının** təşkili
- talassemiya xəstəliyinin müalicəsi üzrə ixtisaslaşan xəstəxanaların inşası, qan bankının yaradılması, bu sahədə başqa dövlətlərlə əməkdaşlığın genişləndirilməsi

Mədəniyyət

- Azərbaycanın tarixi abidələrinin bərpası
- müxtəlif incəsənət festivalları və sərgilərinin təşkili
- Azərbaycan mədəniyyətinin dünyada təbliği üçün müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsi

Söz mücrüsü

- avadanlıq • aksiya

İdman

- məktəblərdə idman zalları, futbol meydançalarının yaradılması
- parklarda ministadionlar, idman qurğuları ilə təchiz olunmuş sahələrin yaradılması
- müxtəlif idman marafonları və yarışlarının təşkili

Ətraf mühit

- ağacəkmə aksiyalarının təşkili
- ağacların kəsilməsinə qarşı mobil qrupun və qaynar xəttin yaradılması

d Aşağıdakı şəkillərin siyahıda verilmiş hansı məlumata aid olduğunu müəyyən edin və yarımbaşlığı genişləndirin.

Vatikanda Azərbaycan xalçalarının nümayişi

"Ağac əkək, qoruyaq, bu ənənəni yaşadaq!"

"Küləyə qalib gəl" şüarı altında keçirilən Bakı marafonu

Fondun rəhbəri Mehriban xanım Əliyeva festival iştirakçıları ilə görüşdə

e İnternet vasitəsilə Heydər Əliyev Fondunun gördüyü işlər barədə araşdırma aparın. Oxuduğunuz məlumatlardan bir neçəsini əldə etdiyiniz faktlarla əsaslandırın.

Nümunə

Məlumat	Fakt
Talassemiya ilə mübarizə aparan bir sıra dövlətlərlə əməkdaşlığın genişləndirilməsi	Fondun təşəbbüsü ilə Bakıda Talassemiya Mərkəzi inşa edildi və 2009-cu il mayın 9-da istifadəyə verildi.

1 a “Himayə” sözünün izahına əsasən aşağıdakı söz və ifadələrin mənasını təxmin edin.

himayədar • himayəsində götürmək • himayə etmək

Himayə – birini (daha zəif olanı) qoruma, qanadı altına alma və ona qayğı göstərmə.
Nənə himayəsində böyümək.

QAY SİLNIUS MESENAT

Elm, təhsil və mədəniyyətə himayədarlıq edən və ona **maliyyə** dəstəyi verən xeyriyyəçiləri çox zaman “mesenat” adlandırırlar. Bəs nə üçün məhz “mesenat”? Xeyriyyə işləri ilə məşğul olan hər kəsi mesenat adlandırmaq olarmı?

Bir sıra sözlərin mənşəyi şəxs adları ilə bağlıdır. “Mesenat” sözü Romanın rəssamlarına və şairlərinə himayədarlıq edən dövlət xadimi Qay Silnius Mesenatın adından götürülmüşdür.

Eramızdan əvvəl 27-ci ildə Oktavian Avqust Roma imperiyasının imperatoru oldu. Onun ən yaxın dostu və məsləhətçisi Qay Silnius Mesenat idi. Mülayim xasiyyəti, nəzakəti ilə həm dostlar, həm də rəqiblər arasında böyük hörmət qazanmış Mesenat dövlət işlərində yaxından iştirak edirdi. Bütün məsələlərdə sülh tərəfdarı olan, daim barışdırıcı mövqe tutan bu şəxsin **təkidi** ilə kütləvi edam haqqında qanun ləğv olundu. İmperator Avqustun dövründə mədəniyyət naziri funksiyasını yerinə yetirən Mesenat elm, ədəbiyyat, incəsənət adamları üçün dövlətdən xeyli **imtiyazlar** aldı. Təsadüfi deyil ki, həmin dövr Roma tarixində sülh və firavanlıq dövrünün başlanğıcı hesab edilir.

Mesenatın bağçasında şeir məclisi

Söz mücrüsü

• maliyyə • imtiyaz • təkid

Ölkədə mədəniyyətin inkişafında Mesenatın xidmətləri böyük idi. İncəsənətin himayədarı sayılan Mesenat ən çox gənc şairlərə dəstək olurdu. O, şəxsi mülklərində kitabxanalar yaradır, gənc yazarlar üçün yaradıcı mühit formalaşdırırdı. Bu səbəbdən Avqustun hakimiyyət illəri latın ədəbiyyatının qızıl dövrü kimi tanınır.

İllər keçdikcə “Mesenat” adı “səxavətli himayədar” sözü ilə eyniləşdi və bir çox dillərdə məhz bu mənada işlənməyə başladı. Ölkənin elm, təhsil və mədəniyyətinin inkişafında böyük rolu olan xeyriyyəçiləri mesenat adlandırırlar.

Söz ehtiyatı

b “Söz mücrüsü”ndən izahlara uyğun gələn sözləri seçin.

1. Dövlətə, yaxud ayrı-ayrı şəxslərə məxsus pul vəsaiti
2. Üstünlük, güzəşt
3. Kütlə üçün, çox, külli miqdarda, geniş miqyasda
4. Rahat yaşayış üçün hər cür şəraitin olduğu hal; bolluq, rifah

c “Dəstək” sözünün mətndə işləndiyi mənasını müəyyən edin.

1. Bir şeyin əl tutulan yeri, tutacaq yeri. *Qapının dəstəyi qırılmışdı.*
2. Kömək, yardım, tərəfdar. *Ən böyük dəstəyi anası idi.*

ş Mətndən verilmiş cümləni bir daha oxuyun.
“Qızıl dövr” ifadəsinin mənasını izah edin.

Bu səbəbdən Avqustun hakimiyyət illəri Latın ədəbiyyatının qızıl dövrü kimi tanınır.

Sözlərin izahı

Epitet – varlığın əlamətinin obrazlı şəkildə ifadəsi, məcazi mənada işlənən əlamət bildirən söz.

d Aşağıdakı ifadələrdə əlamət bildirən sözləri seçin və epitet olduğunu əsaslandırın.

polad biləklər • dəmir iradə • soyuq baxışlar

Nə anladın?

e Mətnin məzmununa əsasən suallara cavab verin.

1. Qay Silnius Mesenat kim idi?
2. Mesenat neçənci əsrdə yaşayıb?
3. Mesenat hansı xüsusiyyətlərinə görə cəmiyyətdə nüfuz qazanmışdı?
4. Romada mədəniyyətin inkişafında Mesenatın hansı xidmətləri olub?
5. “Mesenat” sözü bu gün hansı mənanı ifadə edir?

Düşün və cavab ver

ə Mətnlə bağlı şəkildə məlumatı oxuyun. Mövzuya aid hansı yeni məlumatları aldınız?

f “Mesenat” mətnini yazmaqda müəllifin əsas məqsədi nədir?
Mətnə istinad etməklə cavabınızı əsaslandırın.

- a. Xeyriyyə işlərinin vacibliyini vurğulamaq
- b. Avqust Oktavian haqqında məlumat vermək
- c. Roma dövlətinin yaranması barədə məlumat vermək
- d. “Mesenat” sözünün mənşəyini izah etmək

2 a Qeyd götürməklə “Sezar” mətnini dinləyin və suallara cavab verin.

1. Qay Yuli Sezar kim idi?
2. Yuli Sezar nə üçün Roma imperiyasının imperatoru ola bilmir?
3. Roma imperiyasının ilk hökmdarı kim olub?
4. Qay Oktavi kim idi?
5. Qay Oktavi nə üçün adını dəyişir?
6. “Sezar” hansı sözün sinoniminə çevrilir?

b Uyğunluğu müəyyən et.

1. Roma imperiyasının yaranmasında əsas rol oynamış şəxs	a. çar
2. Roma imperiyasının ilk hökmdarı	b. kayzer
3. Alman dilində imperator	c. Qay Oktavi
4. Rus dilində hökmdar	ç. Qay Yuli Sezar
5. Çar titulundan istifadə edən ilk hökmdar	d. IV İvan Qrozni

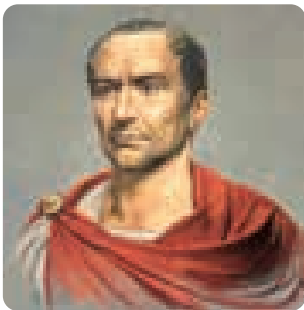
c “Mesenat” mətninə əsasən “mesenat” sözünün eponim olduğunu sübut edin.

ç Mətnə və aşağıdakı məlumatlara istinad edərək “sezar” sözünün eponim olduğunu əsaslandırın.

Sözlərin izahı

Eponim – hər hansı bir addan (məsələn, ad, soyad, coğrafi ad və s.) yaranmış sözlər.

Qay Yuli Sezar

Sezar saladı

d Qruplara ayrılın. Aşağıdakı sözlərin mənşəyi haqqında araşdırma aparın. Bu sözlərdən yaranan eponimlər haqqında təqdimat edin.

I qrup: Mercedes

II qrup: Napoleon

III qrup: Barbi

IV qrup: Rentgen

3 a Nöqtələrin yerinə uyğun şəxs əvəzlilikləri əlavə edin. Seçiminizi əsaslandırın.

1. Uşaqlar, ... oyunu diqqətlə izləyirdim.
2. ... bu gün yaxşı məşq etdiniz.
3. ... şəhərin sakit küçələri ilə yavaş-yavaş addımlayırdı.
4. Xasiyyətləri müxtəlif olsa da, ... uşaqlıqdan dost idilər.
5. ... meşənin içi ilə maşın yolu qurtarana qədər getdik.
6. Deyəsən, ... idmanla məşğul olmağa başlamısan?

Xatırla

Şəxs əvəzlilikləri: mən, sən, o, biz, siz, onlar.

b İkinci cümlədə işarə əvəzliyini seçib birinci cümlədəki hansı sözə işarə etdiyini müəyyən edin.

1. Yağmurlu hava bizim də ürəyimizcə idi.
2. Belə havada balıq ovuna getməyin öz ləzzəti var.
1. Yunan alimi Aristotel Likeysk məbədi yaxınlığında məktəb yaratmışdı.
2. Həmin məktəb məbədin şərəfinə "Likey" adlanırdı.

Xatırla

İşarə əvəzlilikləri: o, bu, elə, belə, həmin.

c Birinci cümlədəki fərqləndirilmiş sözü ikinci cümlədə hansı söz əvəz edir?

1. **Qalib** komandaya mükafat təqdim edildi.
2. Hansı komandaya mükafat təqdim edildi?

Bunları bilməliyik SUAL ƏVƏZLİKLƏRİ

Sual əvəzlilikləri əşyanı, onun əlamətini, miqdarını, hərəkətini və s. sual şəklində bildirir. Bu əvəzliliklər bütün əsas nitq hissələrini əvəz edir.

Gülər bu günü həyəcanla gözləyirdi.
kim? hansı? nəyi? necə? nə edirdi?

ş Fərqləndirilmiş sözlərin əvəzinə sual əvəzliyi işlətməklə sual cümlələri yaradın.

1. **Qollu-budaqlı** ağac ətrafa kölgə salmışdı.
2. **Koroğlu** bir çox türk xalqlarının orta qəhrəmanı sayılır.
3. Marağa rəsədxanasının tikintisinə **1259-cu** ildə başlanılıb.
4. **Sabah** yeni kitabın təqdimatı keçiriləcək.
5. Üç gündən sonra dostlar **vidalaşdılar**.
6. Uşaqlar müəllimlə salamlayıb **içəri** keçdilər.

d Hansı cümlədə dəqiq bilinməyən, yəni qeyri-müəyyən şəxs haqqında danışılır?

- a. O, ağacda quşlar üçün evcik qurub.
- b. Kimsə ağacda quşlar üçün evcik qurub.

Bunları bilməliyək QEYRİ-MÜƏYYƏN ƏVƏZLİKLƏR

Elə əvəzlilər var ki, ifadə etdiyi varlıq konkret deyil, qeyri-müəyyəndir. Belə əvəzlilərə qeyri-müəyyən əvəzlilər deyilir:

• **Kimsə** bərkdən qışqırdı.

Tərkibində **heç** sözü olan əvəzlilər də qeyri-müəyyən əvəzlik sayılır:

• **Onun sözlərinə heç kim** etiraz etmədi.

Nöqtələrin yerinə qeyri-müəyyən əvəzlik artırmaqla cümlələri tamamlayın.

hamı, kimsə, hər şey, bəzi, heç kim, heç nə

1. ... oyunun son dəqiqələrində qol vuracağımıza inanmırdı.
2. Deyəsən, bu il bağçada ... əkməmisiniz?
3. Ata, qapıda ... səni gözləyir.
4. ... planlaşdırdığımız kimi baş verirdi.
5. Doğru elə bilər ... doğrudur.
6. Sabah ... dağətəyi rayonlara qar yağacaq.

Fərqləndirilmiş əvəzlilərdən biri hansı? sualına cavab verir:

- a. Məsələyə **hərə** bir cür fikir bildirdi.
- b. **Hər** ağacın altında bir skamyaya qoyulmuşdu.

Bunları bilməliyək TƏYİNİ ƏVƏZLİKLƏR

Cümlədə ismə aid olub onu ümumi şəkildə təyin edən əvəzlilərə təyini əvəzlilər deyilir. Təyini əvəzlilər bunlardır: **öz, hər, bütün, filan.**

Təyini əvəzlilər necə? hansı? suallarına cavab verir:

• **Hər** quşa **öz** yuvası doğmadır.

Hansı cümlələrdə təyini əvəzlik işlənmişdir? Həmin əvəzlilərin iştirakı ilə yeni cümlələr qurun.

1. Hamı bilirdi ki, filan ayın filan günü iclas olacaq.
2. Tənbələ iş buyur, o sənə nağıl danışsın.
3. Hər ağac öz dibinə kölgə salar.
4. Kimsə bu pəhləvanın qarşısına çıxma bilməzdi.
5. Bu nəşriyyat bütün yaş qrupuna aid kitablar nəşr edir.

Əvəzliyin məna növlərinə əsasən fərqli sözü müəyyən edin.

a. mən	b. siz	c. onlar	d. həmin	e. biz
a. o	b. belə	c. bu	d. elə	e. hərə
a. kimsə	b. heç kim	c. heç nə	d. öz	e. hamı

- 1 a** Sizcə, ölkənin elm, mədəniyyət mərkəzinə çevrilməsində dövlət adamlarının rolu nədədir?

Hülakü xan və Nəsirəddin Tusi

Monqol yürüşləri dedikdə gözümüzün önündə **xarabazara** çevrilən kəndlər, şəhərlər, dağıdılan mədəniyyət abidələri canlanır. Lakin bir çox monqol sərkərdələrindən fərqli olaraq, Hülakü xanın adı tarixə elmin, mədəniyyətin himayədarı kimi düşüb. O, ilk monqol hökmdarı Çingiz xanın nəvəsidir.

Yaxşı təhsil almış Hülakü xan başa düşürdü ki, bir dövləti qoruyub-saxlamaq və gücləndirmək üçün yalnız ordunun gücünə arxalanmaq olmaz. Bu səbəbdən də ensiklopedik biliklərə sahib məşhur alim Nəsirəddin Tusini şəxsi məsləhətçisi təyin etmişdi.

Hülakü xan Marağa şəhərini tutduqdan sonra onu yenidən qurdu və **abadlaşdırdı**. Tezliklə bu şəhər Hülakü xanın yaratdığı və ilk hökmdarı olduğu Elxanlı dövlətinin paytaxtına çevrildi. Lakin Elxanlı hökmdarı bunlarla da kifayətlənmədi. Marağanı öz dövrünün elm və mədəniyyət mərkəzinə çevirmək qərarına gəldi. Onun əmri ilə dünyanın bir çox ölkələrindən sənətkar ailələri, elm adamları Marağaya dəvət edildi. Bundan başqa, Hülakü xan ələ keçirdiyi bir çox şəhərlərin məşhur kitabxanalarını paytaxta köçürtdü.

Hülakü xan elmə böyük maraq göstərdiyindən Nəsirəddin Tusiyə **rəsədxana** qurmaq tapşırırdı. O, ələ keçirdiyi ölkələrdəki mülklərin **icarəsindən** və satılmasından əldə edilən pulların idarə olunmasını alimə həvalə etdi. Elə rəsədxananın tikintisinə çəkilən xərclər də həmin pullar hesabına ödənilirdi. Bundan başqa, rəsədxanada çalışan yüzdən artıq alimə ömürlük **maaş kəsildi**.

Marağa şəhərində Şərqi ilk rəsədxanasının inşasına 1259-cu ildə başlanılmışdı. Lakin 1265-ci ildə Hülakü xan vəfat etdiyindən tikinti işlərinin tamamlandığını görmək ona **nəsib olmadı**. Onun yerinə taxta çıxan oğlu Abaqa xan rəsədxananın **inşasını** sona çatdırdı. Tikintisi 1270-ci ildə başa çatan rəsədxana qısa vaxtda böyük bir elm **ocağına** çevrildi. Burada astronomiya ilə yanaşı, tibb, kimya, riyaziyyat, həndəsə və s. sahələrə aid tədqiqatlar aparılırdı.

Rəsədxanada kitabxana və məktəb də fəaliyyət göstərirdi. Təkcə Bağdad kitabxanasından 500 minə yaxın kitab gətirilərək rəsədxananın kitabxanasına təhvil verilmişdi.

Söz mücrüsü

- xarabazar • abadlaşdırmaq
- rəsədxana • nəsib olmaq
- maaş kəsmək • icarə

Marağa rəsədxanasında astronomiya elmi üçün yenilik sayılan Göy (ulduz) qlobusu hazırlanmışdı. Qızıl, gümüş və tuncdan düzəldilmiş həmin qlobus hazırda Almanıyanın məşhur Drezden muzeyində saxlanılır.

Hülakü xanın himayəsi altında Nəsirəddin Tusinin yaratdığı Marağa rəsədxanası dünya elminin inkişafında əvəzsiz rol oynamışdır.

Marağa rəsədxanası müasir dövrdə

Söz ehtiyatı

- b** “Söz mücrüsü”ndən aşağıdakı izahlara uyğun sözləri seçin.
1. Optik cihaz və alətlərlə astronomik müşahidələr və tədqiqatlar aparılan bina, yer
  2. Xarabalıq, viranəlik, xaraba qalmış yer
  3. Yaxşılaşdırmaq, yaşayış üçün lazım olan hər cür şəraitlə təmin etmək
  4. Müəyyən şərtlər əsasında əmlakın müvəqqəti istifadəyə verilməsi, ya alınması
- c** Mətdən verilmiş cümləni bir daha oxuyun. “Ocaq” sözünün hansı mənada işləndiyini müəyyən edin. Bu sözü digər mənalarında cümlədə işlədin.
- Həqiqətən də, Hülakü xan ələ keçirdiyi Marağanı dünyanın ən adli-sanlı elm ocağına çevirməyi bacarır.*
- a. od yandırmaq üçün yer
  - b. doğma yer, ata yurdu
  - c. mərkəz, adamların toplaşdığı yer
  - d. müqəddəs yer
- ş** Mətdə fərqləndirilmiş “inşa” sözünün hansı mənada işləndiyini müəyyən edin.
- a. təfəkkürü və bilikləri əks etdirən yazı işi, esse
  - b. yaratma, qurma, tikmə
- d** “Ensiklopedik biliklər” ifadəsinin mənasını izah edin.

Sözlərin izahı

Ensiklopediya – bütün elm və fəaliyyət sahələrinə dair, yaxud bir sahə, ölkə və şəxsiyyətlə bağlı hərtərəfli, sistemli, ən vacib və yığcam məlumat verən elmi toplu.

Nə anladın?

- e** Fikirlərdən birini Hülakü xana aid etmək olmaz:
- a. Monqol sərkərdəsi olub.
  - b. Çingiz xanın nəvəsidir.
  - c. Elmə böyük maraq göstərib.
  - d. Mükəmməl təhsil ala bilməyib.

Düşün və cavab ver

2 a Marağa şəhərinin dünyanın ən adlı-sanlı elm ocağına çevrilməsində Hülakü xanın rolu haqqında danışın. Mətnə istinad edərək aşağıdakı fikirləri şərh edin.

- Hülakü xanın güclü dövlət haqqında düşüncələri;
- elm və mədəniyyətə dəyər verməsi;
- xalqın maarifləndirilməsinə yönələn fəaliyyəti.

b Mətndəki məlumatlardan istifadə etməklə hansı suallara cavab tapmaq mümkündür?

1. Hülakü xan Marağanı neçənci ildə ələ keçirdi?
2. Marağa şəhəri neçənci ildə Elxanilər dövlətinin paytaxtı oldu?
3. Marağa rəsədxanası neçə ilə tikildi?
4. Abaqa xan neçənci ildə hakimiyyətə gəldi?

c Mətndə təsvir edilmiş hadisələrin fakt, yoxsa fikir olduğunu müəyyən edin.

1. Marağa şəhəri dünyanın ən gözəl şəhərlərindən biridir.
2. Hülakü xan arif adam idi.
3. Şərqi ilk rəsədxanası Marağa şəhərində tikilir.
4. Nəsirəddin Tusinin təklifi ilə Marağada rəsədxana qurulur.
5. Marağa rəsədxanasında bir çox məşhur alimlər fəaliyyət göstərüb.

Yadda saxla

Tarixi şəxsiyyət və hadisələrlə bağlı obyektiv və subyektiv fikirlər ola bilər. Həmin məlumatların həqiqiliyini yoxlamaq üçün tarixi mənbələrə istinad etmək vacibdir. Tarixi mənbələr dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- tarixi abidələr
  - arxeoloji qazıntılar
  - həmin dövrə aid sənədlər
  - müasirlərin hadisə ilə bağlı yazılı qeyd və xatirələri
- Tarixi mənbələr arqumentləri təsdiqləyən faktlardır.

ç Arxeoloji qazıntıların nəticələri Marağa rəsədxanası haqqında hansı məlumatları təsdiq edir?

1. 1965–1966-cı illərdə Marağa rəsədxanasının yerləşdiyi ərazidə arxeoloji qazıntılar aparılıb. Qazıntılar nəticəsində 5 kürəşəkilli binanın olduğu aşkarlanıb.
2. Rəsədxananın əsas binası dairəvi formadadır. Onun diametri 22 metrdir.
3. Arxeoloqlar binalardan birinin rəsədxananın kitabxanası olduğunu güman edirlər. Bu binanın sahəsi 330 m² olub.

- 3 a** Söz birləşmələrinin əsas və asılı tərəfini müəyyənləşdirin. Əsas tərəfin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyən edin.

1. həyatı sevən	4. dostun köhnəsi	7. uşaqların hamısı
2. maraqlı fikir	5. şagirdlərin ikisi	8. körpüdən keçəndə
3. yağışın səsi	6. dağa qalxmaq	9. uşaq böyüdükcə

! Bunları bilməliyək İSMİ VƏ FEİLİ BİRLƏŞMƏLƏR

Əsas tərəfin ifadə vasitəsinə görə söz birləşmələri iki yerə ayrılır: ismi və feili birləşmələr.

İsmi birləşmələrin əsas tərəfi isim, sifət, say, əvəzlik, zərflə ifadə olunur:

isti hava, şəhərin istisi, kitabların üçü, uşaqların hamısı, pilləkənin yuxarısı.

Feili birləşmələrin əsas tərəfi feilin təsriflənməyən formaları ilə ifadə olunur:

göylərdə uçmaq, şəhərdə yaşayan, ürəkdən sevinəndə.

- b** Söz birləşmələrini növlərinə görə qruplaşdırın. Hər birinə iki nümunə əlavə edin.

nağıl danışanda, vətənə xidmət etmək, təbiətin möcüzəsi, tarixin qızıl səhifəsi, sənət əsəri, qəzetlərin çoxu, subtropik iqlim, geri dönmədən, sözünü deyən

İsmi birləşmələr	Feili birləşmələr

- c** Uyğunluğu müəyyən edin.

1. ayın beşi	a. əvəzlik + zərf
2. meyvələrin şirini	b. isim + say
3. üç alma	c. zərf + məsdər
4. insanların bəzisi	ç. isim + sifət
5. indi öyrənmək	d. say + isim
6. hamıdan tez	e. isim + əvəzlik

Nümunə 1-b

- ş** Verilmiş sözlərə təsriflənməyən feillər artırmaqla feili birləşmələr düzəldin.

xaricdə ..., məsələni ..., axşam ..., sevinclə ..., bağçada ...,

Nümunə xaricdə *yaşamaq*, xaricdə *yaşayan*, xaricdə *yaşayanda*

- d** Verilmiş sözləri həm əsas, həm də asılı tərəf kimi işlətməklə ismi və feili birləşmə yaradın.

açılan, gəzmək, təəccüblənən, yazılmış

Nümunə *açılan qapılar, üzümüzə açılan*

- 1 a** Sizcə, təhsil ocaqlarının, teatr binalarının tikilməsinin cəmiyyətin inkişafında hansı rolu var?

HACI ZEYNALABDİN TAĞIYEV

Hacı Zeynalabdin Tağıyev XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində yaşamış məşhur azərbaycanlı neft milyonçusu və mesenat olub.

Zeynalabdin Bakıda kasıb başmaqçı ailəsində dünyaya göz açıb. Hələ 12 yaşında ikən ailəsinə kömək məqsədilə balaca Zeynalabdin tikintidə fəhləlik edib. Bir müddətdən sonra isə tikinti ustası, hətta tikinti təşkilatçısı kimi tanınmağa başlayıb.

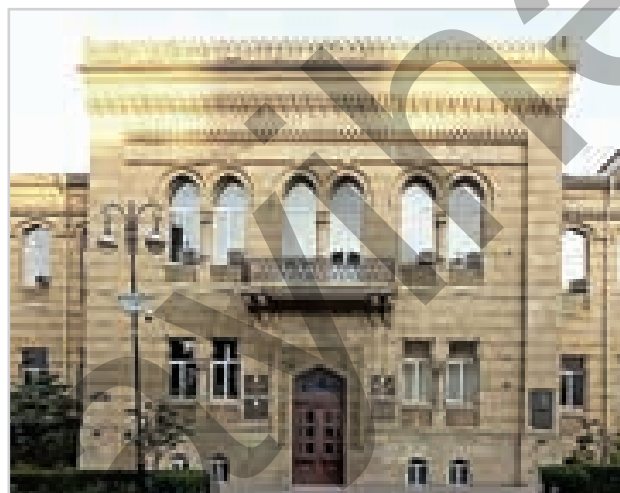
XIX əsrin ikinci yarısında Bakıda neft sənayesi sürətlə inkişaf edirdi. 70-ci illərdə gənc Tağıyev müəyyən qədər vəsait toplayaraq neft biznesinə başlayır. Bir neçə dəfə uğursuzluqla üzləşsə də, ruhdan düşmür, səbirlə gözləyir. Nəhayət, günlərin birində gözlədiyi olur, buruq fontan vurur. Beləliklə, Zeynalabdin var-dövlət sahibi olur.

Neft milyonçusu olan Tağıyev elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində xeyirxah əməllərinə görə xeyriyyəçi-mesenat kimi şöhrət qazanır.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev ilk növbədə azərbaycanlı qızların təhsil almasına can atır. O deyirdi ki, bir oğlana təhsil verməklə təhsilli bir insan, bir qıza təhsil verməklə təhsilli bir ailə qazanmış oluruq. H.Z.Tağıyev qızlar məktəbini açmaqla Azərbaycan təhsilinin inkişafında böyük rol oynamışdır.

Qızlar məktəbinin açılması isə heç də asan olmadı. Həmin dövrdə Azərbaycan Rusiya imperiyasının tərkibində idi. Hacı çətinliklə də olsa, məktəbin açılması üçün rus çarından icazə aldı. Bundan sonra şəhərin mərkəzində böyük bir məktəb binası tikdirdi.

Məktəbin açılmasına ən böyük maneə yerli ruhanilər oldu. Onlar deyirdilər ki, guya qadınların təhsil alması İslam dininə ziddir. Hətta Hacıya hədə-qorxu gəlir, fikrindən döndərməyə çalışırdılar. Ruhanilərin hər sözünə inanan avam camaat qızlarını məktəbə göndərmək istəmirdi. Hacı Şərqin dini mərkəzlərinə müraciət edib din xadimlərinin bu haqda fikrini öyrəndi. Onlardan gələn məktublarda deyilirdi ki, İslam dinində qızların təhsil almasına dair qadağa yoxdur. Bu məktublar ruhaniləri sakitləşdirdi.

Qızlar məktəbinin binası
(indi Əlyazmalar İnstitutu)

Nəhayət, 1901-ci il oktyabrın 7-də Bakıda müsəlman Şərqində ilk qızlar məktəbi fəaliyyətə başladı. Əvvəllər 4 illik, sonra isə 6 illik oldu. Burada hesab, ana dili, rus dili, təbiətşünaslıq və s. fənlər tədris olunurdu. Həmçinin xor, rəqs və başqa dərnəklər var idi. Məktəbə ilk dəfə 58 nəfər qəbul edilmişdi. Bunlardan 35 nəfərinin təhsil haqqını Hacı özü ödəyirdi.

Qızlar məktəbində musiqi dərsi

Qızlar məktəbində tikiş dərsi

Məktəbin nüfuzu getdikcə artırdı. Artıq yeddi yaşına çatır-çatmaz valideynlər qız övladlarının əlindən tutub Hacınin məktəbinə gətirirdilər. Tağıyevin Qızlar məktəbini bitirən onlarla azərbaycanlı qız sonradan millətin maariflənməsində yaxından iştirak etdi.

Tağıyevin təhsil sahəsində xidmətləri bununla bitmirdi. O, Bakıdakı ilk orta-texniki məktəbin himayəçisi olmuş, Mərdəkanda bağçılıq məktəbi açmış, Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması üçün xeyli miqdarda **vəsait** ödəmişdi.

Bakı şəhərində ilk teatr binasını da 1883-cü ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyev tikdirib. O dövrdə Tağıyevin Teatrı şəhərdə yeganə teatr binası idi. Əgər bu teatr olmasaydı, bəlkə də, Azərbaycanda teatr və opera sənəti bu qədər inkişaf etməzdi.

Tağıyev Azərbaycanın istedadlı gənclərini xarici universitetlərə oxumağa göndərir, xalqın maariflənməsi üçün qəzetlərə, **nəşriyyatlara** yardım göstərirdi. O həm də ölkədə aclıq təhlükəsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görür, Bakıya Şollar suyunun çəkilməsində yaxından iştirak edirdi. Hacınin xeyriyyə işlərini sadalamaqla qurtarmaq olmaz.

Tağıyev öz biznes fəaliyyətində də, ilk növbədə, xalqının maraqlarından çıxış edir, Azərbaycanın gələcəyini düşünürdü. Əsas gəlirlərini neft istehsalından əldə etsə də, o, gəmiçilik, toxuculuq, balıqçılıq, enerji sənayesinə də **sərmayə** qoyurdu. Bütün bunlar son nəticədə Azərbaycan **iqtisadiyyatının** hərtərəfli inkişafına təkan verirdi. Məsələn, Bakıda ilk toxuculuq fabrikinə tikdirən Hacı bu fabriki **xammalla** təchiz etmək üçün Yevlaxda pambıq əkininə, eləcə də pambıqtəmizləmə zavoduna sərmayə qoymuşdu.

Tağıyev 1924-cü ildə vəfat etmişdir. Bu gün onun adı çəkiləndə ən əvvəl göz önündə xeyriyyəçilik simvolu canlanır, səxavət, əliaçıqlıq, mesenatlıq kimi xeyirxah əməllər yada düşür.

Müsəllim Həsənovun "Hacı Zeynalabdin Tağıyev" kitabı əsasında işlənmişdir.

Söz mücrüsü

- sərmayə • vəsait • xammal
- iqtisadiyyat • nəşriyyat

Nə anladın?

b Mətnə hansı suallara cavab yoxdur?

1. Hacı Zeynalabdin Tağıyev harada təhsil almışdı?
2. Qızların təhsil almasına kimlər maneə yaradırdılar?
3. Tağıyev ruhanilərin təzyiqindən yaxa qurtarmaq üçün nə etdi?
4. Məktəbin tikintisinə nə qədər xərc çəkilmişdi?
5. Məktəb nə vaxt fəaliyyətə başladı?
6. Bakı şəhərində ilk teatr binası nə vaxt tikilmişdir?

c Doğru, yoxsa yanlış?

1. Tağıyev əmək fəaliyyətinə neft buruqlarında fəhlə kimi başlayıb.
2. Tağıyevin qızlar məktəbinin binası bu günə kimi qalır.
3. Qızlar məktəbində şagirdlərdən çoxunun təhsil haqqını Tağıyev özü ödəyirdi.
4. Qızlar məktəbini açdıqdan sonra Tağıyev Bakıda teatr binası tikdirdi.
5. Tağıyev pulunu yalnız neft biznesindən əldə edirdi.

ç Mətnə Tağıyev haqqında:

- hansı məlumatlar öz əksini tapmayıb?
  - hansı məlumata daha geniş yer verilib?
- a. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin uşaqları
  - b. Tağıyevin təhsil sahəsində xeyriyyəçiliyi
  - c. Tağıyevin mədəniyyət sahəsində xeyriyyəçiliyi
  - ç. Tağıyevin dövlət işlərində iştirakı
  - d. Tağıyevin biznes fəaliyyəti

Düşün və cavab ver

2 a Şəkilaltı izahlardan hansı əlavə məlumatları öyrəndiniz? Həmin məlumatlarla mətnin hansı abzaslarını genişləndirmək olar?

b Aşağıdakı məlumatı oxuyun. Bu faktı mətnin 2-ci abzasında verilmiş məlumatla müqayisə edərək H.Z.Tağıyevin doğum tarixi haqqında fikir yürüdün.

1900-cü ilin sentyabrında Tağıyevin əmək fəaliyyətinin 50 illiyi tamam olur və bu münasibətlə Nəriman Nərimanov onun haqqında kiçik bir kitab yazır.

- C** Sizcə, nə üçün mətnin müəllifi Tağıyevin doğum tarixi haqqında məlumat vermir? Müsəllim Həsənovun Tağıyev haqqında kitabından aşağıdakı parçaları oxuyun və bunun səbəbini izah edin.

“Bakinski raboçi” qəzetinin 1924-cü il 3 sentyabr nömrəsində verilmiş elandan:
“Zeynalabdin Tağıyev sentyabrın 1-də 105 yaşında Mərdəkanda ağ ciyər iltihabından vəfat etmişdir.

Nəriman Nərimanovun (1870–1925) Tağıyev haqqında kitabından:
“Hacı Zeynalabdin Tağıyev 1838-ci ildə Bakıda anadan olub”.

Tağıyev haqqında 1912-ci ilə aid arxiv sənədində onun 74 yaşı olduğu göstərilir.

Hacının 1898-ci ildə doğulan qızı Leylanın doğum şəhadətnaməsində uşağın atasının, yəni H.Z.Tağıyevin 56 yaşı olduğu göstərilir.

1899-cu ildə Zaqafqaziya Ruhani İdarəsindən Tağıyevə verilmiş doğum şəhadətnaməsindən:
“Hacı Zeynalabdin Tağıyev ... 1823-cü ildə doğulub”.

- Sənədlərə əsasən Tağıyevin doğum tarixi haqqında neçə versiya ortaya çıxır? Həmin versiyaları sadalayın və inandırıcı görünəni əsaslandırın.

- Ş** Məlumat vərəqində yazılanları rabitəli mətn şəklində təqdim edin. Məlumatlara istinad edərək Hacı Zeynalabdin Tağıyevin fikrini şərh edin.

Bir oğlana təhsil verməklə təhsilli bir insan, bir qıza təhsil verməklə təhsilli bir ailə qazanmış oluruq.

NAZLI TAHİROVA

Doğum tarixi: 1870-ci il

Doğum yeri: Naxçıvan

Vəfat tarixi: 1977

Təhsil aldığı məktəb: Tağıyevin Qızlar məktəbi

Təhsil aldığı dövr: 1901–1907-ci illər

Fəaliyyət dövrü: 1909 – ömrünün sonuna qədər

Təsis etdiyi qurumlar:

1912-ci ildə Naxçıvan şəhərində qızlar üçün məktəb

1921-ci ildə Naxçıvanda ilk özfəaliyyət qızlar teatrı

Mükafatları: “Əməkdar məktəb müəllimi” fəxri adı

Qeyd: Seminariyanın məzunlarına H.Z.Tağıyev “Quran” kitabını avtoqrafla bağışlayırdı. Həmin xatirə kitabını Nazlı xanımın nəvələri bu gün də qoruyub saxlayırlar.

3 a “Mif” sözünün mənaları ilə tanış olun. Həqiqi və məcazi mənada cümlədə işlədin.

mif (yun. *mythos* – söz, nağıl, rəvayət)

1. Yer üzündə həyatın yaranışı, əfsanəvi qəhrəmanlar və s. haqqında rəvayət, əfsanə.
2. Məcəzi mənada: hər hansı şəxsiyyət və ya hadisə haqqında uydurma məlumat.

b Mətnlərdə tanış olduğunuz məlumatların mif, yoxsa həqiqət olduğunu necə müəyyən edirsiniz?

- Bu fəsilə Tağıyevin qızlar məktəbi haqqında aldığınız məlumatlar sizə inandırıcı göründümü? Fikrinizi əsaslandırın.
- Mətnə deyilir ki, Tağıyev ölkədə aclıq təhlükəsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görürdü. Müəllif bu məlumat necə əsaslandırsaydı, həqiqət olduğuna inanardınız?

Yadda saxla

Qeyri-bədii mətnləri oxuyarkən fikirləri və faktları bir-birindən fərqləndirmək lazımdır.

Fikir – hər hansı hadisə və ya şəxsiyyət haqqında müəllifin mühakiməsi. Məsələn: *H.Z.Tağıyev təhsilin inkişafında böyük xidmətləri olmuş məşhur mesenatdır.*

Fakt – fikri və ya məlumatı təsdiqləyən sənəd, fotosəkil, mənbə və s. Məsələn: *Tağıyev Bakıda ilk qızlar məktəbini açmışdır. 1901-ci ilin aprelində “Kaspi” qəzetində bu haqda xəbər dərc olunmuşdu.*

Təxəyyüldən fərqli olaraq, faktı dəqiqləşdirmək, doğru, yoxsa yanlış olduğunu müəyyən etmək mümkündür.

Dinləmə 13

c “Tağıyevin dolayı xeyriyyəçiliyi” mətnini dinləyin. Mətnə verilmiş fikir, məlumat və faktları müəyyənləşdirin.

ç Haqqında danışılan binalardan hansı ilkin təyinatı üzrə fəaliyyət göstərir?

d Nə üçün Musa Nağıyev Hacı ilə söhbətin sonunda tutuldu və utanaraq evi tərk etdi?

e Mətnə verilən hansı məlumatları faktlarla təsdiq etmək olar?

- 1) rus müğənnisinin şərəfinə ziyafət verilməsini
- 2) Musa Nağıyevlə Zeynalabdin Tağıyevin söhbətini
- 3) Musa Nağıyevin xəsis olmasını
- 4) Musa Nağıyevin İsmayıl adlı oğlunun olmasını
- 5) İsmailiyyə və Opera teatrı binalarının tikilməsini

İsmailiyyə binası

Opera teatrı

4 a Qruplarla iş. Mətnləri oxuyun və aşağıdakı qaydada təqdim edin.

- Mətni nəql edin.
- Kontekstə əsasən tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyənləşdirin və izah edin.
- Sınıf yoldaşlarınızın mətni anladıklarını yoxlamaq üçün 3 sual verin.
- Mətnin mif, yoxsa həqiqət olduğunu əsaslandırın.

I qrup

QIZIL ÜZÜK VƏ BALIQ

Bir gün Hacı'nın könlünə balıq ləvəngisi düşür. Balıq almaq üçün bazara gedən aşıpaşı əliboş qayıdır və deyir:

– Bazarda bir dənə də olsun təzə balıq yoxdur. Satıcıların dediyinə görə, dənizdə bir neçə gün külək olub. Balıqçılar ova çıxmayıblar. İndi də balığın qiymətini elə qaldırıblar ki, gətirib satmaq sərf eləmir.

Hacı Zeynalabdin faytona minib öz balıq vətəgələrindən birinə gedir. Balıqçılar onu görüb başına yığışırlar. Hacı onlardan balıq istəyir. Ona təzə tutulmuş iri bir **nərə** balığı verirlər. Hacı balığın pulunu artıqlamasıyla ödəyir. Sonra balıqçılara deyir ki, balığın ağzını açsınlar. Barmağından çox bahalı brilyant üzüyü çıxarıb balığın ağzına atır. Balıq üzüyü udan kimi onu dənizə buraxır.

Bu xəbər elə həmin gün bütün balıq vətəgələrinə yayılır. Balıqçılar qayıqlara minib qarnında brilyant üzük gəzdirən balığın ovuna çıxırlar. İki gündən sonra şəhərin bazarlarında balıq əlindən tərpənmək olmur. Balığın qiyməti elə ucuzlaşır ki, ən kasıb adamlar belə balıq ala bilirlər.

II qrup

İANƏ

Novruz bayramı ərəfəsində bir qrup şagird **ianə** toplamaq üçün dövlətli şəxslərin evlərini, idarələrini gəzirdi. Onlar Hacı Zeynalabdin Tağıyevin də evinə gedirlər. Qapıda dayanan gözətçi onları Hacı'nın iş otağına otürür.

Uşaqlar gəlişlərinin məqsədini Hacıya söyləyirlər. Hacı **ianə** qutusunu göstərib soruşur:

- Bu qutuya başqa adamlar da pul salıbmı?
- Bəli, qutuda pul var, – deyə uşaqlar cavab verir.

Onda Hacı deyir:

- Bu qutunu aparın məktəbə. Mənə başqa bir boş qutu gətirin.

Bir azdan uşaqlar boş qutu ilə geri dönlər. Hacı qutuya bir pul **qəbz**i salır. Məktəbdə qutunu açanda məlum olur ki, Hacı ehtiyacı olan uşaqlar üçün 5000 manat **ianə** edib. Təsəvvür edin ki, həmin dövrdə bir manata iki qoyun almaq olardı.

III qrup

BAKIDA ÇÖRƏK QITLIĞI

1871-ci ildə Bakı camaatı çörək **qıtlığı** ilə üzləşmişdi. Səbəb də o idi ki, un tacirləri daha çox pul qazanmaq üçün anbarları bağlı saxlayır, süni surətdə qiymətləri bahalaşıdırırdılar.

Belə bir vəziyyətdə Hacı Zeynalabdin tacirlərlə danışığa gedib baha qiymətə olsa da, onlardan xeyli un aldı. O, şəhərin mərkəzində çörək yarmarkası təşkil edib burada baha aldığı unu ucuz qiymətə satmağa başladı. Un tacirləri: "Biz belə danışmamışıq", – deyə onu hədələməyə başladılar. Ancaq Hacı onlara əhəmiyyət verməyib çörəyin qiymətini aşağı sala bildi.

Həmin günlərdə "Bakinski listok" qəzeti yazırdı: "...Qiymətlərin artması şəhərin yoxsul sakinlərinin vəziyyətini bir az da pisləşdirir. Amma belə bir vaxtda xalqın ağır vəziyyətini yüngülləşdirməyə çalışan, bu yolda öz var-dövlətindən keçən adamlar tapılır. İnkişaf etmiş ölkələrdə Tağıyev kimi adamlara heykəl qoyurlar".

IV qrup

100 İLLİK MÜQAVİLƏ

Deyilənə görə, Tağıyev Almaniyaya səfəri zamanı Berlindəki bahalı restoranlardan birinə daxil olur və nahar etmək istəyir. O, masalardan birində əyləşib gözləyir. Ancaq ofisiant ona yaxınlaşmır. Hacı'nın geyimini, saqqalını görüb onu imkansız bir şəxs zənn edir. Sonda Hacı özü ofisiantı səsləmək qərarına gəlir. Lakin heç kim ona diqqət etmir. Bir xeyli gözlədikdən sonra Hacı restoranı tərk edir.

Bir müddətdən sonra restoran rəhbərliyi xəbər tutur ki, onların Şərq görünüşlü qonağı Bakıdan gələn milyonçuymuş. Cəld Hacı'nın arxasınca bir elçi göndərirlər. Onu restorana gətirərək üzr istəyirlər və onun üçün 20 nəfərlik bir masa açıb müxtəlif yeməklərlə bəzəyirlər. Hacı soruşur:

– Bu masanın bir günlük qiyməti nə qədərdir?

Rəhbərlik hesablayır və cavab verir.

– Bəs bir həftəlik?

Yenə hesablayıb cavab verirlər.

– Bəs bir aylıq?.. Bəs bir illik?... Bəs yüz illik?

Rəhbərlik suallardan son dərəcə çaşqın olsa da, hesablayıb cavab verir. Hacı'nın sualları əbəs olmur. O, restoran rəhbərliyi ilə 100 illik müqavilə imzalayır, pulunu ödəyir. Müqavilədə qeyd olunur ki, 100 il ərzində bu restorana gələn hər bir azərbaycanlı belə bir masa ətrafında **təmənnasız** yemək yeyəcək.

Belə deyirlər ki, həmin restoran 100 il ərzində ora gələn azərbaycanlılara təmənnasız qulluq edib.

Söz mücrüsü

- nəmə • ianə • qıtlıq
- qəbz • təmənnasız

Söz ehtiyatı

- b** Bu bölmədə aldığınız məlumatlara və sağda verilmiş izaha əsasən “mesenat” və “filantrop” sözlərinin mənaları arasındakı fərqi izah edin.
- Hansı söz hər iki sözün izahı üçün açar söz ola bilər?
- a. hökmdar   b. xeyriyyəçi   c. biznesmen
- c** Oxuduğunuz mətnlərə əsasən Hacı Zeynalabdin Tağıyev haqqında aşağıdakı fikirləri şərh edin.
- a. Mesenat kimi təqdim olunur.
b. Filantrop kimi təqdim olunur.

Sözlərin izahı

Filantrop – yoxsullara kömək edən, humanist, xeyriyyəçi.

Nə anladın?

- ç** Dinlədiyiniz mətnlərə əsasən cümlələri tamamlayın.
1. Bazarda balıq tapmaq mümkün deyildi, çünki ... .
  2. Hacı barmağından brilyant üzüyünü çıxarıb balığın ağzına atır, çünki ... .
  3. Novruz bayramı ərəfəsində bir qrup şagird dövlətli şəxslərin evlərini, idarələrini gəzirdilər, çünki ... .
  4. Berlindəki restoranlardan birində Hacıya qonaqlıq verirlər, çünki ... .
  5. Hacı restoran rəhbərliyi ilə 100 illik müqavilə imzalayır, pulunu ödəyir, çünki ... .
  6. 1871-ci ildə Bakıda çörək qıtlığı yaranmışdı, çünki ... .

Düşün və cavab ver

- d** Sizcə, Hacı Zeynalabdin Tağıyev haqqında danışılan bu hadisələrin həqiqiliyini və yaxud reallığa uyğun olmadığını necə əsaslandırmaq mümkündür?
- e** Oxuduğunuz mətnlərdən verilmiş hansı məlumatları təsdiqləmək mümkündür?
1. XIX əsrin əvvəllərində Bakıda Hacı Zeynalabdin adında çox varlı bir adam yaşayırdı.
  2. Tağıyev yazıçı və şairlərə yardım edər, yeni məktəblər açar, kasıb uşaqların təhsil haqqını ödəyirdi.
  3. Hacı bahalı brilyant üzüyünü balığın ağzına atıb dənizə buraxır.
  4. Hacı Zeynalabdin balıq vətəgələrinin sahibi idi.
  5. Almaniyadakı restoranda Hacıya xidmət göstərməmişdilər.

Yazı

- 5 a** Hacı Zeynalabdin Tağıyevin xeyriyyəçilik fəaliyyəti haqqında maraqlı əhvalat düşünüb hekayə yazın.

6 a Aşağıda verilmiş söz birləşmələri arasında hansı mənə fərqi var?

1. *Məktəb direktoru*

2. *Məktəbin direktoru*

Bunları bilməliyik **İSMİ BİRLƏŞMƏLƏRİN MÜƏYYƏNLİK VƏ QEYRİ-MÜƏYYƏNLİK BİLDİRMƏSİ**

Yiyəlik halda olan sözlər, adətən, ismi birləşmənin asılı tərəfi olur:

kitabın üzü, **almanın** şirəsi.

Bu ismi birləşmələrin asılı tərəfi şəkilçisiz də işlənə bilər: **kitab** üzü, **alma** şirəsi.

Birinci halda söz birləşməsi müəyyənlik, konkretlik, ikinci halda ümumilik, qeyri-müəyyənlik bildirir. Müqayisə edin:

kitabın üzü – konkret bir kitabın üzü

kitab üzü – ümumiyyətlə, hər hansı bir kitab üçün nəzərdə tutulan üz

Beləliklə, ismin yiyəlik halı iki cür olur:

1. müəyyənlik bildirən yiyəlik hal
2. qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik hal

b Yerindən asılı olaraq, “səhər” sözünü müəyyən və ya qeyri-müəyyən yiyəlik halda işlətməklə cümlələri tamamlayın.

1. Anama ... yeməyi hazırlamağa kömək etdim.
2. Gecənin xeyrindənsə ... şəri yaxşıdır.
3. ... gözü açılmamış həyəti səs-küy bürümüşdü.
4. Hər gün ... idmanı etməmiş evdən çıxmıram.
5. ... mehinin dağlardan qovub gətirdiyi ətir ruhumuzu oxşayırdı.

c Hansı cümlədə söz birləşmələrinin asılı tərəfini müəyyənlik bildirən yiyəlik halda işlətmək mümkün deyil?

1. Qədimdə insanlar günəş saatından istifadə edirdilər.
2. Dağın zirvəsində Azərbaycan bayrağı dalğalanırdı.
3. Bu qədim abidə Şamaxı rayonunda yerləşir.
4. Sinif rəhbəri şagirdlərlə bu haqda söhbət etdi.
5. Binamızın qarşısında yeni kitab mağazası açılıb.
6. Çalanın ağzını ağac budaqları ilə örtmüşdü.

ç Sözləri həm müəyyən, həm də qeyri-müəyyən yiyəlik halda işlətməklə söz birləşməsi yaradın.

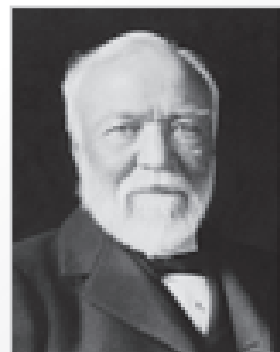
tarix, sinif, meşə, kitabxana, fond, axşam, alma, çiçək, ürək

- 1 a** Sizcə, dünyanın ən məşhur mesənətləri daha çox hansı sahələri inkişaf etdirmək üçün ianə ayırırlar?
- b** Aşağıda məşhur mesənətlər haqqında qısa məlumatlar və onların xeyriyyəçilik haqqında söylədiyi fikirlər təqdim olunur. Həmin sitatları bölmənin ideyası ilə əlaqələndirib şərh edin.

Endryu Karnegi amerikalı iş adamı, poladtökmə sənayesinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri və məşhur xeyriyyəçi olub. O öz həyatının məqsədini bu cür xarakterizə edir: “Normal yaşamaq üçün bəs edəcək pulu xərcləmək, yerdə qalan hamısını isə xeyriyyəçiliyə sərf etmək lazımdır”. Xeyriyyəçilik deyəndə isə o, pulu, sadəcə, yoxsullara paylamağı yox, inkişaf üçün şəraiti olmayan istedadlı şəxslərin inkişafına imkan yaratmağı nəzərdə tuturdu.

1901-ci ildə Karnegi öz imperiyasının ən gəlirli hissəsini 450 milyon dollara satdı və pulları xeyriyyəçiliyə sərf etməyə başladı.

Endryu Karnegi xeyriyyə işlərinə sərvətinin 90 faizini sərf etdi. ABŞ, Böyük Britaniya və Avstraliyada Karneginin vəsaiti ilə 2509 kütləvi kitabxana yaradıldı. Hazırda amerikalıların 40 faizi Karneginin kitabxanalarından faydalanır.

Endryu Karnegi
(1835–1919)

“Başqalarına yardım etməyən heç vaxt varlana bilməz”.

Bill Geyts “Maykrosoft”-un (Microsoft) qurucusu, amerikalı iş adamı, sərmayəçi, xeyriyyəçidir. 2000-ci ildə Bill Geyts həyat yoldaşı Melinda ilə birlikdə “Geytslərin xeyriyyə fondu”nu təsis ediblər.

2022-ci ildə Bill Geyts sərvətinin 95%-ni “Geytslərin xeyriyyə fondu”na yatırıb. Hazırda fondun illik xərcləri 9 milyard dollar təşkil edir. Fond iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə, təbii fəlakətlər zamanı yardım, kitabxanaların tikilməsi, yoxsulluqla mübarizə, səhiyyə və təhsil sahələrindəki proqramlara **grant** ayırır.

Bill Geyts

“Görəsən, dünyanın zənginləri altı milyard insandan dörd milyardının necə yaşadığından xəbərdardırmı? Əgər xəbərdar olsaydılar, kömək etmək istərdilər”.

Uoren Baffet amerikalı iş adamı, sərmayəçi və xeyriyyəçidir. O, 2006-cı ildə varidatının 85 faizini “Bill və Melinda Geyts” fonduna bağışlayıb. 2010-cu ildə sahibkar Bill və Melinda Geytslə birlikdə “Söz vermək” kampaniyasına başlayıb. Baffet qazandığı pulun 99%-ni ianə verməyə and içir. Kampaniyaya Mark Zukerberq, İlon Mask və Makkenzi Bezos kimi bir sıra iş adamları da qoşulmuşdular. Bu sahibkarlar daha yaxşı dünya qurmaq arzusu ilə sərvətlərinin ən azı yarısını xeyriyyəçiliyə sərf edəcəklərinə söz verdilər. Kampaniya aclıq, savadsızlıq və evsizlik kimi problemlərin həllinə yönəlmişdi.

Uoren Baffet

“Əgər bəşəriyyətin 1 faizini təşkil edən şanslılar arasındasansa, qalan 99 faiz haqqında düşünməyə borclusan”.

Söz ehtiyatı

- c** “Qrant” sözünün izahını xeyriyyəçilərin missiyaları ilə əlaqələndirin. Həyatdan nümunələr gətirməklə bu haqda danışın.

ing. *grant* – hədiyyə, bəxşış

Xüsusi layihələri həyata keçirmək üçün göstərilən əvəzsiz yardım.

Belə yardımlar müharibə və təbii fəlakət nəticəsində dağılmış obyektlərin, evlərin bərpası, elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman və s. sahələrdə layihələrin həyata keçirilməsinə ayrılır.

- ş** Uyğunluğu müəyyən edin.

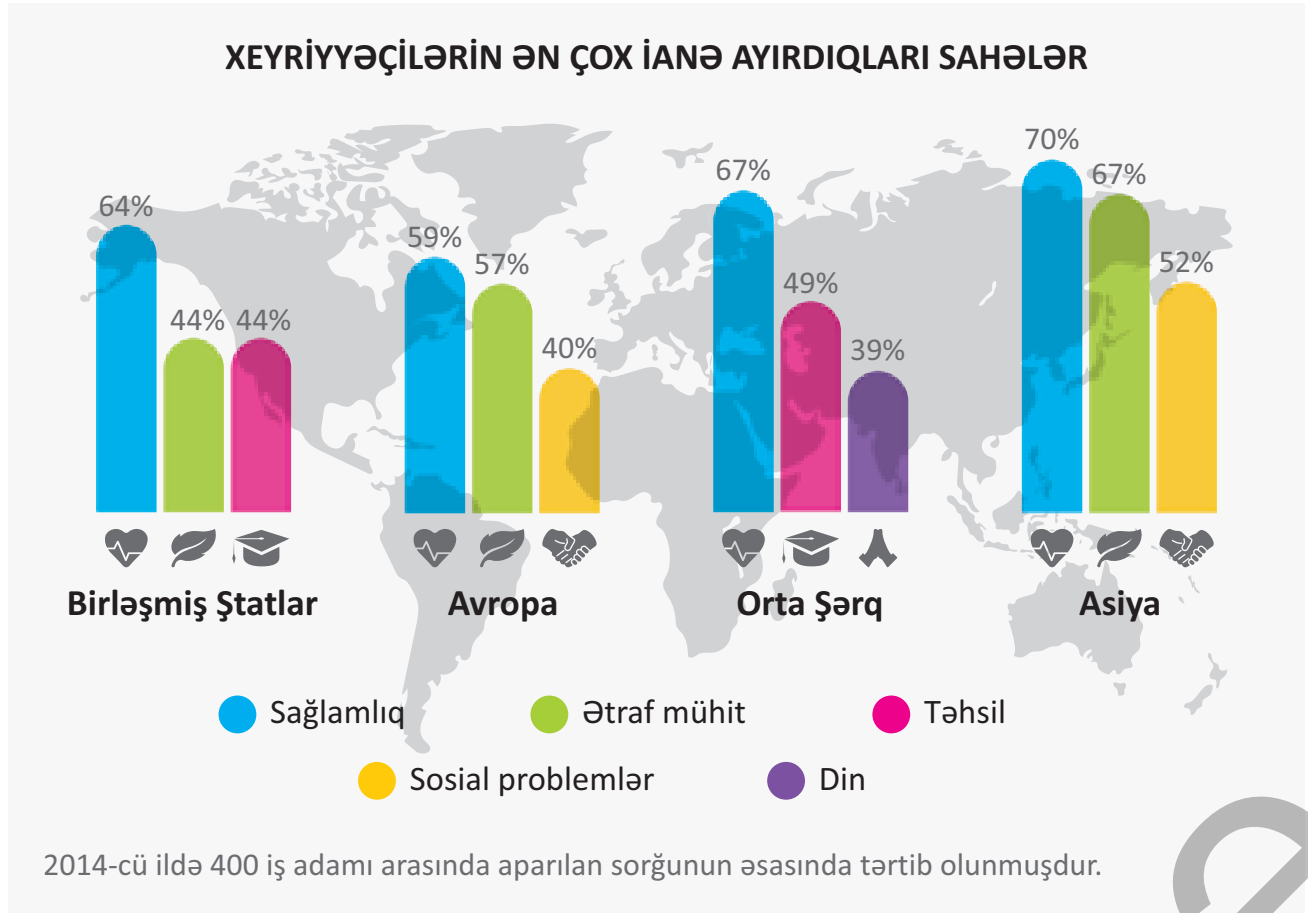
1. kompaniya	a. hər hansı problemin həlli üçün keçirilən silsilə tədbirlər
2. kampaniya	b. səhmdarların birliyi, şirkət

Düşün və cavab ver

- d** Haqqında məlumat aldığınız şəxslərin ortaq xüsusiyyətləri barədə danışın.
- e** “Söz vermək” kampaniyasına münasibət bildirin. Sizcə, gözəl dünya qurmaq üçün insanlar daha nə etməlidir?
- ə** “Söz vermək” kampaniyasına qoşulmuş digər sahibkarlar haqqında məlumat toplayıb sinfə təqdim edin.

2 a Diaqramı istinad etməklə sualları cavablandırın və diaqramda əks etdirilmiş məlumatları rəhbərli mətnə çevirib nəql edin.

1. Diaqram hansı mövzudakı sorğunun nəticələrini əks etdirir?
2. Sorğu hansı ölkələrdə keçirilib?
3. Diaqramın sütunları hansı məlumatları göstərir?
4. Hansı sahəyə ən çox ianə ayrılışdır?

b Diaqramı əsasən məlumatların doğru, yoxsa yanlış olduğunu müəyyən edin.

1. Asiya ölkələrində səhiyyə və ekologiya sahələrinin inkişafı üçün daha çox ianə ayrılır.
2. Sorğuda iştirak etmiş ölkələrin hamısı səhiyyəyə daha çox diqqət göstərir.
3. Orta Şərq ölkələrində təhsilin inkişafı üçün az sərmayə qoyulur.
4. Təhsil dünya xeyriyyəçilərinin ən çox dəstək olduqları sahədir.
5. Avropa ölkələrində ən çox vəsait ekologiya qorunması üçün ayrılır.

c Sınıfta “Mən xeyriyyəçi olsaydım, hansı sahəyə ianə ayırdırdım” mövzusunda sorğu keçirin. Sorğunun nəticələrini əks etdirən diaqram hazırlayın. Sorğunun nəticələrini müzakirə edin.

Ümumiləşdirici təkrar

- 1 Fərqləndirilmiş əvəzliliklər əvvəlki cümlədə hansı sözü əvəz edib?
1. Mən təklifləri qəbul etmirdim. **Özüm** qərar vermək istəyirdim.
  2. Şəkildə gördüyünüz xalçanı 120 il əvvəl Qarabağ ustaları toxuyub. Hazırda **həmin** xalça Tarix muzeyindədir.
  3. Aktyorlar səhnə arxasında idilər. Tamaşaçıların alqışından sonra **hamı** səhnəyə çıxdı.
  4. Murad, Yusif və Sona eyni komandada idilər. **Hərəsi** bir fənni daha yaxşı bilirdi.
- 2 Cümlələrdə işlənmiş əvəzlilikləri seçin və məna növünü müəyyənləşdirin.
1. İnsanın böyüklüyü onun əməlindədir.
  2. Bütün tamaşaçılar aktyorun monoloqunu ayaq üstə alqışlayırdılar.
  3. Elə alimlər var ki, onların kəşfləri elmin inkişafında dönüş nöqtəsi olub.
  4. Azərbaycanın dövlət himninin sözləri kimə məxsusdur?
  5. Yalançının evi yandı, heç kim ona inanmadı.
- 3 Verilmiş sözləri asılı tərəf kimi işlətməklə həm ismi, həm də feili birləşmə yaradın.
muzey, günəş, xeyli, obraz
- 4 Verilmiş sxemlərin hər birinə uyğun söz birləşməsi yazın.
1. isim + say	a. üçüncü səhifə
2. zərf + məsdər	b. çoxmərtəbəli bina
3. sifət + say	c. üzüyuxarı çıxmaq
4. say + isim	ç. uşaqların çoxu
- 5 Yerindən asılı olaraq sözləri müəyyən və ya qeyri-müəyyən yiyəlik halda işlətməklə cümlələri tamamlayın.
- qış*
1. Şəhərin mərkəzində ... parkı salınıb.
  2. Yaz gəldi, ... soyuğu arxada qaldı.
- məktəb*
1. Dərslərin başlanmasına az qalmış ... ləvazimatı mağazalarında canlanma olur.
  2. Yay tətili müddətində ... həyəti yenidən təmir edilib.
- tarix*
1. Torpaq uğrunda şəhid olan igidlər adlarını ... səhifəsinə qızıl hərflərlə yazdırıblar.
  2. ... dərində İkinci Qarabağ müharibəsi haqqında müzakirələr apardıq.
- 6 Sözləri həm müəyyən, həm də qeyri-müəyyən yiyəlik halda işlətməklə söz birləşməsi yaradın.
reklam, vətən, kənd, mətbuat, bayraq, söz, dağ, müəllif, qəhrəman

6 Kinonun tarixi

- a** Ən çox sevdiyiniz film haqqında danışın. Nəyə görə məhz bu filmi sevirsiniz?
- b** Kinonun tarixi haqqında nə bilirsiniz?
Sizcə, 100 il bundan əvvəl çəkilən filmlər müasir filmlərdən nə ilə fərqlənirdi?

Kinonun yaranması

Tarix göstərir ki, hər bir texnoloji yenilik özündən əvvəlki ixtiraların əsasında meydana çıxır. Kino kamerasının da yaranması üçün əvvəlcə fotoaparat ixtira olunmalı idi. XIX əsrin 30-cu illərində hər hansı əşyanın və ya mənzərənin şəklini yaratmağa imkan verən fotoqrafiya ixtira edildi. İlk fotoaparatlar **obyektivə** bərkidilmiş **linzadan** və üzərinə xüsusi maddə çəkilmiş fotolövhədən ibarət idi. Işıq və kölgələr linzadan keçib lövhədə əks olunur və beləliklə, ağ-qara şəkil əmələ gəlirdi.

Bundan sonra insanlar hərəkəti əks etdirə bilən cihaz haqqında düşünməyə başladılar. 1870-ci illərin sonlarında xəbər yayıldı ki, amerikalı fotoqraf Edvard Meybric, nəhayət, bu işin öhdəsindən gəlib. İki nəfərin mübahisəsini həll etmək üçün o, xüsusi qurğu fikirləşib. Kaliforniya ştatının qubernatoru Stenford fizioloq alim Mare ilə mərc gəlibmiş. Stenford deyirmiş ki, at qaçanda müəyyən məqamlarda dörd

ayağını da eyni vaxtda yerdən qoparır. Mare isə atın ayaqlarından ən azı birinin həmişə yerdə qaldığını iddia edirmiş. Meybric qaçış zolağının kənarında bir-birinə yaxın məsafədə çoxlu sayda fotokamera yerləşdirir. Onlar ardıcıl olaraq işə düşür, atın qaçış kadrlarını qeydə alırlar. Sonra isə Meybric **proyektorda** şəkilləri hərəkətə gətirir, qaçan atın, ani də olsa, bütün ayaqlarını yerdən qopardığını sübuta yetirir. Lakin bu, əlbəttə, film deyildi, ardıcıl olaraq işə salınan fotokameraları kinoaparat adlandırmaq olmazdı.

Kinonun ixtirası fransalı Lümyer qardaşlarının – Ogüst və Luinin adı ilə bağlıdır. Məhz onlar 1894-cü ildə “kinematoqraf” adlanan qurğu icad etdilər. 1895-ci il dekabrın 28-də Parisin Kapusinlər bulvarındakı restoranda ilk film nümayişi baş tutdu. Daha doğrusu, film yox, filmlər, çünki qardaşlar hər biri 40–50 saniyə çəkən 10 film nümayiş etdirmişdilər. Sözsüz ki, bu filmlərin dərin məzmunu, süjeti yox idi. Lakin ekranda

hərəkət edən insanları görən tamaşaçılar hey-rətlənir, bunu möcüzə hesab edirdilər. Hətta filmlərin birində stansiya yaxınlaşan qatarı görən tamaşaçılar qorxudan salonu tərk etmiş-dilər.

Sonradan Lümyer qardaşları ixtira etdikləri kinematoqrafın kütləvi istehsalını və satışını təşkil etdilər. İllər keçdikcə bu qurğu xeyli tək-milləşdirildi. Bu gün kino çəkilişi ilə bağlı bütün proseslər və ümumiyyətlə, kino sənayesi kinematoqrafiya adlanır.

“Qatarın vağzala gəlişi” filmindən kadr

Söz mücrüsü

- obyektiv • linza • proyektor

Söz ehtiyatı

- c** Mətn və şəkillər əsasında verilmiş sözlərin mənalarını izah edin. Bu qurğu və detalların funksiyası haqqında danışın.

- kinokamera • kinoprojektor
- obyektiv • linza

- ç** “Obyektiv” sözünü izahlara uyğun olaraq cümlələrdə işlədin.

1. Bitərəf, qərəzsiz
2. Fotoaparət və ya kinokameranın çəkilən obyektə tərəf yönəldilən bir və ya bir neçə linzadan ibarət hissəsi

- d** Sözlərin etimologiyasından çıxış edərək *kinematoqrafiya* və *kinologiyanın* mənasını izah edin.

Kinematoqrafiya: yun. *cinema* – hərəkət, *grapho* – çəkirəm.

Kinologiya: yun. *kynos* – it, *logos* – söz, elm sahəsi.

Yadda saxla

Etimologiya – sözün mənşəyi, ilkin mənası.

Düşün və cavab ver

- e** Fotoaparət və kinokameranın oxşar və fərqli cəhətlərini izah edin.
Nə üçün Meybricin çəkdiyi kadrları film adlandırmaq olmaz?
- ə** Sizcə, nə üçün Beynəlxalq Kino Günü hər il dekabrın 28-də qeyd olunur?

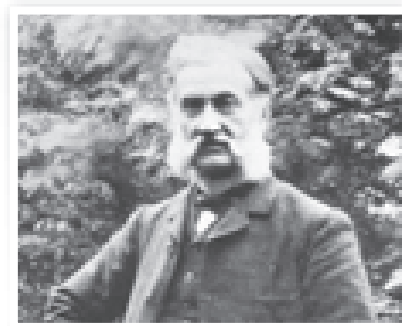
ORFOQRAFIYA	
Düzgün	Yanlış
fotoaparət	fotoapparat
proyektor	proektor
kinematoqrafiya	kinomatoqrafiya
vağzal	vokzal

- 1 a** Sizcə, “Kinonun yaranması” mətnini yazmaqda müəllifin məqsədi nədir? Cavablardan birini seçin və mətnə istinad etməklə əsaslandırın.
- a. ilk kinokameranın – kinematoqrafın işləmə prinsipini izah etmək
  - b. kinonun yaranma tarixi haqqında məlumat vermək
  - c. kinonun məhz Lümyer qardaşları tərəfindən ixtira olunduğunu sübut etmək
- b** Aşağıdakı mətni oxuyun və “Kinonun yaranması” mətni ilə ziddiyyət yaradan məqamları müəyyən edin.

Lümyer qardaşları, yoxsa Lui Le Prins?

Bu gün bir çox elmi mənbələrdə, kitab və dərsliklərdə bildirilir ki, dünyada kinematoqrafiyanın banisi parisli Lümyer qardaşlarıdır. Lakin təkzibolunmaz faktlar əsasında deyə bilərik ki, tarixdə ilk kino aparatının ixtiraçısı və ilk filmin müəllifi fransız əsilli ingilis fotoqrafı Lui Le Prinsdir.

Lui Le Prins 1841-ci ildə Fransanın Mets şəhərində hərbi ailəsində anadan olmuşdur. Fotoqrafiyanın ixtirasında böyük rol oynamış Lui Dager bu ailənin yaxın dostu idi. Dagerlə tanışlıq gənc Le Prinsi kimya və **optikanı** dərinlən öyrənməyə həvəsləndirdi. 25 yaşında İngiltərəyə köçən Le Prins Lids şəhəri yaxınlığındakı Raundhey qəsəbəsində emalatxana açdı və fotoqrafiyanın təkmilləşdirilməsi üzərində araşdırmalara başladı.

1870-ci illərin sonlarında çoxlu sayda fotoaparatlarla at qaçışını lentə almış Meybricin eksperimenti Le Prinsə yeni ideya verdi. 1881-ci ildə o, 16 linzalı aparat yaratdı. Lakin bu aparatla çəkilmiş kadrlarda obyektin hərəkəti daha çox sıçrayışlara bənzəyirdi, çünki linzalar obyekti 16 fərqli **rakursdan** qeydə alırdı.

1887-ci ildə Le Prins təklizli kinoaparat üzərində işini yekunlaşdırdı və ixtirasını patentləşdirdi. **Patentdə** saniyədə 20 kadr çəkən və canlı şəkilləri nümayiş etdirən aparatın Le Prins tərəfindən yaradıldığı təsdiq olunurdu.

1888-ci il oktyabr ayının 14-də Lui tarixdə ilk olaraq özünün yaratdığı kinokamera ilə bir neçə film çəkdi: “Raundhey bağında səhnə”, “Lids körpüsündə nəqliyyatın hərəkəti”, “Akkordeon çalan”. Fotoemulsiya örtüklü kağız lent üzərində çəkilmiş filmlərdən birincisi təxminən 2 saniyə, ikincisi 3 saniyəyə yaxın, sonuncusu 7 saniyə davam edirdi. Aktyorlar Le Prinsin ailə üzvləri və qohumları idilər. Bu filmlərə bu gün də yutub (Youtube) kanalında baxa bilərsiniz. Le Prinsin kinoaparatı isə hazırda Böyük Britaniyanın Milli Media muzeyində saxlanılır.

1890-cı ildə Le Prins Amerikada yaşayan ailəsinin yanına qayıtmağa qərar verdi. ABŞ-də o öz ixtirasından yaxşı qazanc əldə edə bilərdi. Luinin həyat yoldaşı Nyu-Yorkdakı evlərində **kinoseanslar** təşkil etmək üçün xüsusi zal da hazırlamışdı.

Sentyabrın 16-da gecə saat 3-ə yaxın qardaşı Albert Le Prinsi qatarla Dijon stansiyasından Parisə yola saldı. Le Prins kinoaparat, proyektor, çertyojlar da daxil olmaqla, bütün yükünü özü ilə götürmüşdü. Parisdən Nyu-Yorka gedəcəkdi. Lakin həmin gecə ixtiraçı yükü ilə birlikdə qatardan yoxa çıxdı. Onu bir daha görən olmadı. İllərlə davam edən axtarış heç bir nəticə vermədi.

Le Prins yoxa çıxandan beş il sonra fransalı Lui və Ogüst Lümyer qardaşları “kinematoqraf” adı verdikləri yeni aparat və proyektor ixtira etdilər. 1895-ci il dekabr ayının 28-də Kapusinlər bulvarındakı bir restoranda ilk pullu kino seansı təşkil olundu. Növbəti ildə isə dünya **turnesinə** çıxdılar və kino aparatının ixtiraçıları, ilk filmin müəllifləri kimi adlarını tarixə yazdılar.

Əgər 1890-cı il sentyabrın 16-da fransız əsilli ingilis fotoqrafı Lui Le Prins **müəmmalı** surətdə yoxa çıxmasaydı, indi dünya kinematoqrafiyasının paytaxtı Parisin Kapusinlər bulvarı yox, Lids şəhəri yaxınlığındakı Raundhey qəsəbəsi sayılardı.

Arif Əliyev. “Tarixi yanlışlıqlar” kitabından

Söz mücrüsü

- rakurs • turne • seans
- müəmma • patent

Söz ehtiyatı

- c** “Rakurs” sözünün izahından çıxış edərək mətndə altından xətt çəkilmiş cümləni şərh edin.

Rakurs – təsviri sənətdə, foto və kino çəkilişində obyektin konkret nöqtədən görünüşü.

- ç** Şəkillərə baxaraq çəkiliş zamanı rakursun rolunu və əhəmiyyətini izah edin.

- d** Kontekstə əsasən sözləri izahlarla uyğunlaşdırın.

1. Silsilə təşkil edən prosesin mərhələlərindən biri
  2. Bir neçə məntəqədə dayanmaqla uzunmüddətli səfər
  3. İxtiraçının müəlliflik hüququnu təsdiq edən sənəd
- a. patent
  - b. seans
  - c. turne

- e** Lüğətdən istifadə etməklə aşağıdakı sözlərin mənalarını müəyyənləşdirin.
turne • qastrol • kruiz • ezamiyyət
Bu sözlərin izahında istifadə olunan açar sözü və mənalar arasındakı fərqi izah edin.

Yadda saxla

Hiperonim – sözün aid olduğu ümumi məna. Məsələn, “alma” sözünün hiperonimi “meyvə”dir.

Hiponim – müəyyən hiperonimə aid olan sözlərdən biri. Məsələn, *alma*, *armud*, *şaftalı* “meyvə” hiperoniminə aiddir.

Nə anladın?

- ə** Hadisələrin ardıcılığını müəyyən edin və mətnə əsasən hər birinin tarixini göstərin. Hansı hadisənin baş verdiyi tarix mətndə açıq şəkildə göstərilməyib?
- a. 16 linzalı aparatın ixtirası
  - b. Lui Le Prinsin anadan olması
  - c. Təklinzalı aparatın patentləşdirilməsi
  - d. Lui Le Prinsin İngiltərəyə köçməsi
  - e. Lui Le Prinsin yoxa çıxması
  - ə. İlk filmlərin çəkilişi

Düşün və cavab ver

- f** Mətnə əsasən Le Prinsin fotoqrafiya sahəsindəki nailiyyətlərində Lui Dagerin və Edvard Meybricin rolunu izah edin.
- g** Aşağıdakı məlumatı mətnin hansı abzasına əlavə etmək olar?
Lui Dager çəkilmiş şəklin fotolövhədə uzun müddət qalmasını təmin edən xüsusi kimyəvi maddə hazırlamışdı. Onun bu ixtirası “dagerotip” adlanırdı.
- ğ** “Yadda saxla” rubrikasında sözlərin izahı ilə tanış olun. Sizcə, nə üçün fotoqrafiya ilə məşğul olmaq üçün Le Prins kimya və optikanı öyrənməli oldu?

Yadda saxla

Kimya – maddələrin quruluşunu, habelə onların bir haldan digər hala keçməsinə öyrənən elm.

Optika – işıq və onun xüsusiyyətlərindən bəhs edən elm sahəsi.

- h** Oxuduğunuz mətn məqsədinə və məzmununa görə “Kinonun yaranması” mətnindən nə ilə fərqlənir?
- Mətnin girişində müəllif kinonun yaranması ilə bağlı hansı fikirləri qarşılaşdırır?
  - Bu fikirlərlə bağlı müəllifin mövqeyi nədən ibarətdir?
- x** Yutub (YouTube) kanalında Lümyer qardaşlarının və Lui Le Prinsin filmlərini izləyin. Onları müqayisə edin və kinonun ixtirası ilə bağlı müəllifin mövqeyinə münasibət bildirin.

- 2 a** Sizcə, necə oldu ki, Lui Le Prins qatardan yoxa çıxdı?
Təxəyyülünüzə əsasən ehtimallarınızı söyləyin.
- b** “Le Prinsin yoxa çıxması kimə sərf edirdi?” mətnini dinləyin və sualları cavablandırın.
1. Le Prins nə üçün Amerikaya getmək istəyirdi?
  2. Le Prinsin Amerikaya səfərinin marşrutu necə idi?
  3. O hansı şəhərlər arasında yoxa çıxdı?
  4. Hansı faktlar Le Prinsin yoxa çıxmasında Tomas Edisonun əli olduğunu göstərir?
- c** Kinonun ixtirası ilə bağlı oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnləri müqayisə edin.
- a. “Kinonun yaranması”
  - b. “Lümyer qardaşları, yoxsa Lui Le Prins?”
  - c. “Le Prinsin yoxa çıxması kimə sərf edirdi?”
1. Mətnin müəllifi ümumi qəbul olunmuş fikri şübhə altına alır. a   b   c
  2. Mətnə Lui Le Prinsin adı çəkilmir. a   b   c
  3. Müəllif baş vermiş müəmmalı hadisəyə aydınlıq gətirməyə çalışır. a   b   c
  4. Müəllifin məqsədi ixtira ilə bağlı ümumi məlumat verməkdir. a   b   c
- ç** Sizcə, nə üçün ixtiraçılar öz ixtiralarını patentləşdirməyə çalışırlar?
Əvvəlki dərslərdə teleqrafın, telefonun və kinonun tarixi haqqında əldə etdiyiniz məlumatlardan istifadə etməklə fikirlərinizi əsaslandırın.

Patent nə üçün lazımdır?

İxtiralar istedadlı alimlərin, peşəkarların təcrübəsi, biliyi və zəhməti hesabına başa gəlir. Sözsüz ki, ortaya çıxan ixtiradan onların deyil, başqalarının bəhrələnməsi ədalətsizlik olardı. Tarixdə belə ədalətsizliklər çox olmuşdur. Məsələn, çap maşınının ixtiraçısı İohan Qutenberqi və ya telefonu ixtira etmiş Antonio Meuççini xatırlamaq olar. Hər ikisi böyük ixtiralara imza atsalar da, patentləri olmadığına görə ömürlərini səfalət içində başa vurmuşlar. Ona görə də ixtiraçılar patent alırlar ki, öz hüquqlarını qoruya bilsinlər.

İxtirasını patentləşdirmiş şəxs öz ixtirasından müxtəlif cür istifadə edə bilər. O, vəsait qoyaraq həmin yeniliyi istehsalatda tətbiq edə bilər və ya onu başqasına sata bilər. Bu səbəbdən alim və mühəndislər həmişə aşkara çıxardıqları ən kiçik yenilikləri belə patentləşdirməyə çalışmışlar.

Tarixdə ən çox patent almış alim Tomas Edison sayılır. O, fəaliyyəti boyu 1093 patent almışdır.

Bu gün dünyada ən çox patent verən ölkə Çindir. 2020-ci ildə bu ölkədə 1400000 ixtiraya görə patent verilib. Bu sahədə 2-ci yer ABŞ-yə, 3-cü yer Yaponiyaya məxsusdur.

- d** Mətnin başlığında qoyulmuş suala bir cümlə ilə cavab verin.
- e** Sizcə, bəzi ölkələrdə patent alanların çoxluğu nədən xəbər verir?
Doğru cavabları seçin və cavabınızı əsaslandırın.

1. ölkədə elmin, təhsilin inkişafından
2. ölkədə əhalinin çoxluğundan
3. insanların intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunmasından
4. xalqın xüsusi istedadla malik olmasından

- 3 a** **Qruplarla iş.** Dörd qrupa bölünün və aşağıdakı təlimata uyğun olaraq müsabiqə keçirin.

MÜSABİQƏ

İXTİRA ET, PATENT AL

1. Məqsəd:

- Təsvir olunmuş problemin həlli üçün mexanizmin ixtirası;
- Patent almaq üçün ixtiranın təqdimatı.

2. İxtira nəticəsində həll ediləcək problemlər:

I qrup: İctimai nəqliyyatda və ya küçədə bel çantasından əşya oğurluğunun qarşısını almaq;

II qrup: Nəzarətsiz qalmış vannada su daşmasının qarşısını almaq;

III qrup: İstifadə olunmayan otaqda işığı söndürmək yaddan çıxarsa, onun avtomatik sönməsini təmin etmək;

IV qrup: Əlüzyuyandan istifadə etdikdən sonra kranı bağlamaq yaddan çıxarsa, suyun axmasını avtomatik dayandırmaq.

3. Münsiflər heyəti: müəllim və digər qrupların şagirdləri.

4. Təqdimatın strukturu:

- Problemin daha geniş təsviri;
- Problemi həll etmək üçün ixtira olunan mexanizmin izahı;
- İxtira tətbiq edildikdən sonra gözlənilən nəticələr.

5. Təvsiyələr:

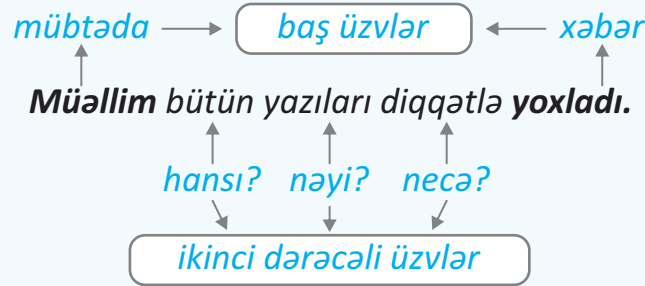
1. Təklif etdiyiniz mexanizm elmi cəhətdən əsaslandırılmalı və ya oxşar mexanizmlərdən nümunələr verilməlidir;
2. Mexanizmi sözlə izah etmək çətin olarsa, sxem və çertyojlardan istifadə edilməlidir;
3. Münsif rolunda iştirak etdiyiniz zaman qarşı tərəfin təqdimatında zəif cəhətləri aşkar etməyə çalışın.

4 a Suallara uyğun sözlər əlavə edərək cümlələri genişləndirin.

1. O, indi (*harada?*) işləyir.
2. Rəssam (*nə ilə?*) (*nə?*) çəkir.
3. Biz (*nə vaxt?*) (*harada?*) görüşdük.
4. Mən (*nəyi?*) (*necə?*) oxuyuram.

! Bunları bilməliyik CÜMLƏNİN İKİNCİ DƏRƏCƏLİ ÜZVLƏRİ

Cümlədə əsas məlumat baş üzvlər – mübtəda və xəbər vasitəsilə çatdırılır. İkinci dərəcəli üzvlər isə bu məlumatı genişləndirir:

b Verilmiş cümlələrdə ikinci dərəcəli üzvləri tapın və sualını müəyyən edin.

1. Uzaqda çoxlu binalar görünürdü.
2. Tezliklə kəndə gedəcəyik.
3. Maşınlar hamar küçələrdə şütüyürdü.
4. Səbinə sinfimizdə hamıdan yaxşı oxuyur.
5. Uşaqlar ağacları suladılar.

c Hansı cümlə yalnız baş üzvlərdən ibarətdir?

a. Meşəyə gedirik.	c. Təbiəti sevirəm.
b. Küləkli gündür.	d. Şəhərimiz gözəldir.

ç Uyğunluğu müəyyən edin.

a. Sabah rayona gedəcəyəm.	1. İkinci dərəcəli cümlə üzvü ismi birləşmə ilə ifadə olunub.
b. Günəş buludların arxasından boylanırdı.	2. Baş üzvlərdən biri şəxs əvəzliyi ilə ifadə olunub.
c. Sən işləri bu gün bitirməlisən.	3. Baş üzvlərdən biri söz birləşməsi ilə ifadə olunub.
d. Məktəb binası təmir olunub.	4. Cümlədə baş üzvlərdən biri iştirak etmir.

- 1 a “Çarli Çaplin” adı sizə tanışdırmı? Bu aktyorun iştirak etdiyi hansı filmlərə baxmısınız? Həmin filmlər müasir filmlərdən nə ilə fərqlənir?

Səssiz kinonun dahisi

- a Kinematoqrafiyanın ilk dövründə çəkilən filmlər qısa olurdu, bir neçə saniyə və ya dəqiqə çəkirdi. Onların süjeti olmurdu, sadəcə, gündəlik həyat səhnələri göstərilirdi.

Zaman keçdikcə kino sənətinə yazıçılar cəlb olundu. Onlar filmlər üçün maraqlı **ssenarilər** yazırdılar. Bu filmlərdə rolları teatr aktyorları ifa edirdilər. Teatrda artist səhv edə bilməzdi, çünki hər şey tamaşaçı qarşısında canlı baş verirdi. Kinoda isə səhvi düzəltmək mümkün idi. Belə ki, hər bir epizodun bir neçə **dublu** çəkildirdi və **montaj** zamanı ən uğurlu dubl seçilirdi. Bununla da, filmlər getdikcə daha mükəmməl və cəlbedici olurdu.

“Körpənin səhər yeməyi” filmi (1895)

Lakin o dövrdə kinematoqrafiyanın bir texnoloji çatışmazlığı var idi: filmlər səssiz idi. Filmin nümayişi zamanı bəzən musiqiçilər səhnədə epizodlara uyğun melodiylar səsləndirir, aparıcı ayrı-ayrı səhnələri şərh edirdi. Səssiz film həm rejissordan, həm də aktyorlardan böyük ustalığ tələb edirdi: səs olmadan məzmunu tamaşaçıya çatdırmaq üçün aktyor mimika və bədən dilindən məharətlə istifadə etməli idi.

***

- b 1889-cu il aprelin 17-də London qəzetlərinin birində kiçik bir elan dərc olundu: “Dünən cənab Çarlz Çaplinin arvadı Hanna qəşəng bir oğlan uşağı dünyaya gətirib. Ana və uşaq özlərini yaxşı hiss edirlər”. O zaman heç kimin ağlına belə gəlməzdi ki, bu uşaq böyüyüb dünya kinematoqrafiyasının ən məşhur simasına çevriləcək.

Körpəyə atasının adını qoydular. Çarlinin anası restoran müğənnisi idi. Ailə Londonun ən kasıb məhəllələrindən birində yaşayırdı. Burada böyüklər bütün günü işləyir, uşaqlar isə vaxtlarının çoxunu küçələrdə keçirir, doyunca oynayırdılar. Onların əsl evi küçələr idi. Sonralar Çarli Çaplin xatirələrində yazırdı: “Bu küçə uşaqları mənə doğma idi. Çünki mən də onlardan biri idim”. Londonun bu miskin məhəlləsi Çarli Çaplinin həyatı boyunca ilham aldığı yer olacaqdı. Məşhurlaşandan sonra bu həyatını filmlərində də göstərmiş, kinoda daha çox “balaca adam”, **sərsəri** obrazı ilə yaddaşlarda qalmışdı.

C Çarli 9 yaşından səhnədə oxuyub-oynamağa başlayıb. Onun müəllimi İngiltərənin tanınmış aktyoru Den Lino olub. Çarli pantomim, akrobatika, klounada texnikasının sirlərini ondan öyrənib. Gələcəkdə bu bacarıqlar onun səssiz kino aktyoru kimi məşhurlaşmasında böyük rol oynadı. Sonralar kino sənətinə qədəm qoyan Çaplini “ekranın Den Linosu” adlandırırdılar.

Balaca Çarlinin iştirak etdiyi teatr truppası lətifə, gülməli hekayə əsasında qurulan komik tamaşalar – **məzhəkələr** göstərirdi. Bu tamaşaların **personajları** arasında avaralar, **məzlum**, uğursuz adamlar xüsusi yer tuturdu. Onların çoxu yöndəmsiz geyinir, gülməli tərzdə yeriyir, əl ağacına söykənərək yazıq-yazıq tamaşaçılara baxırdılar. Çaplin ilk filmlərinin personajlarını yaradarkən məhz onlardan ilham almışdı.

Ç Amerikaya köçən Çarli 1914-cü ildə kino sənətində ilk addımlarını atmağa başladı. Elə ilk filmlərindən həm xarici görünüş, həm də xarakter baxımından yadda qalan, təkrar olunmaz obraz yaratdı. Onun geyimi komik təsir bağışlayan detallardan ibarət idi: köhnə şlyapa, qısa pencək, enli şalvar, iri ayaqqabı. Çəlimsiz görkəmə malik bu obraz daim özündən güclülərlə qarşılaşır, lakin qürurunu itirmir, bacardığı kimi müdafiə olunur. Qərribə yerişli bu “balaca adam” ekranda görünən andan hamının sevimlisi oldu. Tamaşaçılar onun hərəkətlərinə ürəkdən gülür, eyni zamanda halına acıyırdılar. Çarli Çaplin öz obrazı barədə yazırdı: *“Bütün filmlərimin əsasında belə bir situasiya durur: mən mütləq nəşə bir işə düşürəm, amma tam ciddi sifət alıram, guya heç nə olmayıb. Öz ləyaqətimi qoruyuram və hətta döyülsəm belə, əzilmiş şlyapamı hamarlayır, pencəyimin tozunu silir və məğrur şəkildə yoluma davam edirəm”*.

d Çarli Çaplin 300-ə yaxın filmdə çəkilib. O, bir çox filmlərdə yalnız aktyor deyil, həm də rejissor, bəstəkar kimi çıxış edirdi. 30-cu illərdə artıq bütün dünyada səslili filmlər çəkilirdi, lakin Çaplin hələ də səssiz kinoya sadıq qalırdı. O deyirdi: *“Mən təsəvvür etmirəm ki, mənim avara obrazım filmdə danışa bilər. Məncə, tamaşaçılar da bunu qəbul etməzlər”*. Doğrudan da, 1940-cı ildə ilk səslili filmində (“Diktator”) Çarli Çaplin artıq məzlum sərsəri obrazından uzaqlaşdı və onun incə yumoru kəskin satira ilə əvəz olundu. Alman faşizmini, onun lideri Adolf Hitleri gülüş hədəfinə çevirən “Diktator” filmi bir neçə nominasiya üzrə Oskar mükafatına layiq görüldü.

e Kino tarixini Çarli Çaplinsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Onu dünyanın hər yerində uşaqdan böyüyədək hamı tanıyır. Çarli Çaplin haqqında onlarla kitablar yazılıb, filmlər çəkilib. Hətta 1981-ci ildə kəşf edilmiş asteroidə onun adı verilib. Bu görkəmli aktyor öz qeyri-adi istedadı və zəhmətkeşliyi sayəsində adını tarixə qızıl hərflərlə yazdırmağa nail olub.

Söz mücrüsü

- ssenari • dubl • montaj • sərsəri
- məzhəkə • personaj • məzlum

Söz ehtiyatı

- b** Mətnə fərqləndirilmiş sözlərin işləndiyi cümlələri bir daha oxuyun. Kontekstə əsasən uyğunluğu müəyyən edin.

1. ssenari	a. filmin ayrı-ayrı epizodlarının birləşdirilməsi
2. dubl	b. bədii əsərdə iştirak edən şəxs; surət, obraz
3. montaj	c. işi-gücü olmayan; avara
4. personaj	ç. kino sənətinin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq yazılan əsər
5. sərsəri	d. filmdə hər hansı epizodun təkrar çəkilişi

- c** Mətnə əsasən gülüşün növlərini – satira və yumoru müəyyən edin.

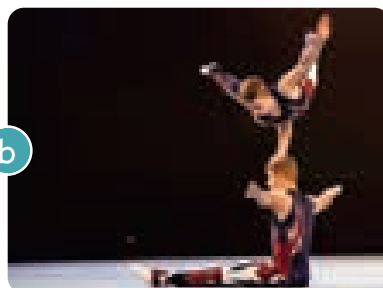
1. İctimai həyatın mənfiliklərini kəskin ifşa edən bədii gülüşdür.
2. Həyatdakı gülünc, komik hadisələri, insanların zəif cəhətlərini əks etdirən islahedici gülüşdür.

- ç** Sözlərlə şəkilləri uyğunlaşdır və mənalarını təxmin et.

1. pantomim

2. klounada

3. akrobatika

Nə anladın?

- d** Mətnə hansı suallara cavab yoxdur?

1. Çarli Çaplinin anası kim olub?
2. Çaplin harada təhsil alıb?
3. Teatrda Çaplinin müəllimi kim olub?
4. Aktyor neçənci ildə ABŞ-yə köçüb?
5. Çarli Çaplin ilk filmə neçənci ildə çəkilib?
6. Çaplin hansı filmlərdə sərsəri obrazı yaradıb?
7. "Diktator" filmi nədən bəhs edir?
8. Çarli Çaplin neçənci ildə vəfat edib?

Düşün və cavab ver

- e** Teatrda müqayisədə kinonun hansı üstünlükləri var idi?
- ə** Nə üçün səsli filmlər çəkməyə başlayan Çaplin özünün məşhur sərsəri obrazından uzaqlaşdı?
- f** Aşağıdakı yarımbaşlıqlar mətnin hansı hissələrinə uyğun gəlir?
1. Teatrda ilk addımlar	a b c ç d e
2. Çaplinin ilk səsli filmi	a b c ç d e
3. Kinonun səssiz dövrü	a b c ç d e
4. Çaplin adının əbədləşdirilməsi	a b c ç d e
5. Çaplinin ailəsi və uşaqlığı	a b c ç d e
6. Kinoda sərsəri obrazı	a b c ç d e
- g** Aşağıdakı cümlə mətndə hansı cümlədən sonra verilə bilər?
- 1927-ci ildə "Caz müğənnisi" filmi ilə kino tarixinin səsli film dövrü başladı və səssiz kinoya maraq azaldı.*

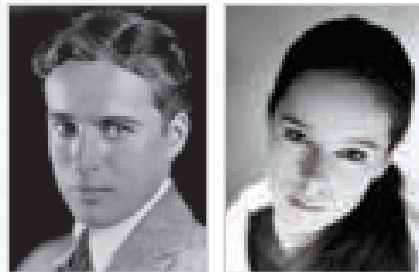
Dinləmə 15

- 2 a** Sizcə, Çarlinin uşaqkən pantomim, akrobatika və kloun texnikası üzrə qazandığı bacarıqlar səssiz filmə onun aktyorluq ifasına necə təsir göstərmiş?
- b** Dinləmə mətninə əsasən suallara cavab verin.
1. Pantomim harada və nə zaman meydana çıxmışdır?
  2. Nə üçün pantomim və səssiz film aktyorlardan yüksək bacarıq tələb edir?
  3. Pantomim və səssiz kino arasında hansı fərqli cəhətlər var?
  4. Səssiz filmə hansı vasitələrdən istifadə edilir?
- c** Aşağıdakı söz və ifadələrin mənasını araşdırın.
- pantomim, vizual elementlər, dialoq, titr, vizual effektlər*
- ç** Cümlələri mətnə əsasən tamamlayın.
- Pantomim aktyorlarını obraza uyğun qrimləyir, onlara xüsusi geyim seçirlər, çünki...
  - Pantomim aktyorları, adətən, yüksək bədən plastikasına malik olurlar, çünki...
- d** *Yaradıcılıq işi.* Təxəyyülünüze uyğun pantomim tamaşası hazırlayın.
- Pantomim səhnəsi üçün qısa ssenari yazın.
  - Ssenariyə uyğun olaraq hərəkətləri və jestləri nümayiş etdirin.

- 3 a** “Səssiz kinonun dahisi” mətnində Çarli Çaplinin xarakteri haqqında məlumat varmı? Mətni oxuduqdan sonra yalnız aktyor deyil, bir şəxsiyyət kimi Çaplin haqqında sizdə hansı təəssürat yarandı? Mətnə Çaplinin xatirələrindən verilmiş sitatları oxuyun və Çarli Çaplinin xarakteri haqqında fikir yürüdün.
- b** Çarli Çaplinin uşaqları haqda qısa arayışı və onun qızı Ceraldinaya məktubunu oxuyun. Böyük aktyorun şəxsiyyəti haqqında fikirlərinizi tamamlayın.

Qısa arayış

Çarli Çaplinin 12 uşağı olmuşdur. Onlardan bəziləri atalarının yolu ilə gedərək aktyor olmaq istəmişlər. Lakin yalnız biri – qızı Ceraldina bu sahədə uğurlar qazanmışdır. Səhnədə rəqqasə və balerina kimi fəaliyyətə başlayan Ceraldina sonradan bir çox filmlərə çəkilmiş, beynəlxalq mükafatlar qazanmışdır.

Çarli Çaplin (gəncliyində) və qızı Ceraldina Çaplin

Çarli Çaplinin qızı Ceraldinaya məktubu (ixtisarla)

Əziz qızım!

...Sən indi məndən necə də uzaqlardasan! Sənin portretin stolun üstündə və burada – ürəyimin yanındadır. Sən isə indi orada, nağıllar aləmi olan Parisdə, Yelisey çölündəki möhtəşəm teatrın səhnəsində rəqs edirsən.

...Gözəlləşməyində və rəqs etməyində ol! Ulduz olub işıq saç! Ancaq tamaşaçıların heyranlığı və alqışları səni məst etsə, sənə bağışlanan çiçəklərin ətri başını gicəlləndirsə, onda bir sakit bucaq tapıb otur və mənim bu məktubumu oxu, həm də öz ürəyinin səsinə qulaq as.

Bilirsənmi, sən balaca olanda gecələr sənin çarpayının yanında oturub nə qədər nağıllar danışmışam? O zaman mən sənin xəyallarını görürdüm, Ceraldina, sənin bu gününü görürdüm. Mən səhnədə rəqs edən qızı, göylərdə süzən pərinə görürdüm.

*Heç tamaşaçılarının bu sözlərini eşitmisənmi: “O qızı görürsünüzmü? Qoca təlxəyin qızıdır. Yadınıza gəlir də, onu Çarli deyə çağırardılar?” Bəli, mən – Çarliyəm! Mən – qoca təlxəyəm! Mən **nimdaş** şalvarda rəqs edirdim, sən isə şahzadələrin ipək paltarında rəqs etməkdəsən. Bu rəqlər və göy gurultusu kimi səslənən alqışlar tezliklə səni göylərə ucaldacaq. Uç! Uç oralara! Ancaq sonra oradan yerə də en! Sən gərək insanların həyatını da görəsən, soyuqdan və aclıqdan tir-tir əsən küçə rəqqaslarının necə oynadıqlarına da baxasan. Mən də eynilə onlar kimi idim, Ceraldina...*

...O uzaq gecələrdə sənə çox nağıllar danışmışam, lakin öz nağılımdan söz açmamışam. Ancaq o da çox maraqlıdır. Bu, Londonun yoxsul məhəllələrində oxuyub rəqs edən və sonra da ianə yığan ac bir təlxək haqqında nağıldır. Mən o illərdə aclığın və isti yuvanın nə demək olduğunu anladım. Səyyar təlxəyin alçaldılmaqdan duyduğu ağrıları yaşadım. Onun köksündə məğrurluq okeanı çağlayırdı, ancaq üstünə atılan qəpiklər bu qüruru yaralayırıdı... Mən 40 ildən artıq müddətdə Yer üzündəki insanları güldürmüşəm. Ancaq onların güldüyündən daha çox, özüm ağlamışam.

Ceraldina, sənin yaşadığın dünya yalnız rəqslər və musiqidən ibarət deyil! Gecəyarısı nəhəng zaldan çıxıb gedəndə özünün varlı pərəstişkarlarını unuda bilərsən. Ancaq sənə evə aparən taksi sürücüsündən onun ailəsi barədə soruşmağı unutma. Əgər onun körpə uşağı üçün bələk almağa pulu yoxdursa, onda onun cibinə pul qoy.

Tez-tez vaxt tapıb metro və ya avtobusla get, piyada gəzib insanlara göz yetir! Dul qadınlara və yetim uşaqlara bax! Heç olmasa, gündə bir də özünə de: "Mən də onlardan biriyəm!" Bəli, sən də onlardan birisən, qızım!

Unutma: Çarli ailəsində elə bir kobud insan olmayıb ki, getdiyi faytonun sürücüsünü söysün, yaxud bir yoxsulu ələ salıb gülsün.

Bu məktubla sənə bank sənədi göndərirəm ki, ürəyin istədiyi kimi pul xərcləyə biləsən. Ancaq nə vaxt iki frank pul xərcləsən, bil ki, pulqabındakı üçüncü frank sənə deyil. O sənə tanımadığın, ancaq bu pula ehtiyacı olan birsinə məxsusdur. Sən o adamı çox asanlıqla tapa bilərsən. Yoxsullar hər yerdədir... Səninlə pul haqqında danışiram, çünki onun şeytani gücünə yaxşı bələdəm...

...Ürəyini heç vaxt qızıla və qiymətli daşlara satma. Bil ki, ən böyük brilyant günəşdir. Xoşbəxtlikdən o hamı üçün parıldayır.

Bilirəm ki, atalarla övladların fikirləri daim toqquşur. İstəyirəm, elə bir möcüzə baş versin ki, sən mənim dediklərimi, həqiqətən də, tam anlaya biləsən. Mənimlə, düşüncələrimlə döyüş, əziz qızım! Mən itaətkar uşaqları sevmirəm...

Çarli artıq qocalıb, Ceraldina. Mən mələk olmamışam, ancaq həmişə insan olmağa can atmışam. Sən də buna çalış.

Öpürəm səni, Ceraldina.

Atan Çarli.

Dekabr, 1965-ci il.

Düşün və cavab ver

- C** Məktubda Çarlinin öz həyatı haqqında danışdığı hansı məqamlar sizə əvvəl oxuduğunuz mətndən tanışdır?
- Ç** Məktubda hansı məqamlar sizi daha çox təsirləndirdi?

d Çarli Çaplin Ceraldinaya məktubunda hansı tövsiyələri verir?
Uyğun cümlələri seçin və mətnə istinad etməklə əsaslandırın.

1. Anana qarşı diqqətli ol, ondan hal-əhval tut.
2. Başqalarına qarşı təkəbbürlü olma.
3. Əliaçıq, mərhəmətli ol, kasıblara əl tut.
4. Zəhmətkeş ol, sənətin sirlərini daha dərinədən öyrən.
5. Həmişə öz mövqeyin, prinsiplərin olsun, hətta atanla da mübahisə etməkdən çəkinmə.
6. Pulunu qənaətlə xərclə, israfçılıq etmə.
7. Öz valideynlərinə, nəslinə layiq insan ol.
8. Mənəvi dəyərləri puldan, var-dövlətdən üstün tut.

4 a Yutub kanalında Çarli Çaplinin aşağıdakı filmlərindən birini izləyin.
Film haqqında esse yazın.

- “Qızıl hərisliyi” (*ing. Gold Rush*)
- “Yeni dövr” (*ing. Modern times*)
- “Balaca” (*ing. The Kid*)
- “Böyük şəhərin işıqları” (*ing. City Lights*)

Təlimat

Essenizi aşağıdakı kimi strukturlaşdırın.

Giriş. Çarli Çaplin və onun sərsəri obrazı.

- Aktyor haqqında dərslərdən oxuduğunuz və başqa mənbələrdən əldə etdiyiniz ən vacib məlumatları qeyd edin (3-4 cümlə).
- Baxdığınız film haqqında internetdən məlumat toplayın. Filmin çəkiliş tarixini, rejissorunu qeyd edin (2-3 cümlə).

Əsas hissə. Film haqqında təəssüratlarınızı yazın və münasibətinizi bildirin.

- Filmin məzmununu 4-5 cümlə ilə ifadə edin.
- Çarli Çaplinin və digər aktyorların ifasına münasibət bildirin.
- Avara obrazına münasibət bildirin. Öz fikirlərinizi “Səssiz kinonun dahisi” mətnindən aldığınız məlumatlarla müqayisə edin.
- Filmin əsas ideyasını açıqlayın.

Sonluq. Baxdığınız filmin Çarli Çaplin yaradıcılığında və kino tarixində yerini qeyd edin.

- Nə üçün Çarli Çaplinin filmləri bu gün də tamaşaçılar üçün maraqlıdır?
- Müasir dövrdə hansı aktyorlar Çarli Çaplinin ifa tərzini davam etdirirlər? (Məsələn, onun hərəkətlərini Ceki Çanın hərəkətləri ilə müqayisə edin.)

5 a Nöqtələrin yerinə sözlər əlavə edin və onlara sual verin.

1. Bu gün ... öyrənmişən?
2. Maraqlı ... baxdım.
3. ... çoxlu şəkillər var.

! Bunları bilməliyik **TAMAMLIQ**

İkinci dərəcəli üzlərdən biri də tamamlıqdır. Tamamlıq *kimə? nəyə? kimi? nəyi? haranı? nə? kimdə? nədə? kimdən? nədən?* və s. suallarından birinə cavab verir. Məsələn:

- **Neftdən** (*nədən?*) müxtəlif məhsullar hazırlanır.
- Tamamlıq müxtəlif nitq hissələri və söz birləşməsi ilə ifadə olunur.
- **Mən üçün** (*say*) *də aldım.*
- **Biz ona** (*əvəzlik*) *inanırıq.*
- **Sən oxumağı** (*feil*) *bacarırsan?*
- **Böyükələrə** (*sifət*) *yol ver.*
- **Yay tətilini** (*söz birləşməsi*) *həmişə səbirsizliklə gözləyirəm.*

b Cümlədəki tamamlıqları seçin və ismin hansı halında olduğunu müəyyən edin.

1. Müğənni konsertə hazırlaşır.
2. Hakim oyunu yaxşı idarə etdi.
3. Ana uşaqları yedirdi.
4. Kitablardan çox şey öyrənirik.
5. Gəlin bağlarımızdan gül dərək, çiçək dərək. (*Əhməd Cəmil*)

c Tamamlıqları göstərin və ifadə vasitəsini müəyyənləşdirin.

1. Sevil məktubu anasına oxudu.
2. Bunları babam kənddən göndərib.
3. Uşaq kitab oxuyur.
4. Biz adamların çoxunu tanımırıq.
5. Beşdən ikini çıx.
6. Qırmızını çox sevirəm.

ç Sualların yerinə tamamlıqlar əlavə edin və cümlələri genişləndirin.

1. Bağban hər gün (*nəyə?*) qulluq edir.
2. Emin (*nəyi?*) (*kimə?*) göndərəcək.
3. Mən (*nə ilə?*) (*nə?*) çəkdim.
4. Ata (*kim üçün?*) (*nə?*) aldı.
5. Biz bu gün (*nədə?*) iştirak edəcəyik.
6. Kamran (*kimi?*) təbrik etdi.

- 1 a Hansı Azərbaycan filmlərinə baxmısınız? Bəyəndiyiniz film haqqında danışın.

Azərbaycanda kinonun yaranması və inkişafı

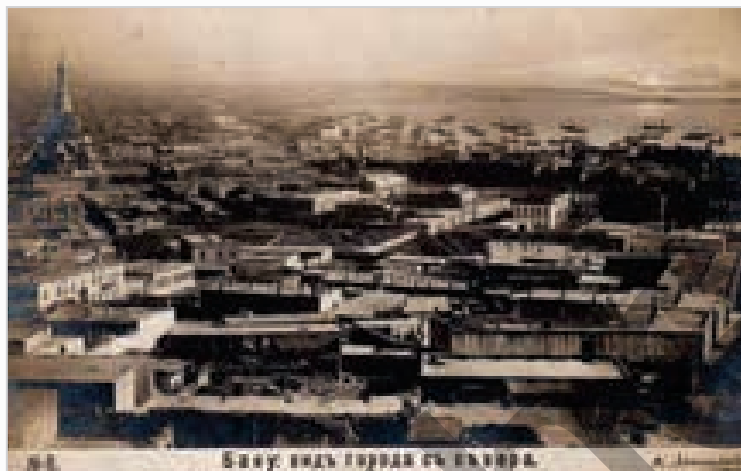
XIX əsrin sonlarında Bakı “qara qızıl” sayəsində dünyanın sənaye mərkəzlərindən birinə çevrilmişdi. Odur ki müxtəlif ölkələrdən gələn əcnəbilər Azərbaycanın paytaxtında öz bizneslərini qurmağa çalışırdılar. Onlardan biri də rusiyalı fotoqraf Aleksandr Mişon idi. 1887-ci ildə o, Bakının Torqoviy (indiki Nizami) küçəsində fotoemalatxana açdı. Mişonun çəkdiyi Bakı mənzərələrindən ibarət fotosəkillər indiyə qədər arxivlərdə qalmaqdadır.

Bir neçə il sonra Parisə səfər edən Mişon orada Lümyer qardaşlarının kinematograf aparatı ilə tanış oldu və bu aparatlardan birini aldı. Bakıya kinematografçı kimi döən Mişon burada kiçik sənədli filmlər çəkməyə başladı. Onun filmlərinin əsas mövzusu Bakı neft mədənləri idi.

- b Aşağıdakı aforizmi izah edin.

*Foto gerçəkdir, kino isə
saniyədə iyirmi dörd dəfə
gerçək.*

(Jan Lük Qodar, rejissor)

1898-ci il avqustun 2-də Aleksandr Mişon Bakı sirk-teatrında ilk filmlərini – “Bibiheybət neft mədəmində yangın” və “Balaxanıda neft fontanı” **kinoxronikalarını** nümayiş etdirdi. Beləliklə, avqustun 2-si tarixə Azərbaycan kinosunun yarandığı gün kimi daxil oldu. Sonradan Mişon “Şəhər bağında xalq gəzintisi”, “Qafqaz rəqsi” və s. kimi qısa sənədli filmlər və “İlişdin” adlı bir bədii **kinosüjet** də çəkdi.

Aleksandr Mişon bu filmlərdə həm rejissor, həm də operator kimi çıxış edirdi. Bu filmləri izləyən Lümyer qardaşları onlardan bir neçəsini almış və öz kolleksiyalarına daxil etmişlər. Sonradan həmin kinosüjetlər Paris kinoarxivinə təhvil verilmişdir və bu günə kimi orada qorunub saxlanılır.

1915-ci ildə “Neft və milyonlar səltənətində” adlı bədii film çəkildi. Filmin çəkilişini Bakının neft milyonçuları maliyyələşdirmişdilər. Filmin rejissoru rusiyalı Boris Svetlov olsa da, bu film Azərbaycan yazıçısı İbrahim bəy Musabəyovun eyniadlı əsəri əsasında çəkilmişdir. Baş rolu isə görkəmli Azərbaycan aktyoru Hüseyn Ərəblinski ifa etmişdir. Ona görə də bu film ilk Azərbaycan bədii filmi hesab olunur.

“Neft və milyonlar səltənəti”nin ardınca 1916-cı ildə Üzeyir Hacıbəyovun eyniadlı **ope-rettası** əsasında “Arşın mal alan” filmi çəkildi.

20-ci illərdə Bakıda kino sənayesi inkişaf etməyə başladı. Filmlər çəkmək üçün **kinostudiya** yaradıldı, kinoteatrlar açıldı.

Hüseyn Ərəblinski Azərbaycanın ilk peşəkar aktyoru və rejissorudur. 1881-ci ildə Bakı şəhərində doğulub. Azərbaycan tarixində ilk teatr tamaşaları onun adı ilə bağlıdır. “Neft və milyonlar səltənətində” filmi Ərəblinskinin çəkildiyi ilk və son filmidir.

Azərbaycanda ilk səsli film 1935-ci ildə çəkildi. Bu, “Mavi dənizin sahilində” bədii filmi idi. İlk rəngli film isə bundan 21 il sonra çəkildi. Şahidlərin xatirələrinə görə, həmin il Bakı kinoteatrlarında tamaşaçılar bu filmə – “O olmasın, bu olsun” kinooperettasına baxmaq üçün kassalarda uzun növbələrə düzülürdülər.

Söz mücrüsü

- kinoxronika • kinosüjet
- operetta • kinostudiya

XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan kinosu böyük bir inkişaf yolu keçdi. Müxtəlif janrlarda bədii və sənədli filmlər çəkildi. Rejissor, aktyor və operatorlardan ibarət böyük bir kinematoqrafçılar ordusu yarandı. Bir çox Azərbaycan filmləri xarici ölkələrdə nümayiş olunaraq ölkəmiz və xalqımız haqqında həqiqətləri bütün dünyaya çatdırdı.

Söz ehtiyatı

- c** Mətnin 1-ci cümləsində “qara qızıl” dedikdə nə nəzərdə tutulur?
- ç** Mətdən seçilmiş cümlədə hansı sözü məcaz kimi qəbul etmək olar?

Yadda saxla

Məcaz – həqiqi mənada deyil, oxşarlığı və ya əlaqəsi olan başqa bir mənada işlədilən söz və ya ifadə.

Rejissor, aktyor və operatorlardan ibarət böyük bir kinematoqrafçılar ordusu yarandı.

- d** Kontekstdən çıxış edərək sözlərlə izahlar arasındakı uyğunluğu müəyyən edin.
    - a. filmdə təsvir edilən hadisələrin ardıcıl inkişaf xətti
    - b. filmlərin ilkin nüsxələrinin saxlandığı yer
    - c. baş vermiş hadisə haqqında qısa bədii film
    - d. filmlərin istehsal edildiyi müəssisə
1. kinoxronika	a	b	c	d
2. kinosüjet	a	b	c	d
3. kinostudiya	a	b	c	d
4. kinoarxiv	a	b	c	d

Nə anladın?

- e** Doğru, yoxsa yanlış?
  - 1. 1887-ci ildə Mişon Bakıda kinostudiya açdı.
  - 2. Mişonun filmləri Paris kinoarxivində saxlanılır.
  - 3. 1915-ci ildə ilk Azərbaycan bədii filmi çəkildi.
  - 4. Hüseyn Ərəblinski bir çox filmlərə çəkilməmişdir.
  - 5. “O olmasın, bu olsun” Azərbaycan kino tarixində ilk rəngli filmidir.

Düşün və cavab ver

- ə** Aşağıdakı cümləni mətnin hansı abzasına əlavə etmək olar?

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2000-ci ildə imzaladığı fərmana əsasən 2 avqust Milli Kino Günü kimi qeyd edilir.
- f** Baxdığınız filmlərə istinad edərək mətnin sonuncu cümləsini şərh edin.
  - Sizcə, Azərbaycan filmləri Qarabağ həqiqətlərini bütün dünyaya necə çatdırı bilər?
  - Azərbaycan musiqisi, tarixi abidələrimiz, mətbəximiz və s. filmlərdə necə əks olunur?

- 2 a** Fərqləndirilmiş sözlərə sual verin, aid olduğu nitq hissəsini və cümlədəki vəzifəsini müəyyən edin.

1. Dəri palto qıza çox yaraşırdı.
2. Dənizdəki gəmilər sahilə yaxınlaşırdı.
3. Biz dördüncü vaqona mindik.

Bunları bilməliyik TƏYİN

İkinci dərəcəli cümlə üzvlərindən biri də təyindir. Təyin cümlədə isim və isimləşmiş sözləri izah edir, *necə? nə cür? hansı? neçə? nə qədər? neçənci?* suallarından birinə cavab verir.

Cümlədə təyin müxtəlif nitq hissələri və söz birləşmələri ilə ifadə olunur.

Məsələn:

Səhnədə rəngbəreng (sifət) *ışıqlar yanırdı.*

Gəl birinci (say) *sırada oturaq.*

Qurumuş (feili sifət) *otları təmizləmək lazımdır.*

Daş (isim) *pilləkənlə yuxarı qalxdıq.*

Bu (əvəzlik) *mahnıdan xoşum gəlir.*

Dostum çayın kənarındakı (söz birləşməsi) *kənddə yaşayır.*

- b** Cümlələrdə təyini seçin, ifadə vasitələrini müəyyən edin.

1. Taxta qapını yavaşca döydüm.
2. Nazlı tədbirdə üç şeir söyləyəcək.
3. Oxuduğun əsər haqqında mənə danış.
4. Bayırda dəhşətli fırtına başlamışdı.
5. Röyanın qardaşı Mətin futbolçudur.
6. Yenə həmin yerdə görüşərik.

- c** Təyinlərin aid olduğu cümlə üzvlərini müəyyən edin.

- a. Dilarə qonşu qızlarla oynayırdı.
- b. Qız qalası qədim abidədir.
- c. Balaca uşaqlar Şaxta babanı dövrəyə aldılar.

1. Mübtəda	a	b	c
2. Tamamlıq	a	b	c
3. Xəbər	a	b	c

1 a

Üzeyir Hacıbəyli haqqında nə bilirsiniz?

- Böyük bəstəkarın hansı musiqi əsərlərini tanıyırsınız?
- Üzeyir Hacıbəyli Azərbaycan musiqi tarixində hansı illərə imza atıb?

b

Oxuyacağınız mətnin başlığında adı çəkilən əsər haqqında nə bilirsiniz?

- Bu əsərin adı söz birləşməsi, yoxsa cümlə şəklindədir?
- Həmin ifadədə son sözün qrammatik xüsusiyyətlərini şərh edin.
- İfadənin mənası, işlənmə yeri haqqında təxminlərinizi söyləyin.

Üzeyir Hacıbəyli
(1885–1948)

Dünyanı fəth edən “Arşın mal alan”

Dahi bəstəkarın məşhur əsəri

“Arşın mal alan” Üzeyir Hacıbəylinin üçüncü musiqili komediyasıdır. Əsərdəki hadisələr Şuşada baş verir. Bəstəkar uşaqlıqda şahidi olduğu hadisələri təsvir etmişdir. Keçmişdə küçə alverçiləri məhəllələrdə arşınla ölçülən müxtəlif parçalar satırdılar. Onlar müştəriləri cəlb etmək üçün “Arşın mal alan” deyə çağırırdılar. Əsərin qəhrəmanı Əsgər bəy də əlində arşın ev-ev gəzərək xanımlara parça təklif edir və günlərin bir günü rast gəldiyi bir xanıma – Soltan bəyin qızına aşiq olur.

1913-cü il...

Üzeyir Hacıbəyli bu əsəri 1913-cü ildə – Peterburqda təhsil alarkən yazmışdır. O, yaxın dostları – aktyor Hüseynqulu Sarabski və bəstəkar Müslüm Maqomayevə məktubunda yazırdı ki, çox maraqlı bir əsər üzərində işləyir və inanır ki, bu əsər böyük uğur qazanacaq.

1913-cü il oktyabrın 25-də Bakıda Tağıyevin teatrında (hazırkı Azərbaycan Müsiki Komediya Teatrı) “Arşın mal alan” operettasının **premyerası** baş tutdu. Əsgər rolunu Hüseynqulu Sarabski, Gülçöhrə rolunu Əhməd bəy Ağdamski ifa edirdi. Tamaşanın dirijoru Müslüm Maqomayev idi.

Sözlərin izahı

Arşın – 0,71 metrə bərabər uzunluq ölçü vahidi; parçaları ölçmək üçün həmin uzunluqda olan çubuq.

Bu, maraqlıdır

“Arşın mal alan” operettası 1915-ci ildə Tiflisdə eyni gündə dörd yerdə, dörd dildə – Azərbaycan, rus, gürcü və erməni dillərində səhnələşdirilmişdi. Bundan sonra əsər yalnız Azərbaycanda deyil, bütün Qafqazda xeyli məşhurlaşdı. Şəhərlərdə bu adda kafelər, restoranlar, dükənlər açıldı.

1916-cı il...

Bakıda “Arşın mal alan” səssiz filmi çəkilir. Rus rejissorunun çəkdiyi bu filmdə rolları o dövrün tanınmış aktyorları ifa etsələr də, film uğur qazanmır. Üzeyir Hacıbəylinin xahişi ilə film bir neçə gündən sonra ekrandan çıxarılır.

1917-ci il...

İlk ekranlaşdırmadan bir il sonra peterburqlu rejissor Belyakov Ü.Hacıbəyovun icazəsi olmadan və süjeti **təhrif edərək** “Arşın mal alan” komediyasını ekranlaşdırır. Bu çəkilişdə o dövrün heç bir məşhur aktyoru iştirak etməmişdi. Belyakov filmi musiqisiz və dekorasiyasız Azərbaycan xalıları fonunda çəkmişdi. Film 1917-ci ilin noyabr ayında kinoteatrda cəmi iki gün göstərildi. Bəstəkarın qətiyyətli etirazlarından sonra filmin nümayişinə qadağa qoyuldu.

1936-cı il...

1915-ci ildə Tiflisdə (indiki Tbilisi) yaşayan Maqalyan soyadlı bir nəfər Üzeyir bəyin yanına gəlir və əsəri erməni dilinə tərcümə etmək istədiyini bildirir. O, müəllifin icazəsi ilə operettanı tərcümə edir. 1920-ci illərdə S.Mağalyan ABŞ-yə **mühacirət** edir və orada əsəri öz adına çıxaraq tamaşaya qoyur. Əsər böyük populyarlıq qazanır. Maqalyan bu tamaşalar hesabına o qədər varlanır ki, böyük hotel tikdirir və adını “Arşın mal alan” qoyur.

Bu, maraqlıdır

1925-ci ildə bakılı musiqiçi Okorokov ABŞ-dən Üzeyir bəyə məktub yazır. O bildirir ki, burada Maqalyan soyadlı birisi sizin “Arşın mal alan” operettanızı öz adına çıxarır. Okorokov bəstəkara təklif edir ki, Maqalyana qarşı iddia qaldırsın.

1936-cı ildə erməni **əsilli** rejissor Setrak Vartyan ABŞ-də “Arşın mal alan”ı ekranlaşdırır. Filmə nəinki **əsl** müəllifin, heç Azərbaycanın adı çəkilmirdi. Ermənilər “Arşın mal alan”ı “erməni operetta sənətinin şah əsəri” adlandırırdılar. Sonralar İranda olan azərbaycanlı artistlər bu filmi görmüş, **titrələrində** Vartyan və Maqalyanın adının göstərilməsindən hiddətlənmişdilər. Onlar bunu Üzeyir bəyə xəbər verirlər və bəstəkar bu məsələ ilə bağlı SSRİ rəhbərliyinə məktub ünvanlayır.

1945-ci il...

30-cu illərin sonlarında SSRİ-nin rəhbəri Stalin göstəriş verir ki, təcili Bakıda “Arşın mal alan” filmi çəkilsin və müxtəlif ölkələrə göndərilsin. Lakin 1941-ci ildə Böyük Vətən müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar filmin çəkilişi təxirə salınır.

1945-ci ildə yeni “Arşın mal alan” filmi çəkilir. Üzeyir bəy bu filmin çəkiliş prosesində son ana qədər şəxsən iştirak edir. Filmdə baş rolları Rəşid Behbudov və Leyla Bədirbəyli oynayırdı.

1945-ci ildə çəkilmiş “Arşın mal alan” filmi yalnız Azərbaycanın deyil, dünya kinosunun nadir incilərindən biridir. Bu film 86 dildə, 136 ölkədə nümayiş olunaraq Azərbaycan xalqını, musiqisini bütün dünyada tanıtdı. “Arşın mal alan”ın əsl müəllifi hamıya bəlli oldu.

1965-ci il...

“Arşın mal alan” operettası elə bir əsərdir ki, hər bir dövrdə kinematoqrafiyanı özünə cəlb edir. Keçən əsrin 60-cı illərində Azərbaycan kinematoqrafiyası inkişaf etmiş, rejissorların, aktyorların, operatorların peşəkarlığı xeyli dərəcədə artmışdı. Ona görə də təəccüblü deyil ki, 1965-ci ildə rejissor Tofiq Tağızadə yenidən bu əsərə müraciət etdi və rəngli formatda yeni “Arşın mal alan” filmi çəkdi. Bu film də kifayət qədər uğur qazanaraq bir sıra mükafatlara layiq görüldü.

Söz mücrüsü

- mühacirət • premyera
- təhrif etmək • titr

Bununla belə, əminliklə demək olar ki, son 100 ildə “Arşın mal alan”ı bu qədər məşhur edən onun məhz 1945-ci ildə çəkilmiş versiyasıdır.

Söz ehtiyatı

- c** “Arşın” sözünün mənasından çıxış edərək “öz arşını ilə ölçmək” ifadəsinin mənasını təxmin edin və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirin.
- ç** Kontekstdən çıxış edərək mətndə fərqləndirilmiş “əsil” və “əsl” sözlərini izahlarla uyğunlaşdırın və cümlələrdə işlədin.
  1. Nəsil, soy, mənşə
  2. Həqiqi, doğru, orijinala uyğun olan
- d** Aşağıdakı sözlərdən hansı kino termini deyil?
  - a. titr
  - b. operator
  - c. premyera
  - d. mühacirət
  - e. dekorasiya

Nə anladın?

- e** “Arşın mal alan” operettası ümumilikdə neçə dəfə ekranlaşdırılıb?
- ə** Sizcə, “Arşın mal alan”ın 1945-ci il versiyası rəngli film idi?
Bu bölmədə aldığınız məlumatlara əsasən cavabınızı əsaslandırın.
- f** Aşağıdakı məlumat filmin hansı versiyasına aiddir?
2015-ci ildə filmin 70 illiyi münasibətilə “Arşın mal alan”ın həmin versiyası kompüterdə rəngli formatda yeniləndi və Hollivudda nümayiş olundu.

Düşün və cavab ver

- g** Mətnin əsas hissəsindəki yarımbaşlıqlar göstərir ki, “Dünyanı fəth edən “Arşın mal alan” mətni:

- a) bədii mətnidir
- b) mühakimə xarakterli mətnidir
- c) argumentativ mətnidir
- d) informativ xronoloji mətnidir
- e) təsviri xarakterli mətnidir

Sözlərin izahı

Xronoloji mətn – hadisələrin zaman ardıcılığı ilə təsvir olunduğu mətn.

- ğ** Yarımbaşlıqlara hansı ifadələri əlavə etmək olar?

1. 1913-cü il...	a. “Arşın mal alan” ABŞ-də
2. 1916-cı il...	b. Musiqisiz kinooperetta
3. 1917-ci il...	c. Rəngli “Arşın mal alan”
4. 1936-cı il...	ç. Operettanın premyerası
5. 1945-ci il...	d. İlk uğursuz cəhd
6. 1965-ci il...	e. Azərbaycan kinosunun şah əsəri

Təqdimat

- 2 a** **Qruplarla iş.** Məşhur aktyorların həyatı və kinodakı yaradıcılığı ilə bağlı məlumat toplayın və təqdim edin.

I qrup: Rəşid Behbudov

II qrup: Nəsimə Zeynalova

III qrup: Ceyhun Mirzəyev

IV qrup: Şahmar Ələkbərov

Təlimat:

- İnternet resurslarından aktyor haqqında məlumat toplayın (yaşadığı illər, çəkildiyi filmlər və s.)
- Yutub (YouTube) kanalında aktyorun çəkildiyi filmləri izləyin.
- Aktyorun ifa tərzini və yaratdığı obraz haqqında təəssüratlarınızı bölüşün.

3 a Altından xətt çəkilməmiş ifadələrin sualını və cümlədə aid olduğu sözü müəyyən edin.

1. Xumar xala asta-asta danışdı.
2. Onun halı xeyli yaxşılaşmışdı.
3. Sabaha qədər işimizi qurtarmalıyıq.
4. Qəsəbəmizdə yeni məktəb tikiləcək.

Bunları bilməliyik ZƏRFLİK

Zərflilər, əsasən, cümlənin feili xəbərinə aid olur və onu müxtəlif cəhətdən izah edir. Zərfliyin mənaca aşağıdakı növləri var:

Tərzi-hərəkət zərfliyi: **Düşünmədən** (necə?) danışma.

Zaman zərfliyi: **Axşam** (nə zaman?) hava soyuyacaq.

Yer zərfliyi: **Oraya** (haraya?) necə gedə bilərəm?

Kəmiyyət zərfliyi: Ata **çox** (nə qədər?) yorulmuşdu.

Səbəb zərfliyi: **Soyuq olduğu üçün** (nə üçün?) qalın paltar geyindik.

Məqsəd zərfliyi: **Yıxılmamaq üçün** (nə məqsədlə?) məhəccərdən tutdum.

b Cümlələrdə zərfliləri tapın və onların mənə növünü müəyyən edin.

1. Evimizin qabağında çoxlu maşın dayanmışdı.
2. Zaur dəfələrlə yarışda qalib gəlmişdi.
3. Uşaqlar kənddə yaxşı dincəldilər.
4. Gülşən yüksək qiymət aldığı üçün sevinirdi.
5. Yayda bitkilər daha çox su tələb edir.
6. Onlar vətəni qorumaq üçün vuruşurdular.

c Fərqləndirilmiş zərflilərə uyğun gələn ifadə vasitələrini müəyyənəldirin.

1. Biz Zaqatalaya qonaq gedəcəyik.	a. feili bağlama ilə ifadə olunub
2. Dərhal həkim çağırın.	b. sual əvəzliyi ilə ifadə olunub
3. Böyüyəndə hansı peşəni seçəcəksən?	c. isimlə ifadə olunub
4. Dostlar xeyli söhbət etdilər.	ç. zərflə ifadə olunub
5. Aynur başqa şəhərə oxumağa gedir.	d. sayla ifadə olunub
6. Dünən bizə niyə gəlmədin?	e. məsdərlə ifadə olunub

ç Hansı cümlədə zərflik yoxdur?

- a. Hamı diqqətlə məni dinləyirdi.
- b. Tənəffüsdə söhbət edərik.
- c. Bu iş çox təhlükəlidir.

Ümumiləşdirici təkrar

1 Suallara cavab verməklə cümlələri genişləndirin. Hansı cümlə üzvü əlavə etdiyinizi müəyyənə bilərsiniz.

1. Onlar (*nə vaxt?*) (*haraya?*) gedəcəklər.
2. Dağ çayı (*necə?*) axır.
3. Gələndə (*kimi?*) çağır.
4. Mən (*kim ilə?*) söhbət etdim.
5. (*Hansı?*) bacım (*kimə?*) kömək edirdi.
6. Şagirdlər (*nəyi?*) (*necə?*) oxudular.
7. İdmançılar (*neçə?*) saat məşq etdilər.

2 Nöqtələrin yerinə tamamlıqlar artırın və ifadə vasitəsini müəyyən edin.

igidi, bitkilərin böyüməsində, səni, kitabı, dincəlməyə

1. ... səliqəli saxla.
2. Bayaقدan ... axtarıram.
3. ... günəş enerjisi böyük rol oynayır.
4. Mən bura ... gəlmişəm.
5. Bu ... tanıyırsan?

3 Altından xətt çəkilmiş təyinlərə uyğun gələn xüsusiyyətləri müəyyənə bilərsiniz.

Nümunə *Dəmir, qızıl və s. bərk maddələrdir.*

Necə? sualına cavab verir, sifətlə ifadə olunub.

1. O hadisədən illər keçib.
2. Uşağın əlində oyuncaq silah vardı.
3. Gəl yuxarı mərtəbəyə çıxmaq.
4. Masanın üstündəki kitabları çantaya qoy.
5. Gedəcəyimiz yer uzaqdadır.
6. Beşinci dərs hansı otaqda olacaq?

4 Zərflərləri tapın və uyğunluğu müəyyən edin.

1. Hava şəraiti pisləşdiyi üçün işi dayandırdıq.	a. zaman
2. Hamı bərkdən gülməyə başladı.	b. səbəb
3. Deyəsən, yarış sabah olacaq.	c. tərz-i-hərəkət
4. Nailə mənimlə az danışdı.	ç. yer
5. Məsələni araşdırmaqdan ötrü komissiya yaradıldı.	d. kəmiyyət
6. 1-ci Avropa Olimpiya oyunları Azərbaycanda keçirilmişdir.	e. məqsəd

İZAHLI SÖZLÜK

İxtisarlar: *is.* – *isim*; *sif.* – *sifət*; *z.* – *zərf*; *f.* – *feil*; *fr.* – *frazoloji birləşmə*

- abadlaşdırmaq** *f.* – yaşayış üçün lazım olan hər cür şəraitlə təmin etmək.
- abunəçi** *is.* – abunə yazılan şəxs.
- aksiya** *is.* – ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmək üçün keçirilən kütləvi tədbir.
- alaçıq** *is.* – çubuqdan qurulub üstü keçə ilə örtülən köçəri mənzili; çadır.
- amil** *is.* – bir prosesin, hadisənin hərəkətverici qüvvəsi, səbəbi; faktor.
- asılılıq** *is.* – birinin iradəsinə, hökmünə tabelik, sərbəstliyin, müstəqilliyin olmaması.
- avadanlıq** *is.* – bir iş üçün lazım olan təchizat və ləvazimat; alətlər, cihazlar, qurğular və s.
- bəhrəsini görmək** – bir işin, əməyin, zəhmətin uğurlu nəticəsini görmək.
- bəxti gətirmək** *fr.* – şanslı olmaq, çox çətinə düşmədən uğur qazanmaq.
- cərəyan** *is.* – elektrik yükünün hərəkəti; elektrik enerjisi.
- cıdır** *is.* – 1) at yarışı; 2) minik atlarının yarışı keçirilən yer, meydan.
- cisim** *is.* – əşyaların ümumi adı; maddə.
- çarəsi kəsilmək** *fr.* – ümitsiz qalmaq, çıxış yolu tapa bilməmək.
- çertyoj** *is.* – bir şeyin şərti qrafik təsviri.
- dəstək** *is.* – kömək, yardım.
- dəzgah** *is.* – müəyyən iş görmək, nə isə istehsal etmək üçün hazırlanmış qurğu, maşın, mexanizm.
- dilini tapmaq** *fr.* – yolunu, üsulunu, həllini tapmaq.
- dodaqaltı** *z.* – 1) yavaşcadan, pəsdən, öz-özünə; 2) istehza ilə.
- dubl** *is.* – bir şeyin təkrar edilməsi; filmdə hər hansı epizodun təkrar çəkilişi.
- düzəngah** *is.* – düz, düzən, düzənlik.
- effektiv** *sif.* – səmərəli.
- eksperiment** *is.* – hansısa fərziyyənin, problemin öyrənilməsi üçün həyata keçirilən praktik fəaliyyət, təcrübə.
- ensiklopediya** *is.* – müxtəlif elm və fəaliyyət sahələrinə dair hərtərəfli, sistemli və yığcam məlumat verən elmi nəşr, toplusu.
- əcnəbi** *is.* – başqa ölkənin vətəndaşı; xaricdən gəlmiş adam.
- əlamətdar** *sif.* – çox böyük əhəmiyyəti olan, görkəmli.
- əldən-ayaqdan getmək** *fr.* – kimə isə hədsiz sevgi və rəğbət bəsləmək; can-başla qulluğunda durmaq.
- ferma** *is.* – heyvandarlıq təsərrüfatı.
- fermer** *is.* – kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan sahibkar, ferma sahibi.
- fəth etmək** *f.* – zorla, silah gücü ilə almaq; tutmaq, zəbt etmək, işğal etmək.
- firavan** *sif.* – bol, çoxlu, varlı; qayğısız.
- formul** *is.* – say, hərflər və riyazi işarələrlə ifadə olunan düstur.
- funksionallıq** *is.* – müəyyən qurğunun, sistemin yerinə yetirdiyi funksiyaların həcmi.
- göz qoymaq** *fr.* – hiss etdirmədən diqqətlə baxmaq, müşahidə etmək; nəzarət etmək.
- hay-küylü** *sif.* – hay-küy, səs-səmir olan.
- hegemonluq** *is.* – birincilik, rəhbərlik; üstünlük; hakimiyyət, ağalıq.
- hektar** *is.* – 10.000 m²-ə bərabər sahə ölçüsü.
- həcm** *is.* – ölçü, böyüklük, miqdar və s. baxımından bir şeyin tutumu.
- hədəf** *is.* – məqsəd, məram.
- həndəsə** *is.* – riyaziyyatın bölmələrindən biri: cisimlərin səth formalarından bəhs edən elm sahəsi.
- həvalə etmək** *f.* – üzərinə, öhdəsinə buraxmaq, tapşırmaq.
- hövzə** *is.* – suları özündə toplayan relyef tipi, su ilə dolu çökəklik.
- xammal** *is.* – müxtəlif məhsullar istehsal etmək üçün istifadə edilən material.
- xarabazar** *is.* – xarabalıq, viranəlik, xaraba qalmış yer.
- ianə** *is.* – ehtiyacı olan insanlar üçün xeyriyyə məqsədilə verilən pul; maddi yardım.
- icarə** *is.* – müəyyən şərtlər əsasında əmlakın müvəqqəti istifadəyə verilməsi və ya alınması; kirayə.

iqtisadiyyat *is.* – mal və xidmətlərin istehsalı, satışı prosesini öyrənən elm.

imtiyaz *is.* – müstəsna hüquq; üstünlük, güzəşt.

inilti *is.* – inləmə səsi, həzin, yanıqlı səs; zarıltı, sızıltı.

intuisiya *is.* – geniş məntiqi mühakimə yürütmədən dərkətmə, sezmə, duyma, fəhm, ürəyə damma.

kadr *is.* – hər hansı bir müəssisənin, təşkilatın ixtisaslı işçisi, əməkdaşı.

kəlam *is.* – müdrik ifadə, hikmətamiz, nəsihətamiz söz.

kəpək *is.* – un ələndiyi zaman ələk üstündə qalan buğda və s.-nin qabıq qırıntıları.

kinoxronika *is.* – mövzusu cari həyatdan alınmış kinofilm.

kinostudiya *is.* – kinofilmlər istehsal edilən müəssisə.

kinosüjet *is.* – bədii filmə ardıcıl surətdə baş verən hadisələrin inkişaf xətti.

kolleqa *is.* – eyni fəaliyyətlə məşğul olan adamlardan biri.

kombinasiya *is.* – müxtəlif elementlərin bu və ya başqa qayda üzrə düzülüşü, birləşdirilməsi.

kütlə *is.* – cisimdəki maddənin miqdarını ölçən əsas kəmiyyət.

qamçı *is.* – heyvanları vurmaq, yaxud ürkütmək üçün bir ağacın ucuna bağlanmış ip, dəri və s.

qəbz *is.* – pul, qiymətli şey və s.-nin alınması, qəbul edilməsi haqqında verilən kağız, sənəd.

qıtlıq *is.* – bir şeyin tapılmaması, azlığı, çatışmaması; ehtiyac.

qiyabi *sif.* – canlı əlaqədə olmadan, məsafədən icra olunan.

qulağı almaq *fr.* – təsadüfən eşitmək, xəbər tutmaq.

qulaqlarını şəkləmək *fr.* – bir şeyi eşitmək həvəsində olub bütün diqqətini ona vermək

quraşdırmaq *f.* – düzəltmək, yaratmaq.

ləvazimat *is.* – bir iş üçün lazım olan şeylərin məcmusu.

linza *is.* – gözlük, durbin və s. optik cihazlarda işlənən, ortası qabarıq və kənarları nazik şüşə.

maaş kəsmək *fr.* – aylıq məvacib təyin etmək.

maliyyə *is.* – dövlətə, yaxud ayrı-ayrı şəxslərə məxsus pul vəsaiti.

mancanaq *is.* – qədimdə döyüşlərdə qalaların divarlarını dağıtmaqdan ötrü daş atmaq üçün işlədilən hərbi qurğu.

maye *is.* – axmaq və töküldüyü qabın şəklini almaq xassəsinə malik olan maddə.

mesaj *is.* – internet və digər kommunikasiya vasitələri ilə çatdırılan məlumat, ismarış.

məntəqə *is.* – hər hansı bir iş, fəaliyyət üçün uyğunlaşdırılmış bina, yer.

mərmə *is.* – top kimi silahların gülləsi.

məzhəkə *is.* – gülməli danışmaq, söhbət, oyun; komik tamaşa.

məzlum *sif.* – fağır, yarıq, zavallı, dilsiz-ağızsız.

mil *is.* – müxtəlif ölkələrdə müxtəlif uzunluğa bərabər məsafə ölçüsü.

model *is.* – istehsal üçün nəzərdə tutulmuş məhsulun nümunəsi.

montaj *is.* – çəkilməmiş filmin ayrı-ayrı epizodlarının ardıcıl şəkildə birləşdirilərək tam hala gətirilməsi.

müayinə etmək *f.* – hərtərəfli yoxlamaq, nəzərdən keçirmək.

müəmma *is.* – anlaşılmaz sirr, həlli çətin məsələ

mühacirət *is.* – müxtəlif səbəblərdən məcburi və ya könüllü olaraq öz vətəninə tərk edib başqa ölkəyə köçmə.

mühakimə *is.* – fikir, mülahizə.

mülkiyyət *is.* – bir adama məxsus olan əmlak, torpaq.

mürgüləmək *f.* – yarıyuxulu halda olmaq.

müştəri *is.* – mal alan, alıcı.

mütəxəssis *is.* – müəyyən ixtisas üzrə yüksək təhsil almış adam.

naqıl *is.* – elektrik cərəyanını, səsi, istiliyi və s.-ni öz daxilindən keçirən cisim; keçirici.

nəfəsini dərmək *fr.* – müvəqqəti rahatlanmaq, dincəlmək üçün dayanmaq, azacıq fasilə vermək.

nəre *is.* – çaylarda, dənizlərdə yaşayan, qiymətli əti, kürüsü olan balıq.

nəşib olmaq *f.* – qismət olmaq, bəxtinə çıxmaq, payına düşmək.

nəşriyyat *is.* – kitab, qəzet, jurnal və s. nəşr etməklə məşğul olan müəssisə, idarə.

obyektiv *sif.* – optik cihazın baxılan və ya fotoşəkli çəkilən obyektə yönəldilmiş bir və ya bir neçə linzadan ibarət hissəsi.

onlayn *sif.* – informasiya-kommunikasiya texnologiyalarında (İKT) real vaxt rejimində baş verən, internetlə bağlı olan; birbaşa, canlı.

operator *is.* – müəyyən mexanizmlərin işini idarə edən mütəxəssis.

operetta *is.* – kiçik opera; adətən, komediya xarakterli musiqili səhnə əsəri.

otlaq *is.* – çoxlu ot bitən və mal-qara otarılan yer.

özünü həlak etmək *fr.* – çox çalışmaq, əlləşmək.

patent *is.* – ixtiraçının müəlliflik hüququnu təsdiq edən vəsiqə, sənəd.

personaj *is.* – bədii əsərdə iştirak edən şəxs; surət, tip.

pəhriz *is.* – arıqlamaq və ya müalicə olunmaq üçün müəyyən yemək rejimi.

premyera *is.* – yeni teatr, estrada, sirk və s. tamaşasının ilk kütləvi nümayişi; yeni filmə, klipə ilk baxış.

proyektor *is.* – təsvirlərin böyük ekranda göstərilməsi üçün istifadə olunan optik cihaz.

puç olmaq *f.* – məhv olmaq, heç olmaq; nəticəsiz qalmaq.

rəğbət *is.* – müsbət münasibət, meyil.

rəsədxana *is.* – astronomik, meteoroloji və s. müşahidələr aparmaq üçün optik cihaz və alətlərlə təchiz olunmuş bina.

sakin *is.* – bir yerdə yurd salıb yaşayan, həmin yerin əhalisindən olan.

saplaq *is.* – yarpağı, gülü, meyvəni budaqla birləşdirən nazik hissəcik.

seans *is.* – silsilə təşkil edən prosesin mərhələlərindən biri.

sensor *is.* – elektron qurğularda həssas element.

səfalət *is.* – son dərəcə ehtiyac içərisində yaşama, sıxıntı, yoxsulluq.

sərmayə *is.* – gəlir götürmək məqsədilə iqtisadiyyatın hər hansı sahəsinə qoyulan pul vəsaiti; maya, kapital.

sərsəri *sif.* – işi-gücü və müəyyən yaşayış yeri olmayan, orada-burada dolaşan.

səy *is.* – çalışma, cəhd.

sığorta *is.* – bədbəxt hadisə nəticəsində zərər görmüş şəxsə ödənilən vəsait.

sivişmək *f.* – gizlincə çıxıb getmək, aradan çıxmaq, qaçıb yaxasını qurtarmaq.

soyuqqanlı *sif.* – hər cür şəraitdə özünü sakit, səbirli, təmkinli, dözümlü apara bilən.

ssenari *is.* – kinofilmin məzmununu təfəsilatı ilə əks etdirən ədəbi əsər.

şayə *is.* – insanlar arasında yayılmış, lakin həqiqiliyi sübut olunmamış xəbər, söz-söhbət.

şlaqbaum *is.* – yollarda (adətən, dəmir yolu ilə kəsişmədə) gedişi məhdudlaşdırmaq üçün endirilib-qaldırılan tir.

təbib *is.* – həkim.

təchiz etmək *f.* – lazım olan şeyləri vermək, təmin etmək.

tədris etmək *f.* – öyrətmək.

təhrif etmək *f.* – dəyişərək nöqsanlı etmək, korlamaq, yanlış şəkllə salmaq.

təkid *is.* – bir şeyin üstündə durma; ısrar.

təməl *is.* – bünövrə, özül.

təmənnəsiz *sif.* – özü üçün bir məqsəd, fayda, mənfəət güdməyən.

titr *is.* – kinofilmlərdə, televiziya verilişlərində məzmunu aid informativ, izahedici yazı və ya tərcümə mətni.

turne *is.* – siyasət, idman, sənət adamlarının müəyyən marşrut üzrə işgüzar səyahəti.

türbə *is.* – böyük, yaxud müqəddəs sayılan şəxslərin qəbirləri üzərində tikili; məqbərə, mavzoley.

universal *sif.* – bir çox məqsədlər üçün yararlı, müxtəlif işlərdə istifadə edilə bilən, müxtəlif vəzifələr görə bilən.

ürəyi atlanmaq *fr.* – həsrətində olmaq, istəmək.

vali *is.* – keçmişdə bir çox Şərq ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda vilayət hakimi, vilayəti idarə edən şəxs.

vəkil *is.* – məhkəmədə tərəflərin əvəzinə işi aparan şəxs, hüquqçu, advokat.

vəsait *is.* – pul, kredit.

vilayət *is.* – ölkə, məmləkət, mahal, əyalət, ərazi, yer.

vernuxmaq *f.* – boş-boşuna o tərəf, bu tərəfə getmək; qurdalanmaq, yerində hərəkət etmək.

yal *is.* – atın boynunun üst hissəsindəki uzun tüklər.

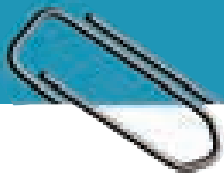
yelkən *is.* – dor ağacına bənd edilən və içinə hava dolduğu zaman gəmini, qayığı hərəkət etdirən xüsusi biçimli qalın, möhkəm bez parçası.

yulaf *is.* – at yemi kimi istifadə edilən, dənindən yarma hazırlanan dənli bitki.

zingildəmək *f.* – zingilti səsi çıxarmaq.

zoqquldaqmaq *f.* – bədəndəki irinin, yaranın təsiri ilə bərk ağrımaq, sancmaq, göynəmək.

Pulsuz

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

